له "ژ.ک."وه بۆ کۆمار

مێژوو نووسیی حیزبی له ژێر تیشکی ڕەخنەدا

ئەیوب ئەیوبزادە

بەشی چواردەهەم و کۆتایی: هەرەسی کۆمار له ئاوێنەی مێژوونووسیی حیزبی دا

مافی بڵاوکردنەوەی ئەم بابەتە بۆ نووسەر پارێزراوە
10ی ئۆکتۆبری 2008
www.helwist.com

ئەیوب ئەیوبزادە

هەرەسی کۆمار له ئاوێنەی مێژوونووسیی حیزبی دا

لایەنێکی دیکەی گرفت و سەرنەکەوتوویی مێژوونووسیی حیزبی چۆنیەتیی گەڕان بەدوای هۆکاری ڕووخانی کۆمار و هەڵس وکەوت لەگەڵ کەسایەتیی پێشەوایە. بە هەمان ڕادە مێژوونووسیی حیزبی لە کاتی پێناسەی کۆماردا نەیتوانیوە وڵامێکی خەستو خۆڵ بۆ ئەو ئەزموونە مێژووییەی هاوچەرخی کورد بێنێتە ئاراوە، بە هەمان ئەندازەش لە دەسنیشان کردنی هۆکاری سەرەکیی نەمانی کۆماریش، هەوڵەکانی دەچنە ناو خانەی خوێندنەوەیەکی سەرنەکەوتوانەوە.

"کەسێک کە لە هۆی پێکهاتن یا تونا کردنی ڕووداوێک دەکۆڵێتەوە دەبێ هۆی سەرەکی ئەو ڕووداوە دەس نیشان بکا. لە مەسەلەی کۆماری کوردستاندا دەکرێ بەدەیان مەسەلەو هۆی دیکە ئاماژەی پێبکرێ. بەڵام هۆی سەرەکی ڕووخانی کۆماری کوردستان چی بوو...؟"[1]

لە مێژوونوسی حیزبیش دا جیاوازیی نێوان هۆکارەکانی ڕووخانی کۆمار بە تەواوی ڕەچاو دەکرێ. واتە بەگوێرەی خوێندنەوەی مێژوونووسیی حیزبی هۆکاری سەرەکی ڕووخانی کۆمار، بۆ چونیەتیی وەزعی ناوخۆیی کورد و قەوارە نەتەوەییەکەی کورد دەگەڕێتەوەو لەو نیوەشدا هۆکاری سیاسەتی جیهانی ئەگەر نەخرێتە پەراوێزەوە لە باشترین حاڵەتی خۆی دا بە هۆکارێکی لاوەکی دەژمێردرێ. بە واتایەکی تر لە مێژوونووسیی حیزبی دا هۆکارەکانی ڕووخانی کۆمار بە دوو بەش پۆلین دەکرێن.

هۆکارێکی سەرەکی و هۆکارێکی لاوەکی. هۆکاری سەرەکی بەگوێرەی دیتنی ڕوانگەی مێژوونووسیی حیزبی بۆ نەمانی کۆمار دەگەڕێتەوە بۆ چۆنیەتیی وەزعی ناوەوەی کۆمارو لەو نێوەشدا ئاماژە بە کۆمەڵێک بواری جۆراوجۆر دەکرێ.

لە هەمبەر هۆکاری دەرەکیش کە لە مێژوونووسیی حیزبی دا بە هۆکاری لاوەکیی ڕووخانی کۆمار دەژمێردرێ، ئاماژە بە سیاسەتی "چەوتی دەرەوەی سەردەمی ستالین"و دژایەتیی "ئەمریکاو ئنگلیستان" لەگەڵ کۆمار دەکرێت.

بەڵام لە کاتی ئەم جیاکردنەوەیەدا گەورەترین گرفتی مێژوونووسیی حیزبی لێرەدا ئەوەیە، ئەوەی دەبێ بەهۆی سەرەکی ڕووخانی کۆمار لە قەڵەم بدرێ، خۆی لە خانەی هۆکاری لاوەکی دا دەبینێتەوە. واتە لۆژیکی مێژوونووسیی حیزبی لۆژیکیێکی بەرئاوەژووە. لە جێگای ئەوەی ڕووخانی کۆمار لە ڕەوشی سیاسەتی جیهانیو دەسپێکی شەڕی ساردی دووبەرەی دژ بە یەکی جیهان دا، تاوتۆ بکات کە بە هیچ جۆرێک هەلی مانەوەی کۆماریان بۆ کورد نەدەڕەخساند، کۆمەڵێک گرفتی لاوەکی بە هۆکاری سەرەکی شکستی کۆمار لەقەڵەم دەدا.

ئه‌یوب ئه‌یوبزاده

له‌م باره‌یه‌وه له راپۆرتی کومیته‌ی ناوه‌ندی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان بۆ کۆنگره‌ی سێهه‌م هاتووه:

"دیاره هۆی ئه‌سڵیی تێکچوونی کۆماری کوردستان‌و شکانی جووڵانه‌وه‌ی رزگاریخوازیی گه‌لی کورد له ساڵه‌کانی 1324 _ 1325دا کزی ناوخۆی حیزب و به‌ڕێوه‌به‌رایه‌تیی جووڵانه‌وه‌و حکوومه‌تی میللی بوو".[2]

بۆ نیشاندانی "کزی ناوخۆی حیزب‌و به‌ڕێوه‌به‌رایه‌تیی جووڵانه‌وه"که‌ش له گوتاری مێژوونووسیی حیزبی‌دا ئاماژه به هۆکاری جۆراوجۆری نێوخۆیی ده‌کرێ. له‌م لێکدانه‌وه‌یه‌دا زیاده‌ڕۆیی‌و له هه‌مان کاتیشدا ساده کردنه‌وه‌ی هۆکاری رووخانی کۆمار به‌وپه‌ڕی خۆی ده‌گا. بۆ وێنه ده‌گوترێ:

"ئه‌وانه‌ی که به‌ڕێوه‌به‌ری حیزبی دیموکراتی کوردستان بوون، به گشتی نه تاقی کردنه‌وه‌ی تێکۆشانی سیاسی‌یان هه‌بوو، نه تاقی کردنه‌وه‌ی رێکخستنی ته‌شکیلاتی‌و، نه فێری هه‌ڵسووڕاندنی کاروباری ده‌وڵه‌تی بوون".[3]

"په‌ره‌ئه‌ستاندنی توندی جووڵانه‌وه‌و سه‌رکه‌وتنی به‌خێرایی ته‌رکیبێکی ناله‌باری له به‌ریوه‌به‌ری دا پێک هێنابوو... ناچار به‌ریوه‌به‌ری‌یه‌ک پێک هاتبوو که پایه‌ی تێگه‌یشتن‌و تاقی کردنه‌وه‌ی سیاسی له راده‌ی ئه‌و مه‌سئوولییه‌ته‌ی که هاتبووه ئه‌ستۆی نزمتر بوو".[4]

"ئه‌و کزبوونه له هه‌موو باره‌کانی ژیانی حیزب‌و حکوومه‌ت دا خۆی ده‌نواند. له حیزب دا کزی سیاسی به‌ریوه‌به‌ری به‌رچاو بوو. نووسراوه‌کانی ئه‌و وه‌خته له رۆژنامه‌ی کوردستانه‌وه بگره هه‌تا نووسراو و گۆڤاره‌کانی دیکه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی بلاوکردنه‌وه‌یان سه‌رکه‌وتنێکی گه‌وره‌ی گه‌لی کورد بوو، به‌لام پایه‌ی هێندێ وتاره سیاسی‌یه‌کانیان که ده‌بوایه رێ نیشانده‌ری کۆمالانی خه‌لک بن، نزم بوون".[5]

"سه‌لماندنی ئوسولی ته‌شکیلاتی له‌ناو حیزبدا تێکۆشانێکی زۆری ده‌ویست. به‌داخه‌وه دامه‌زراندنی ئوسولی ته‌شکیلاتی له بارێکی تریشه‌وه دژوار بوو. نه‌ک هه‌ر ئه‌م ئوسووله له‌لای گه‌لی کورد خۆشه‌ویست نه‌بوو، به‌ڵکوو به‌ڕێوه‌به‌رایه‌تی خۆی له ئوسوولی ته‌شکیلاتی شاره‌زا نه‌بوو. له پاش تێک چوونی کۆماری کوردستان به چاکی ده‌رده‌که‌وت که کزی کاری ته‌شکیلاتی سه‌رده‌می کۆماری کوردستان تا چ راده‌یه‌ک بوو".[6]

"بێجگه له‌وه حیزب له باری ئیده‌ئۆلۆژیشه‌وه کز بوو. ... ته‌نانه‌ت یه‌کێتیی فیکریش له‌سه‌ر به‌رنامه‌یه‌کی روون به ته‌واوی پێک نه‌هاتبوو. جووڵانه‌وه تازه ده‌ستی پێکردبوو و به‌هێزبوونی

ئەیوب ئەیوبزادە

هەستی نەتەوایەتی لە کوردستان وای کردبوو کە تەنیا لایەنگری لە مافی نەتەوایەتی بۆ بەشدار بوون لە جووڵانەوەو تەنانەت بۆ گەیشتن بە بەڕێوەبەریش بەس بوو".[7]

"کزبوونی حیزب لە باری سیاسیو تەشکیلاتیو ئیدئۆلۆژییەوە لە کەم بوون و یا نەبوونی بە یەکجاری کادری تێگەیشتوو و پێگەیشتوو لە ریزەکانی حیزب دا دیار بوو. بەراستی نوختەی هەرە کزی جووڵانەوەی ساڵەکانی 1324–1325 نەبوونی کادر بوو... دەتوانین بڵێین کە یەکێک لە هۆیەکانی هەرە ئەساسیی تێکچوونی کۆماری کوردستان نەبوونی کادری کارزانو شارەزا بوو."[8]

"کزبوونی سەرۆکایەتی و نەبوونی کادری پێگەیشتوو بوو بە هۆی ئەوە کە وەزعی سیاسی لە ژووەرەوە پتەو نەکرا، دەزگای حکومەت چەسپاو نەبوو، هێزی میللیی کوردستان سەرو سامانێکی رێکوپێکی پەیدا نەکرد."[9]

دوکتور قاسملوو بۆ چەسپاندنی ئەم روانگەیە لە کورتەمێژووی رێبەرایەتیی حیزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێران دا دەنووسێ:

ئەو وەختە کە من ئەوانم ناسی لە واقیعدا لە ساڵەکانی دەورانی موسەدیق دا بوو کە دووبارە فەعالییەتی حیزب دەستی پێکردبۆوە. راستی ئەوەیە زۆرم پێ سەیر بوو کە ئەو کەسانە وەختێک بەڕێوەبەر بوون و، لەورووەوە هیچ سەیرم نەهاتە بەرچاو کە ئەو جووڵانەوەیە سەرنەکەوت. ... ئەوانەی کە لە زەمانی حکوومەتی دوکتور موسەدیق دا ئێمە دیتمانو ماوەیەکیش لە حەوزەیەک دا بە ناوی حەوزەی کۆنە دێمۆکراتەکان تێکۆشانیان هەبوو، هەر چەند زۆربەیان لە وەختی خۆی دا وەزیر بوون و ئەندامی کومێتە ناوەندی بوون، بەراستیو بەبێ موبالەغە دەتوانم بڵێم بە قەد کادرێکی دەرەجە چواری ئێستای ئێمە نە زانیاریی حیزبیو نە زانیاریی سیاسییان نەبوو.

لە دوای ریز کردنی هەموو ئەوانە کە لە نەزەر مێژوونووسیی حیزبییەوە بەهۆی سەرەکی رووخانی کۆمار دادەندرێ، نۆرە دەگاتە ریفورمی کۆمەڵایەتیو دەگوترێ:

"هیچ گۆڕانێکی قوڵی کۆمەڵایەتی پێک نەهێناو زیاتر لە چوارچێوەی جووڵانەوەیەکی نەتەوایەتی دا مایەوە. لە ناو بردنو یا هەر نەبێ کەمتر کردنی دەسەڵاتی دەرەبەگەکانو هەنگاو هەڵێنان بە قازانجی جووتیاران دەیتوانی جووتیارانی کوردستان واتە زۆربەی گەلی کورد بکا بە پشتیوانی جیدیی کۆماری کوردستان. لەم بارەیەوە کۆماری کوردستان لە حکوومەتی میللی ئازەربایجان لەدواتر بوو. لە کاتێکدا کە لە ئازەربایجان دا ئیسلاحاتی ئەرزی دەکراو زەویی دەرەبەگەکان لە ناو جووتیاران دا دابەش دەکرا، لە کوردستان پاشکەوتووتر بوونی کۆمەڵی کوردەواریو بەهێز بوونی باری نەتەوایەتی جووڵانەوە رێگای گۆڕانێکی کۆمەڵایەتیی ئەوتۆی نەدەدا، بەم جۆرە جووتیارانی

ئەیوب ئەیوبزادە

کوردستان له کۆماری مەهاباد دا له ناوچوونی چەوسانەوەو یا تەنانەت کەمتر بوونی زوڵمو زۆری دەرەبەگەکانو خاوەن ملکە گەورەکانیان بەدی نەدەکردو نەبوون به پشتیوانی جیددیی ئەو کۆمارە".[10]

بەم جۆرە له ئاکامی ریز کردنی مەسەلەگەلێکی وەک:

"نەبوونی کادری پێگەیشتوو و تێگەیشتوو" و "نەبوونی تاقی کردنەوەی پێویستی بەڕێوەبەریی حیزب"و "لاوازیی ئیدئۆلۆژی"و "ئەنجام نەدانی ریفۆرمی کۆمەڵایەتی"و ... مێژوونووسیی حیزبی دێنێته سەر ئەو باوەڕە که تەنانەت بڵێ:

"دەبێ ئەو راستییه بگوترێ که هەر له بنەڕەتەوە زەمینەی دامەزراندنی کۆماری کوردستان به تەواوی ئامادە نەکرابوو. واتە کۆماری کوردستان سەرئەنجامی خەباتێکی درێژخایەنو ئاکامی رەوتێکی تەبیعی رووداوەکانو نەخشەی لەمێژەوە دارێژراو نەبوو... بێگومان هان دانی یەکیتی سوڤیەتی تەئسیری خۆی هەبوو و ئەو وەعدەو پەیمانە که دران، بەریوەبەرانی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانیان زیاتر تەشویق کرد که هەرچی زووتر کۆمار دابمەزرێنن. بەڵام واقعییەت ئەوە بوو که زەمینەی عەینی، هەلومەرجی ئابووریو کۆمەڵایەتیو فەرهەنگی وڵات به هیچ جۆر بۆ دامەزراندنی کۆماری کوردستان بەتەواوی ئامادە نەبوو. تەنانەت زەمینەی زەینییش که بریتی له هێزێکی سیاسی که بتوانێ دەزگایەکی رێکوپێکی دەوڵەتی دابنێ بەتەواوی ساز نەببوو... . دەکرێ بڵێین که کۆماری کوردستان تا رادەیەکی زۆر کوتوپڕ پێک هاتو ئەو له نەکاو پێکهاتنە بوو به هۆی زۆر لەو گیروگرفتانه که ئەو کۆمارە له ماوەی تەمەنی کورتی خۆیدا تووشیان بوو. بۆیە هەر له سەرەتای دامەزرانیەوە لەنێو جەرگی کۆماری کوردستان یەکێک له هۆیەکانی تێکچوونیشی چاندرابوو".[11]

ئەوەی تا ئێستا خرایە بەرچاو روانگەو روانینی مێژوونووسیی حیزبی بوو به مەبەستی تاوتۆ کردنی ئەو هۆکارانەی که بوونه هۆی رووخانی کۆماری کوردستان. بڕۆکەیەک وردبوونەوە له هەر کام لەو تەوەرانەی له مێژوونووسیی حیزبی دا به هۆکاری هەرەسی کۆمار هاتۆتە هەژماردن، به خێرایی ناڕاست بوونی ئەو تێڕوانینه دەدات بەدەستەوە. بەر له هەر تشت با ئەوە بڵێین بەپێچەوانەی ئەوەی له مێژوونووسیی حیزبی دا هاتوە، کۆماری کوردستان ئاکامی بڕیارێکی کتوپڕی یەک شەوە نەبووە. له پشت ئەو قەوارەیە، نزیک به چوار ساڵ کارو تێکۆشانێ بێوچان نوستبوو. هەر له دامەزرانی ژێکافەوە تا لەدایک بوونی حیزبی دێمۆکرات گشت هێزو هەنگاوەکان بۆ ئەوە تەرخان کرا کورد وەک نەتەوە خۆی له قەوارەیەکی نەتەوەیی دا ببینێتەوە. ئەم پرۆسەیە هەورازونشێوی جۆراوجۆری بڕی. هەر له کارو تێکۆشانی دیپلۆماسییەوە بگرە تا وریاکردنەوەو سازمان دانی خەڵکو بونیاتنانی جۆرە یەکیەتی‌یەکی روحیو نەتەوەیی لەنێو ئەندامانی نەتەوە،

ئەیوب ئەیوبزادە

هەموو ئەوانەش بە مانای دروست کردنی ئەو زەمینەیە بوو کە لە ڕۆژی 2ی ڕێبەندان دا کورد پێویستی پێبوو. هەڵبەت لێرەدا مەبەست لە نکۆڵی کردن لە گرفتو کەمایەسییەکانی کۆمار نیە. بێگومان هەموو قەوارەیەکی نەتەوەیی لە سەرەتای کارو دەمی پشکوتنی دا، ناتوانێ بێگرفتو کەمایەسی بێ. بەڵام مەسەلەی باس لێرەدا ئەوەیە هیچ کام لەو گرفتانەی لە مێژوونووسی حیزبی دا ریزکراون، هۆکاری سەرەکیی ڕووخانی کۆمار نەبوون. لەو سەردەمەدا ئەگەر بەشێک یا خۆ ناوەندێک لە سیاسەتی جیهانی پشتیوانی لە کۆمار بکردایە، تەنانەت بە هەموو ئەو گرفتانەی کە لە مێژوونووسیی حیزبی دا هەوڵی زەقکردنەوەی لەڕادەبەدەری دراوە، پرۆسەی بەدەوڵەت بوونی کورد لە نیوەڕێدا نەدەوەستا.

ئاوڕدانەوەیەک بۆ بەشێکی زۆری ئەو دەوڵەتانەی لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست وەک دەوڵەتی نەتەوەیی دروست کران، باشترین بەڵگەیە بۆ نیشان دانی ئەو ڕاستییە. بەشێکی زۆری دەوڵەتی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست (لەوانە دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان) بەرهەمو ئەنجامی پێشکەوتنی سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتی کولتوریی ئەو وڵاتانە نەبوون. بەڵکوو زۆربەیان لە ئاکامی فاکتەری دەرەکیو ئاکامەکانی شەڕی یەکەمی جیهانییەوە دروست بوون. شکانی ئیمپراتۆریی عوسمانی لەو شەڕەدا، هەلی ئەوەی بۆ بریتانیاو فەرانسەو ئیتالیا رەخساند بەپێی بڕیارو بەرژەوەندیی خۆیان، ژمارەیەک دەوڵەت لەو وڵاتانە دابمەزرێنن. کەچی بەپێچەوانە لە کەیسی کوردی دا لەگەڵ ئەوەی لەدایک بوونی کۆمار بە تەواوی بەرهەمی ئیرادەی نەتەوەیی کورد بوو، بەڵام لەبەر نەبوونی فاکتەری لاکەرەوەی دەرەکی بۆ پاراستنی، نەیتوانی درێژە بە ژیانی خۆی بداو هەڕەشەکانی دەرەکی بۆ ڕووخانی لە خۆی دوور بخاتەوە.

ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی کۆسۆڤۆ لە ساڵی 2008ی زایینی دا وێنەیەکی زیندووی هەرە گرینگی ئەو ڕاستییەیە. وێنەی کۆسۆڤۆ ئەو ڕاستییە نیشان دەدا فاکتەری دەرەکی لە ژیانی ئەو نەتەوانەی تا ئێستا نەیانتوانیوە دەوڵەتی نەتەوەیی خۆیان دابمەزرێنن تا چ ڕادەیەک هۆکارێکی چارەنووسسازە. ئەم فاکتەرە لە ژیانو چارەنووسی کۆماریش دا هەر هەمان ڕۆڵو کارتێکەریی هەبوو. بەڵام بەو جیاوازییە کە نە تەنیا هیچ فاکتەرێکی دەرەکی نەبووە پاڵپشتی، بەڵکوو هەموو زلهێزەکانی جیهانی و دەوڵەتانی ناوچەکە بە یارمەتیدانی تاران، چوونە خانەی دژبەریی کۆمارەوە.

جگە لەوەش لە هەمبەر ئاستی وشیاری و ئەزموون و تاقیکردنەوەی بەڕێوەبەریی حیزب و بەرپرسانی کۆماریش لە گوتاری مێژوونوسیی حیزبی دا، تێگرتن و زیادەڕۆیی تێدا دەبینرێ. چاوخشانێ بەسەر کۆی بڕیارو ئەو هەنگاوانەی ئەو بەڕێوەبەرایەتیە ناویەتی بە سانایی دەریدەخا

كە تاقیكردنەوەی سیاسیو هەڵسووڕاندنی كاروباری دەوڵەتیان لە رادەی ئەو بەرپرسایەتیەدا بووە كە خرابووە ئەستۆیان. ئەو بەڕێوەبەرایەتیە لە ماوەی ئەو 11مانگەدا گەلێك بڕیارو فەرمانی گرینگی دا بۆ ریفۆرمو چاكسازی لە گەلێك بواری ژیانی كولتوریو كۆمەڵایەتیو سیاسی دا. بەڵام بۆ رەواندنەوەی هەڕەشەی سەر مانو مەجوودییەتی قەوارەی كۆمار، تەنیا پشت بەستن بە وشیاری و خوێندنەوەی دروستی رەوتەكان لەلایەن ئەو رێبەرایەتییەوە كیفایەت نەبوو، بەڵكوو هێزێكی بەرنگاربوونەوەی بەكردەوەش پێویست بوو كە خۆ لە قەرەی چەند زلهێزی جیهانی بدا كە ئەوەش مەسەلەیەك بوو لە مەیدانی كردەوەدا بۆ بەڕێوەبەریی سیاسەتی كوردی نەدەلوا.

"سیمبول و كاریزمای نەتەوەخوازیی كورد لە گوتاری مێژوونووسی حیزبی دا"

بەشێوەیەكی گشتی لە گشت بزووتنەوەیەكی نەتەوەخوازی دا، ئایدیای مێژوو رۆڵێكی هەرە گرینگی بینیوە. مێژوو لەلایەك یارمەتیدەر بووە بۆ دۆزینەوەی غروری نەتەوەو زیندووكردنەوەی یادەوەرییەكانی نەتەوە، لەلایەكی دیكەشەوە لە گەلێك برگەی مێژوویی‌دا نەتەوەخوازی و نەتەوە لە رێگای سیمبولەكانیەوە خۆی بینیوەتەوەو لە خەونو ئاواتەكانی دواوە. بە واتایەكی تر دەتوانین بڵێین پێوەندیی نێوان سیمبولەكانی نەتەوەخوازیو نەتەوە، پێوەندییەكی زیندوو و ئۆرگانیكە. ئەگەر لەلایەك ئەوە نەتەوەیە دەبێتە داهێنەرو بەرهەمهێنەری سیمبولەكانی نەتەوەخوازی، لە هەمان كاتیش دا نەتەوە بە هۆی ئەو سیمبولانەوە دەتوانێ مانا بە ژیان ببەخشێو وێنەی خۆی لە وێنەی ئەودا وێنا بكا.

"بە لای نەتەوەخوازەكانەوە هەروەك لای خێزانە "ناكۆكەكانی ڤێرۆنا"وە گوڵەباخێك بە هەر ناوێكی ترەوە ناو ببردرێت، بۆنەكەی هێندە خۆش نابێ. هەروەكو چۆن ململانەكەی ئەم دواییەی لەسەر ناوی مەقدۆنیە Macedonia بەڕوونی بیری هێناینەوە. ناوی گونجاو هەڵدەبژێرین، یان لە رابردوو وەردەگیرێن تا دەربڕی تایبەتمەندێتی و پالەوانێتی و هەستی یەك چارەنووسی نەتەوە بێت و بۆ ئەوەی ئەم سیمایانە لەناو ئەندامانی نەتەوەدا دەنگ بدەنەوە. هەر بەم جۆرە ئاڵای نەتەوەیی بەرەنگو شێوەو نەخشیەوەو سرودی نەتەوەیی Anthems بە ئاوازو وشەكانیەوە سیما تایبەتیەكانی نەتەوە پێك دەهێننو شێوازە ساكارو ریتمەكەی هەوڵی گەیاندنی پەیامی مێژووی ئاوازەو هاوچارەنووسی لەنێوان دانیشتواندا بڵاو دەكەنەوە."[12]

گرینگی و رۆڵی بنەڕەتی ئەو سیمبولانە لە رەوتی نەتەوەخوازیی نەتەوەكان "ئانتونی دی سمیس" وەك یەكێك لە گەورەترین تیئۆریسیەنەكانی ئەم سەردەمە دێنێتە سەر ئەو باوەڕە كە بنووسێ:

www.helwist.com

ئەیوب ئەیوبزادە

"بێگومان ناکرێت که سیمبولیزمی نەتەوەیی هەروەک بزووتنەوە نەتەوەیی‌یەکان له ئایدۆلۆجی نەتەوەخوازی جیا بکرێتەوە. ئایدۆلۆجی نەتەوەخوازیی هێزو ئاراسته دەبەخشێته سیمبولو بزووتنەوەکان. به هەمان شێوه سیماکانی سیمبولو زمانی نەتەوەخوازی بەو ڕوله دیار دەکرێن که ئەمانه دەیگێرن له ڕوونکردنەوەو قووڵ کردنەوەی ئایدیالەکانی نەتەوەو ئەو ئامانجانەی که ئایدولۆجی نەتەوەخوازی دیاری کردوون."[13]

گرنگیی ڕەمزە نەتەوەیی‌یەکانیش خۆ له مەودایەکی فره چەشن و فره ڕەنگ دا دەبیننەوە. وەک ئاڵا، وەک پارەی نەتەوەیی، وەک موزەخانه و کتێبخانه و هەیکەلی نەتەوەیی و مارشی سەربازی و سوێند خواردنی نەتەوەیی... بەڵام وەنەبێ سیمبولەکانی نەتەوەخوازی تەنیا له بابەتی بێگیان و ڕەمزی دا پێک هاتبێتن. بەڵکوو قارەمانانی نەتەوە و ڕێبەرانی نەتەوەش که نوێنەرانی خەون و پێداویستی‌یەکانی نەتەوەکەیان گرتۆته ئەستۆ، بەشێکی هەره گرینگی سیمبولیزمی نەتەوەخوازین.

بۆ نەتەوەی کورد پێشەوا قازی محەمەد سیمبولی هەره گەورەی نەتەوەخوازیی کوردە. قسه کردن له بیرو کردەوەکانی قازی محەممەد، قسه کردن لەسەر کەسایەتێکی ئاسایی نیە، بەڵکوو ڕۆچووونه بۆ نێو وەرزێکی گرینگ له مێژووی نەتەوەخوازیی کورد.

بەڵام ئەگەر له ناسیۆنالیزمی تورکی‌دا، کەماڵ مستەفا وەک سیمبولی نەتەوەخوازیی تورک به پلەی پەرستن دەگەیەندرێ و نازناوی باوکی تورکان(ئاتا تورک)ی بۆ هەتا هەتا پێ دەبەخشرێت، یاخۆ له ناسیۆنالیزمی فارس دا "ڕەزا خانی قەزاق" بۆ ئاستی "مێعماری ئێرانی نوێ" هەڵدەکێشرێ، کەچی له گوتاری مێژوونووسیی حیزبی دا ئەو کەسەی یەکەم کۆماری مێژووی کۆن و نوێی کوردی بونیات نا تا ئاستی دامەزرێنەری سوننەتی ئاشبەتاڵ دادەبەزێندرێ.

نەتەوەخوازیی فارس هەوڵ دەدا به درۆو ساختەکاری مێژووی پڕ له شانازیی 2500 ساڵەی شاهەنشاهی بۆ خۆی چێ بکات، که چی له گوتارو بەیانی مێژوونووسیی حیزبی دا یەکەم سەرۆک کۆماری کورد به دامەزرێنەری ڕێورەسمی ئاشبەتاڵ" و به کەسایەتی‌یەکی بێ‌متمانه بەخۆ دەنرخێندرێ.

له فاکتی یەکەم دا هاتووە:

"بەڵام ڕاستی‌یەکی بەرچاو هەیه که ناکرێ چاوپۆشیی لێ بکەین. بەربەرەکانی لەگەڵ لەشکری شا بۆ دیفاع له دەسکەوتەکانی کۆماری کوردستان ئەگەر سەریش نەکەوتبا هەر نەبێ ڕێورەسمی خراپی ئاشبەتاڵی دانەدەمەزراند و گیانی خەباتگێریی بەهێز دەکرد و بێگومان ئاسەوارێکی شۆڕشگێڕانەی لەسەر دوارۆژی جووڵانەوەی دێمۆکراتی‌و نەتەوەیی گەلی کورد بەجێ دەهێشت."[14]

ئەیوب ئەیوبزادە

گەڕان بە دوای دۆزینەوەی ژێرخانی فیكری رەخنەی مێژوونووسیی حیزبی بەرانبەر بە پێشەوا وەک سیمبولی نەتەوەخوازیی كورد هێندە كارێكی دژوارو ئاستەم نیە. رەخنەی چەكی مێژونووسیی حیزبی، ئاكام و بەرهەمی كارتێكەریی بیرو كولتوری چەپئاژۆییە. كولتوری رەخنەی تا سەر ئێسقان "بە موتڵەق گرتنی هۆكارە نێوخۆییەكان"و "بەهێند نەگرتنی هۆكارە دەرەكیی‌یەكان" لە شكان و سەركەوتن، لە پێشكەوتنو دواكەوتن، رەهەندگەلێكی گرینگی بنەما فیكریی‌یەكانی ئەو رەوتە فیكریەن. بەگوێرەی روانینو هزری ئەو رەوتە، هەموو شۆڕشێک لە ئاكامی تەقینەوەی ناكۆكیو ناتەباییەكانی نێوخۆیی‌یەوە سەرهەڵدەدەنو گەشە دەكەنو پێدەگەن. رۆلی فاكتەرە دەرەكیی‌یەكان لە دەزگای ئەم بیرەدا لە باشترین حاڵەتی خۆیدا رۆڵێكی یارمەتیدەرە. لە كاتو دەمی شكانو نسكۆش دا هەر بە هەمان شێوە.

بەڵام تاقیكردنەوەكانی ژیانی راستەقینە نیشان دەدا، وەرگرتنی ئەو یاسایە بۆ تاوتوێ كردنو شی كردنەوەی گۆڕانكاریی‌یەكان، دەچێتە خانەی روانینێكی یەک لایەنەو لە زۆر كاتدا ناتوانێ وەڵامدەر بێ. رووخانی كۆمار یەكێک لەم بوارانەیە كە بە كەڵک وەرگرتن لەو میتودە ناتوانێ وەڵامێكی پڕ بەپێست بێنێتە ئاراوە. بەڵام ئەگەر لە فاكتی یەكەمدا باس لە "رێورەسمی خراپی ئاشبەتاڵ" كرا، لەم فاكتەی ئێستادا "متمانە بەخۆنەبوونی رێبەرایەتیی كۆماریش"ی لێ زیاد دەكرێو دەنووسرێ:

"نەبوونی هێزێكی كارامەو پۆشتەو پەرداخو بەتوانای چەكدار كە بتوانێ بەرامبەر بە پەلاماری سوپای ئێران راوەستێو پارێزگاری لە كۆمار بكا، نەبوونی بناخەیەكی پتەوی ئابووریو ماڵی، قایم نەبوونی بەرەی نێوخۆییو بوونی هێندێک هێزو عەشیرەت كە تەنانەت لە دەورانی دەسەڵاتی كۆماریشدا پێوەندیی‌یان بە دەسەڵاتی مەركەزیی‌یەوە هەبوو، بەرتەسكیی مەڵبەندی نفووزی حكومەتی كوردستانو لەویش زیاتر ئامادە نەكردنی تەنانەت ئەو بەشەش كە لە ژێر كۆنترۆلی كۆمار دابوو، رووخانی لە نەكاو و بێ‌بەربەرەكانی تەنیا هاوپەیمانێكی نیزیكی كۆمار، واتە حكومەتی نیشتمانیی ئازەربایجان، بێ توانایی بەرەی یەكگرتووی هێزە سیاسیی‌یەكانی ئێرانو لە سەرووی هەموویانەوە حیزبی توودە كە هیچیان بۆ پشتیوانی لە دوو حكومەتی ئازەربایجانو كوردستان لەدەس نەهاتو پاش هەمووی ئەمانەش متمانە بەخۆنەبوونی رێبەرانی كۆمار."[15]

كاتێ كە نووسەری رەخنەگر باس لە هۆیەكانی رووخانی كۆمار دەكا، واقعییەتەكان لە كات و مەكانی خۆی رادەگوێزێ و خەیاڵاتی خۆی لە جێی دادەنێ. ئەو، دەرەتان و ئیمكانی ئەمڕۆیی و لەشكری خوێندەوارانی ئەم سەردەمە و كەرەسەی دیفاعیی ژێردەسەڵاتی رەخنەگر دەخاتە بەردەستی رێبەرایەتی كۆمار و تاوانباری دەكا كە نەیتوانیوە كەڵكیان لێوەر بگرێ. بەڵام ئەوە هەر خەیاڵ و

واقعییەت ناگۆڕێ. هەر رووداویک دەکرێ سەتان هۆی هەبێ کە پێکیان هێناوه، بەڵام پشکنەرو دادوەر له نێو ئەو هەموانەدا لە هۆی سەرەکی دەگەڕێ. لەو باسەی ئێمەشدا تەنیا هۆی سەرەکیی هەرەسی کۆمار دژایەتی دەرەکیو گونجاوبوونی هەلومەرجی جیهانی بووه کە بوو بە کۆسپی سەر رێو بەربەستکردنی رەوتی پەرەئەستاندنی سیستمی حکومەتیی کۆمار. بەڵام لەمەر نوقسانیی رێبەرایەتی کۆمار لە روانگەی نووسەرەوه مەسەلەکه راست بە پێچەوانە بووه. کارنامەی 11 مانگ حکومەتی رێبەرایەتی کۆمار ناراستیی ئەو ئیددیعایه دەخاتەروو و چرۆاویی شووشەی تەنکی بەڵگەکه نیشان دەدا. ئەوەش شابەیتی ئەو پەسنوێژانەیه کە دەیانەوێ خۆیان بە شێوەیەکی باو لە لایەنێکدا دەرنەخەن. بێ ئینسافیيه کە دامەزرێنەری حکومەتێک بهبێ ئیرادەیی‌و بێ‌متمانەیی پێناسه بکرێ. لە مێژووی کوردو هیچکام لە رێبەرانی نەتەوەکانی دەوروبەردا رێبەرێکی سیاسیی ئاوا متمانه بەخۆ نابیندرێ کە بووبێته رەمزی متمانه بەخۆیی‌و ئوستوورەی ئازادیخوازیی کورد. متمانه بەخۆیی و خۆڕاگریی سەرکۆمار بوو کە متمانەی به وەچەکانی دوارۆژ بەخشی کە رێگەی ئەو بەرنەدەن. ئەو بوو بە هێماو رەمزی لەبیرنەکراو لە زەینی مێژوویی کورد دا.

به مەبەستی نیشان دانی خوێندنەوەی ناتەواوی گوتاری مێژوونووسی حیزبی لە بەشی دواتری ئەم لێکۆڵینەوەدا هەوڵ دەدرێ قسە لەو نەزمو رەوشه جیهانیيه بکرێ کە لە چوارچێوەی ئەودا هیچ جێگایەکی بۆ مانەوەی کۆمار نەدەدا و کوردیش تەنیا بەپشت بەستن بە هێزی خۆی نەیدەتوانی مانەوەی کۆمارەکەی بپارێزێ.

بارو دۆخی ئێران لە دوای داگیرکردنی‌دا

"لەو کاتەوه کە رەزاشا لێخرا تا ئەو کاتەی کاروباری وەزارەت بە ئەحمەد قەواموسولتەنە سپێردرا، ئێران لە نائارامی‌یەکی سیاسیی بەردەوام دا بوو. وەزارەت دائەنرا پاش ماوەیەک لێ‌ئەخرا، بێ ئەوەی توانیبێتی هیچ یەکی لە گیروگرفتە ئاڵۆزەکانی وڵات چارەسەر بکا."[16]

"مەحمود جەم، مەتین دەفتەری، عەلی مەنسوور (مەنسوورولمولک)، محەمەدعەلی فروغی، عەلی سوهەیلی، ئەحمەد قەوام سەلتەنە، دووبارە عەلی سوهەیلی، محەمەد ساعید مەراغەیی، مورتەزا قولی بەیات، ئیبراهیم حەکیمی، موحسین سەدر، دووبارە ئیبراهیم حەکیمی، ئینجا قوامی سەلتەنە، بەڕیز بە دوای یەکدا ئەهاتنو ئەڕۆیشتن، هەندێکیان لە چەند حەفتەیەک زیاتر نەیان ئەتوانی لەسەر کار بمێننەوه."[17]

ئەیوب ئەیوبزادە

"بەپێی مادەی 5ی پەیمانی 3 قۆڵیی: ئێران، روسیا، بەریتانیا 9ی11ی1329 ئەبو له دوای برانەوەی جەنگ تا ماوەی 6 مانگ هاوپەیمانەكان هێزەكانی خۆیان له ئێران ببەنە دەرەوە. له 20ی گەلاوێژی 1324دا دوەمین جەنگی جیهانی بەرەسمی دوای خۆبەدەستەوەدانی بێمەرجی ژاپۆن، كۆتایی هات. سەرانی دەوڵەتانی هاوپەیمان كه له پۆتسدام بۆ رێكخستنەوەی دنیای دوای جەنگ كۆبونەوە، ئەو بەڵێنەی خۆیان سەبارەت به چۆلكردنی ئێران دوای برانەوەی جەنگ دابویان، دووبارە كردەوە. له 21ی خەرمانانی 1324دا حكومەتی ئێران 3 یاداشتی دا بەسەفارەتەكانی 3 دەوڵەتە زلەكە: یەكێتی سۆڤێت، بەرتیانیاو ئەمریكا له تاران، گفتەكانی خۆیانی له بارەی بەجێهێشتنی ئێرانەوە به بیر هێنا بوونەوە. هێزەكانی ئامریكا له نیوەی یەكەمی ساڵی 1324داو هێزەكانی بەریتانیاش تا كۆتایی هەمان ساڵ هەموو هێزەكانی خۆیان له ئێران كێشایەوە. یەكێتی سۆڤیت مابو گفتەكانی خۆی بەجێ بهێنێو ئەویش هێزەكانی له ئێران بباتە دەرەوە، بەڵام یەكێتی سۆڤێت ئەیویست له نرخی چۆلكردنی ئێران دا ئیمتیازی دەرهێنانی نەوتی سەروی ئێران وەربگرێ".[18]

لەو كاتەدا پۆستی سەرۆك وەزیرانی ئێران له ئەستۆی حەكیم ئەلمولك بوو. "له كاتێكدا هێزەكانی دیمۆكرات پادگانەكانی تەورێزیان گەمارۆ دابوو، حكومەتی ناوەندی ویستی له تارانەوە هێزی ئەرتەش بۆ یارمەتی یان بنیری. ئوردوی سوور له نزیك قەزوین رێگەیان پێگرت و گیرایانەوە دواوە. سەرووەزیری ئێران "حكیم الملك" لەم بارەیەوە پەیامێكی بۆ سەرانی 3 دەوڵەتە گەورەكە نارد لەم ماوەیەدا دوەمین دانیشتنی كۆنفرانسی وەزیرانی دەوڵەتانی سەركەوتوو له مۆسكۆ ئەبەسترا. حكیم الملك ویستی بچێتە پایتەختی سۆڤێتی بۆ گفتوگۆ لەگەڵ وەزیرانی دەرەوە. كرملین گوێی نەدایە ئەم ویستە".[19]

ئەم دژكردەوەیە به نۆرەی خۆی " حەكیم ئەلمولك "ی ناچار كرد له رۆژی 1ی رێبەندانی 1324دا دەست لەكار بكێشێتەوە. له رۆژی 6ی رێبەندانی 1324 مەجلیسی شورای میللی "ئەحمەدی قەوامی" به سەرۆك وەزیری ئێران هەڵبژارد. له هەڵبژاردنی "قوام" بۆ پلەی سەرووەزیری دەنگی نوێنەرانی حیزبی تودە له ژێر كارتێكەریی كاربەدەستانی رووس رۆڵێكی یەكلاكەرەوەیی بینی.

له جەریانی ململانەی نێوان "قەوام السلطنه"و "مؤتمن الملك" بۆ وەرگرتنی پۆستی سەرۆك وەزیری له مەجلیسی شورای میللی دا له مەر راسپاردەی كاربەدەستانی رووسی، فراكسیۆنی حیزبی تودە، دەنگی به قەوام دا و له ئاكامدا قەوام توانی بەسەر رەقیبی خۆی دا سەركەوتن بەدەس بێنێ.

ئیرەجی ئەسكەندەری له بیرەوەرییەكانی دا دەنووسێ:

ئەیوب ئەیوبزادە

"سەرنج ڕاکیش ئەوەیە قەوام توانی تەنیا بەهۆی دەنگێکی زیاتر زۆرایەتیی پێویست بۆ سەرۆک وەزیری بەدەس بێنێ، بەڵام ئەو دەنگە چارەنووس ساز بوو... لەو کاتەدا ڕادمنش لە تاران نەبوو و لە گیلان بوو. دەسبەجێ تلگرافمان بۆ کرد کە بە زووترین کات خۆی بگەیەنێ. چونکە مەسەلەیەکی زۆر گرینگ لە ئارا دایە. ڕادمنیش دەس بەجێ حەرەکەتی کرد. ڕاست لەو کاتیدا لە مەجلیس دەیانهەویست دەس بە دەنگ وەرگرتن بکەن، گەیشتێ."[20]

بۆ حیزبی تودە سیاسەتی پشتیوانی کردن لە قەوام خۆی لە چەند پینەوپەڕۆی تیئۆریکی دا دەبینیەوە. لەم پیوەندیی‌یەدا لە ئەدەبیاتی سیاسیی حیزبی تودەدا هاتووە:

"... قەوام لە تەک گشت کاربەدەستانی تری دوای خەرمانان فەرق‌و جیاوازیی گرینگی هەبوو. چونکە ئەو نەتەنیا نەیویستووە سیاسەتی ئیستیعماری لە ئێران بەهێز بکات، بەڵکوو بە دژیشی ڕاوەستاوە. لە ڕاستیدا هەر ئەوەشە ئاغای قەوام لە کاربەدەستانی تر لە ئێران هەڵدوێری‌و ئازادیخوازان بۆ لای قەوام ڕادەکێشێ".[21]

لە سەرکەوتنی سناریۆکانی قەوام دا، فاکتۆرێکی تریش دەورێکی گرینگی هەبوو. ئەویش کێشەو ڕقەبەریی نێوان بنەماڵەی شاو قەوام بوو. قەوام توانی پێشینەی ئەو کێشەیە بکاتە دەسمایەیەکی گەورە بۆ بەدەس هێنانی دەسکەوتی سیاسی بەرچاو بۆخۆی. بەرانبەرەکانی قەوام هەموو پێیان وا بوو ئەو دەیهەوێ بەرە بەرە لە گۆڕەپانی سیاسەتی ئێراندا دەسەڵات بە شای ئێران لێژ بکاتو لە سیاسەتی ئێراندا وەرچەرخانێکی نوێی دیکە بەرهەم بێنێ. هەر بۆیە لە هەڵسەنگاندنی کاراکتێری سیاسیی ئەودا تووشی زیادەڕەویی گەورە هاتن‌و ڕیاکاریی ئەویان بە"حسن نیت" لە قەڵەم دا.

لە حاڵێکدا کێشەی نێوان قەوام و شا، کێشەیەکی بە تەواوی بنەماڵەیی نێوان دەسەڵاتداران بوو لەسەر لووتبەرزی‌و بەدەسهێنانی دەسەڵاتی زۆرتر،ئەم ڕقەبەریی‌یە ململانەی نێوان دوو جۆر سیاسەت بۆ بەڕێوەبەریی وڵاتو دەسەڵاتو لاکردنەوە لە ویستو داخوازەکانی نەتەوە ژێردەستەکانی دانیشتووی ئێران نەبوو. لەو ڕۆژگارەدا کە تەواوەتیی ئەرزیی ئێران بەرەو ئەوە دەچوو بە تەواوی لە گرێژنە بچێ، قەوام‌و شا هەموو چەشنە ڕەکەبەرایەتی‌یەکیان وەلا نا.

قەوام کێ بوو؟

"قەوام کوڕی میزرا ئیبراهیمی موعتەمەد ئەلسەڵتەنەی ئاشتیانی بوو و لە ساڵی 1236ی هەتاوی لە تاران لەدایک بوو. خوێندنی سەرەتایی‌و ناوەندیی لە تاران کۆتایی پێدێنی‌و دواتر دەس دەکا بە خوێندنی زمانی فەرانسەیی. لە تەمەنی حەڤدە ساڵی دا بۆ خوێندن دەچێتە ئۆرووپا. لە فەرانسە

خوێندنی زانستی سیاسەت هەڵدەبژێرێ‌و دواتر بێ ئەوەی بتوانێ تەواوی بكا، وازی لێ دێنێ. له گەڕانەوەی بۆ ئێران دەكەوێته بەر سەرنجی مەزەفەرەدین شای قاجارو وەک "دبیر حضور" دیاری دەكرێ.

كاتێ له خەرمانانی 1320ی هەتاوی لەشكری رووسو ئینگلیز ئێرانیان داگیر كرد، ژیانی قەوامیش جارێكی تر به تەواوی ئاوێتەی ناو جەرگەی سیاسەت بووەوه. ئەو لەو كاتەوه تا رۆژی مردنی سێ جار به پلەی سەرۆک وەزیری گەیشت. جاری یەكەم له ساڵی 1321 بۆ ماوەی حەوت مانگ، جاری دووهەم كه له نێوان ساڵەكانی 1325 تا 1327 دابوو ماوەی یەک ساڵو یازدەمانگ بوو به سەرۆک وەزیرانی ئێران. دوایین جاریش كه له ساڵی 1331 دا بوو بۆ ماوەی سێ رۆژ. له هەر سێ جاردا سەردەمی بەدەستەوه گرتنی پۆستی سەرۆک وەزیری قەوام له كاتێک دا بوو كه قەیرانو ئاڵۆزی هەرەشەی له دەسەڵاتی سیاسیی ئێران كردوه."[22]

قەوام سیاسەتمەدارێكی زیرەكو پراگماتیست بوو. ئەو بۆ گەیشتن به مەبەستی ستراتیژیكی و سەرەكیی خۆی، قایل به پاشەكشەی كاتی و دانی ئیمتیاز له حاند بەرامبەرەكانی بوو. ئەو دەیتوانی له یەک كاتدا چەند شەخسیەتی دژ به یەک بێ. لەژێرەوه لەگەڵ كاربەدەستانی مۆسكۆ له كەین‌و بەین دابێ‌و خۆی له بەرەی ئازادیخوازان دا ناونووس بكات. له عەینی هەمان كاتیش لەگەڵ ئەمریكاو ئینگلیس بكەوێته تەكبیرو راوەو بۆ گەڕانەوەی دیكتاتوری له ئێران و هێرش بۆ سەر ئازەربایجان‌و كوردستان. له هەمان رۆژیش دا لەگەڵ سەرانی فیرقه دابنیشێ‌و به دانی وادەو بەڵێنی به درۆ چەند مانگ سەرقاڵیان بكات. بۆیه بەڕاست زۆرمان نەگوتوه، گەر بڵێین: به هەڵبژاردنی "قەوام" ئێران توانی لەو دۆزه ئاڵۆزەداو له جەرگەی كایه سیاسیی‌یەكاندا بێته هەڵگری دیپلۆماسیكی گەلێک ئاكتیو و چالاک. بۆ وێنه:

دوا به دوای مۆر كردنی رێكەوتنامەی نێوان مۆسكۆو تاران "سادچیكۆف" هەوڵێكی زۆری دا بۆ ئەوەی رازی بكات كات وادەی هەڵبژاردنی خولی پازدەهەمی پارلمانی ئێران، پێش بخرێ. بەڵام قەوام به بیانوی ئەوەی كه ئێران له حاڵەتی داگیركراوی دایه خۆی له داواكاریی‌یەكانی مۆسكۆ دەدزیەوه. هاوكات لەگەڵ ئەوەش هەوڵی دا پیاوه گەورەكانی شیعەش بێنێته نێو ئەو كایەیەوەو كلاوێكی شەرعیش بۆ "سادچیكۆف" وەدوورێ.

"ئایەتوڵا حائری بروجردی" له بیرەوەریی‌یەكانی دا دەگێڕێتەوه: "قەوام له "ئایەتوڵا حائری بروجردی" راسپارد له بەر ئەوەی ئێمه مەسەلەی ئازەربایجانمان هەیه، پێویستمان بەوەیه هەڵبژاردن بایكۆت بكات. ئاغای "بروجردی"ش نوێنەری بۆ گشت شوێنێكی دوورو نزیكی ئێرانی

ئەیوب ئەیوبزادە

رەوانە کردو داوای لە روحانیەت کرد تا ئەو کاتەی ئازەربایجان رزگار نەبووە دەوڵەت نابێ خۆ لە قەرەی هەڵبژاردن بدا."[23]

بڕبڕەی پشتی دیپلۆماسیی دەوڵەتی قەوام لەو رۆژانەدا پاراستنی یەکپارچەیی ئەرزیی ئێران و کشانەوەی هێزی هاوپەیمانان لە ئێران بوو. بۆ ئەو مەبەستەش هەوڵی دەدا بە ئاشکراو بەرەسمی لە سیاسەتی خۆبەستنەوە بە یەکێک لەو سێ دەوڵەتە خۆ بپارێزێ. قەوام وای دەنواند رێزی یەکسان لە بەرژەوەندییەکانی هەرکام لەو سێ زلهێزە بەبێ جیاوازی دەگرێو قایل بە دروست کردنی پارسەنگێک لەنێوان بەرژەوەندییەکانی هەر سێ زلهێز دایە. لە ئاستی ناوخۆییشدا قەوام توانی بە خێرایی دامەزراوی سەرۆک وەزیری بکاتە سەنتەری سەرەکیی دەسەڵاتی سیاسی بۆ بەرەوپێش بردنی چالاکیو گەمە سیاسییەکانی.

دیارە لە خوێندنەوەی رەوتی رووداوەکانو رۆڵی کەسایەتییەکان نابێ زیادەڕۆییش بکرێو ئەوە لە بیر بکرێ قەوام لەگەڵ ئەوەی ئاکتەرێکی زۆر باشی کایە سیاسییەکان بوو و بە خێرایی دەیتوانی رەوتی رووداوەکان بخوێنێتەوەو لە کاتو شوێنی لەباری خۆیدا مانۆری پێشڕەویو پاشەکشە بدا، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەش دەرباز بوونی ئێران لە تەنگەژەی ساڵەکانی پاش شەڕ ناکرێ هەمووی بە حیسابی ئەو بنووسرێ. بۆ گەڕانەوەی سەروەریی ئێرانو بۆ تێک شکاندنی هەر دوو قەوارەکەی کوردستانو ئازەربایجان وریاییو تەکبیرو شارەزایی لە بەندو بەستی پشتی پەردەی قەوام بە تەنیا وەڵامدەر نەبوو. بەبێ بوونی دوو زلهێزی دیکەی جیهانی واتە ئەمریکاو ئینگلیس قەوام هەرگیز نەیدەتوانی سەروەریی ئێران کە بە تەواوی لە گرێژنە چووبوو، سەر لە نوێ بگەڕێنێتەوە.

"حوسێنی فەردوست" لە بیرەوەرییەکانی دا دەنووسێ:

"لە راستیدا چ مەسەلەی دەرکردنی سوپای سور لە ئێران و چ رووداوەکانی دوای ئازەربایجانو کەوتنی حکومەتەکەی پیشەوەری زیاتر محمد رەزایان بەرەو ئامریکا پاڵ دەنا، رۆژێکیان دوو بەدوو بووینو پێی وتم: بەراستی ئەم ئەمریکایە زلهێزێکی عەجیبەو تەنیا بە پشت بستن بەوان ئازەربایجان لە چنگی شورەوی رزگاری بوو."[24]

لێکترازانی دەسەڵاتی سیاسی و نەبوونی هیچ چەشنە کۆنترۆلێکی تاران بەسەر گەلێک لە ناوچە و مەڵبەندەکانی لەو وڵاتە و بوونی هیزی هاوپەیمانان لە ئێران و لەوانەش گرینگتر پێکهاتنی حکومەتی ئازەربایجان و کۆماری کوردستانو مل نەدانی مۆسکۆ بۆ بەجێهێشتنی خاکی ئێران، هەموو نیشانەی ئەوە بوون دەسەلاتی سیاسی لە ئێران لەوپەڕی کزیو لاوازیو قەیرانو ئاڵۆزیی خۆی دایە. کزو لاوازیی دەوڵەتی ئێران، بۆ بەرەنگاربوونەوە لەگەڵ هەموو ئەو گرفتانە، ئامریکا

ئه‌یوب ئه‌یوبزاده

دێنێته سه‌ر ئه‌و باوه‌ڕه دەسه‌ڵاتی سیاسی له ئێران به‌بێ پشتیوانیی ئامریکا هه‌رگیز ناتوانێ خۆی لێ ده‌رباز بکات. له‌ونێوه‌دا به‌تایبه‌تی ملنه‌دانی مۆسکۆ بۆ به‌جێهێشتنی هێزه‌کانی له ئێران هانده‌رێکی گه‌وره بوو بۆ ئه‌وه‌ی سیاسه‌تی ئامریکا به‌رانبه‌ر به ئێران خۆی له سیاسه‌تێکی گه‌ڵاڵه‌کراوی ڕوونو دیاردا بدۆزێته‌وه.

له ده‌سپێک و سه‌ره‌تای سه‌رۆک وه‌زیریی قه‌وام له زستانی 1324 بڕیارده‌ران و کارگێڕانی سیاسه‌تی ئه‌مریکا له‌وه ده‌دوان که ڕاگرتنی سه‌ربه‌خۆییو ته‌واویه‌تیی ئه‌رزیی ئێران، ته‌نیا به خۆتێهه‌ڵکێشانو خۆ تێهه‌ڵقوتاندنی ڕۆژئاواو به‌ربه‌ره‌کانی ده‌گه‌ڵ مۆسکۆ ده‌کرێو ده‌لوێ. مه‌سه‌له‌ی ئازه‌ربایجان و کوردستان ڕومایه‌کی ڕووناکتری له ده‌وری مێژووی ئه‌و له به‌ربه‌ره‌کانی له‌گه‌ڵ کۆمۆنیزم ده‌دا به‌ده‌سته‌وه. ئه‌و لاوازییه که له بێهێزتر بوونی ئینگلیستان له حاند شوره‌وی ده‌بینرا، ئه‌رکی پاراستنی سوودو به‌رژه‌وه‌ندیی ڕۆژئاوای ده‌خسته سه‌ر ئه‌ستۆی ئه‌مریکا. له‌و ڕوانگه‌یه‌وه، سیاسه‌تی ئه‌مریکا ته‌نیا ده‌ربڕی سوودی هاوبه‌شی ئه‌و ولاته له‌گه‌ڵ ئینگلیستان نه‌بوو. وه‌زعی ڕوو له کزی ئیمپراتۆری بریتانیا ڕاستییه‌کی دیکه‌شی به‌دواوه بوو، ئه‌ویش ئه‌وه بوو که ئه‌مریکا نه‌ک هه‌ر هاوپه‌یمانو پارێزه‌ری ئینگلیستان بوو، به‌ڵکوو پارێزه‌رو ئالاهه‌ڵگری نیزامێکیش بوو که پاش شه‌ڕ به‌ربه‌ره‌کانی له به‌رانبه‌ر کومونیسم دا کردو بنه‌مای سیاسه‌تی هێرشکارانه‌ی خۆی بۆ به‌ره‌وڕوو بوونه‌وه له‌گه‌ڵ زاڵ بوونی شوره‌وی دا خسته کار. سیسته‌مێک که سه‌رکه‌وتن تێیدا ته‌نیا له ڕێگای دانانی سنوورێک بۆ په‌ل هاویشتنی شووره‌وییه‌وه ده‌لوا.

قه‌یرانی ئازه‌ربایجان و کۆماری کوردستان هانده‌رێکی گه‌وره بوو بۆ ئه‌وه‌ی ئامریکا سیاسه‌تی خۆی له سه‌رڕا دابڕێژێته‌وه. ئه‌م پێداچوونه‌وه‌یه هۆی خۆی له‌و خاڵه دا نیشان ده‌دا که جیهان پاش ڕووخانی نازییه‌کان ببێته مه‌یدانی گێره‌و کێشه‌و ڕووبه‌ڕوو بوونه‌وه‌ی دوو به‌ره‌ی سه‌رمایه‌دارییو سوسیالیزم مه‌ترسیی پێشبینی نه‌کراوی له‌گه‌ڵ خۆی دا هێنابوو.

ئۆرووپا به‌ر له‌وه‌ی پێ ڕاگه‌یشتبێ و پشوویه‌ک بدا و ده‌رفه‌تی هه‌بێ بیره‌وه‌ریی شه‌ڕو کاولکارییه‌کانی به زه‌ینی مێژووی خۆی بسپێرێ،خۆی له به‌رده‌م گرفتو ڕاستییه‌کی حاشا هه‌ڵنه‌گری تردا دیته‌وه. که‌رت بوونی ولاتانی ئۆرووپاییو خۆ دیتنه‌وه‌ی به‌شێکی ئه‌و ولاتانه له به‌ره‌ی کۆمۆنیسم دا نه‌دیده‌توانی ئامریکا تووشی ڕاچڵه‌کانو به‌خۆدا هاتنه‌وه نه‌کات. له‌نێو جه‌رگه‌ی که‌شو هه‌وایه‌کی وایه ئه‌مریکا به‌ره‌و داڕشتنی سیاسه‌تێک کیشا که به دوکتورینی "ترومن" ناودێر کرا. دوکتورینێک که جه‌وهه‌رو نێوه‌رۆکه‌که‌ی بریتی بوو له خۆته‌یار کردن بۆ ڕووبه‌ڕوو بوونه‌وه له‌گه‌ڵ په‌لهاویشتنی ده‌سه‌ڵاتداره‌تیی شووره‌وی. له‌و گۆشه‌نیگایه‌وه ئێران ده‌چووه نێو یه‌که‌مین

ئەیوب ئەیوبزادە

تاقیکاری له مەیدانی بەربەرەکانی لەگەڵ مەترسیی روو له گەشەی کومۆنیسم دا. سیاسەتێک که ئاخر رۆژەکانی زستانی 1326 (1947) لەلایەن "ترومەن" سەرۆک کۆماری ئامریکا و له پارلمانی ئەو وڵاته به رەسمییەتی تەواو گەیشت. ئامریکا له ساڵانی دادێ بەڕێوەبردنی ئەو سیاسەتەی لەگەڵ گەڵاڵەیەکی دیکه تێکەڵ کرد که به ناوی گەڵاڵەی "مارشال" وەزیری دەرەوەی ئەو وڵاته ناودێر کرا. ئەم گەڵاڵەیه بەکارهێنای یارمەتیی نیزامی و ئابووری بەربڵاوی بۆ بوژاندنەوەی ئۆرووپای پاش وێرانییەکانی شەڕی دوەمی جیهانی له خۆی دەگرت که یونانو تورکیه و تا رادەیەکی دیاریکراو ئێرانیشی دەگرتەوە. بەڕێوەبردنی ئەو سیاسەته رواڵەتی ئاشکراو خوێندنەوەی تایبەتی دابەشکردنی جیهان به دوو بەرەی دژبەر بوو که به شەڕی "کورە" له ساڵی 1329 (1950)و پاشان دابەشکردنی ئالمان نیشانەی سەرەتایەکی پر له مەترسی له رەوتی ئاشتیی جیهان به حیساب دەهات. به پێکهاتنی دوو پەیمانی نیزامی "ئاتلانتیکی باکوری" و "وەرشۆ" له ئاخر ساڵەکانی دەیەی 1950ی زایینی دابەشکردنی جیهانی به دوو بەرەی دژبەر قووڵو بەرینتر کرد.

پشتیوانیو پشتگریی بێئەم لاو ئەولاو هەمەلایەنەی وڵاتانی رۆژئاوا و له سەروی هەموانەوە ئامریکا له شکاتی دەوڵەتی قەوام له شورای هێمنی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان لەمەڕ بوونی هێزەکانی شوورەوی له ئێران، سەرەتای رەوتێکی ئەوتۆ بوو.

بەپێی ئەوەی گوترا، له گۆشەنیگای کێبەرکێی شوورەوی له حاند ئامریکاش، بوونی هیزەکانی ئەرتەشی سوورو کەڵک وەرگرتنیان به ناوی کەرەسەیەک بۆ وەدەس خستنی سودو قازانجی نەفتی شیمال، ناکرێ تەنیا له گۆڕەپانی سودگەلی ئابووری دا به دوای دا بگەڕێن. بەڵکو پێویسته له روانگه و چوارچێوەیەکی گشتی تریش دا واته له مەیدانی ئاسایشی نەتەوەیی ئەودا له سنورەکانی باشوری خۆشی بێته فام کردن. کاربەدەستانی مۆسکۆ له بەدەس خستنی نەوتی باشووری ئێران، وێڕای وەبەرچاوگرتنی سوودی ئابووری حاشا لێنەکراوی، دەستەبەر کردنی هاوکێشی توانا و ئاڵوگۆڕ پێکردنی ئەو به سوودی خۆی له بەرامبەر رکەبەرەکانی دێرین بەحیساب دەهات، دەستەبەر کردنێکی که له روانگەی مێژوویی‌یەوە سوننەت و بایەخێکی لەمێژینەی هەبوو. نیگەرانیو دڵەڕاوکێی بەردەوامی مۆسکۆ له دەستێوەردانی ئینگلیس و پاشان ئەمریکا له ناوچەی ژێر کاریگەریی خۆی دەورێکی زۆر چارەنووسسازی بۆ رێبەریی ئەو وڵاته لەسەر مەسەلەی نەفتی باکور و پشتگیری له کاریگەریی رۆژاوا هەبوو.

"جورج کینا"یش کارگێڕی سیاسیی باڵویزخانەی ئامریکا له مۆسکۆ له راپۆرتێک که له 7ی نوامبری 1944دا بۆ وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکەی ناردوە، هاندەری سەرەکیی سۆڤیەت تەنیا به

مەسەلەی نەوت نازانێ، بەڵکو بەدەس هێنانی ئاسایشی وڵاتەکەشی بە هۆکارێکی تر دەداتە قەڵەمو دەنووسێ:

"کرملین بۆ پاراستنی ئاسایشی سۆڤیەت، ئەو مەسەلەیە کە نابێ هیچ زلهێزێکی دەرەکی شانسی بەدەس هێنانی جێ پێیەکی لە باکوری ئێراندا هەبێ، زۆر بە گرینگ دادەنێ، لەوانەشە بێجگە لە کۆنترۆل کردنی هەرچی زیاتری کاروباری سیاسیو ئابووریی ئێران لەلایەن خودی سۆڤیەتەوە رێگەی دیکە بۆ دڵنیابوون لەو مەسەلەیە شک نەبا."[25]

سیاسەتی قەوام

سیاسەتی قەوام، گرتنە بەری سیاسەتی هەنگاو بە هەنگاو بوو. لەنێو ئەو هەنگاوانەش دا رازی کردنی کاربەدەستانی مۆسکۆ بۆ کشانەوەی هێزەکانی لە ئێران لە پێشەوەی هەموو هەنگاوەکانی ترەوە بوو. بۆ گەیشتن بەو مەبەستەش هەوڵی دەدا وا نیشان بدا بەوپەڕی پەرۆش و هەست بە بەرپرسایەتێکی تەواوەوە دەیهەوێ لە تەک بەرژەوەندیی‌یەکانی مۆسکۆ لە ئێران هەڵسوکەوت بکات. هەڵبەت بەبێ ئەوەی درزێک بخاتە نێو پێوەندیی‌یەکانی ئێران لەگەڵ ئەمریکا و ئینگلیس. دیارە بەڕێوەبردنی گەمەی دیپلۆماسیکی لەم چەشنەش لەگەڵ ئەوەی لە پراکتیکدا کارێکی هاسان نەبوو، بەڵام بۆ گەڕانەوەی سەر لە نوێی سەرووەریی ئێران، کارێکی پێویست بوو. قەوام لە رۆژی 18ی فێوریە لە کاتی پێشکەش کردنی بەرنامەی دەوڵەتەکەی بە مەجلیس رایگەیاند: "پێوەندیی‌یەکانی ئێرانو سۆڤیەت دەبێ لەسەر بناغەی رێز دانان و متمانە پێکردنێکی بەرانبەر بونیات بنرێ".[26]

"هاوکات لەگەڵ تەئییدی کابینەی سەرۆک وەزیری قەوام لە مەجلیس، ستالینیش بە خێرایی پەیامێکی پیرۆزبایی بۆ قەوام رەوانە کرد قەوامیش لە وەڵامی پەیامی پیرۆزبایی ستالین هیوای خواست بۆ وتووێژی نێوان ئێرانو سۆڤیەت بچێتە مۆسکۆ. هەر هەمان رۆژ بانگهێشتنەکەی ستالین بەدەستی قەوام گەیشتو لە ماوەی 20 سەعات دا رۆیشتنی خۆی بۆ مۆسکۆ راگەیاند."[27]

قەوام لە بەرەبەری سەفەری بۆ مۆسکۆ دەستی دایە یەکەم مانوری سیاسیی خۆی بۆ راکێشانی دڵی کاربەدەستانی روسی و هێنانە ئارای کەشوهەوایەکی پڕ لە متمانە و بۆ سەرکەوتن لە وتووێژەکاندا. لەو پێوەندیی‌یەدا گەلێک لە رۆژنامەو بڵاوکراوەکانی حیزبی تودە (وەک رێبەر) کە مۆڵەتی بڵاوکردنەوەیان لێ ئەستاندرابۆوە، هەموو قەدەخە و قۆڕغێکی لەسەر لا بردن و بەدەستووری ئەو قفلی دەرگا داخراوەکانی بارەگاکانی حیزبی تودە کرانەوە. بە گەیشتنی قەوام بۆ مۆسکۆ نێوەرۆکی وتووێژەکانی قەوام و کاربەدەستانی مۆسکۆ خۆی لە سێ تەوەرەدا دیتەوە.

ئەیوب ئەیوبزادە

تەوەری یەكەم مەسەلەی نەوت بوو. كاربەدەستانی مۆسكۆ بەر لە هەر شتێ پێوەندیی دۆستانەی نێوان سۆڤیەت و ئێرانیان لەوە دا دیتەوە كە ئیمتیازی نەوتی شیمالی ئێرانی پێ بدرێ.

مەسەلەی دووهەم هێنانە دەری هێزەكانی سۆڤیەت لە ئێران بوو. كاربەدەستانی ئێران و لەسەروی هەموان "قەوام" هەموو هەوڵی بۆ ئەوە بوو كاربەدەستانی مۆسكۆ ناچار بكا كاتێك بۆ پاشەكشەی هێزەكانیان لە ئێران دیاری بكەنو كۆتایی بە داگیركردنی ئێران بێنن.

سێهەم تەوەری وتوێژەكانش باس لە مەسەلەی ئازەربایجان بوو. لەو پێوەندی‌یەدا تا ئەو جێگایەی بۆ سیاسەتی مۆسكۆ دەگەڕایەوە، مەسەلەی ئازەربایجان گرێدراوی مەسەلەی وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت بوو. جۆری وڵامی ئێران لە هەمبەر ئەو داوایە، جۆری دژكردەوەی روسەكانی دیاری دەكرد. مەسەلەی پاشەكشەی هێزەكانیشی لە ئێران هەر بە هەمان شێوە بوو. واتە ئەویش بەسترابۆوە بە مەسەلەی وەرگرتنی ئیمتیازی نەوتی باكور. لە راستیدا هەر دوك مەسەلە بە وێنەی كارتێك بوون بۆ زەخت هێنانە سەر ئێران بە مەبەستی ئیمتیاز وەرگرتن.

وتووێژی نێوان قەوام و كاربەدەستانی پایەبەرزی مۆسكۆ نزیك بە سێ حەوتووی خایاند، بەڵام ئاكامێكی سەركەوتوانەی لێنەكەوتەوە و نەیانتوانی بە ئەنجامێكی هاوبەش بگەن. سەرنەكەوتنی قەوام لە مۆسكۆ، ئەوی هان دا روو لە گەمەیەكی دیپلۆماسیی تر بكات. بەرزكردنەوەی نارەزامەندیی ئێران لەمەڕ مانەوەی هێزەكانی روس لە ئێران بۆ ئاستی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەكگرتوەكان نێوەرۆكی ئەو گەمە دیپلۆماسی‌یە بوو.

هەشت رۆژ دوای گەڕانەوەی قەوام لە مۆسكۆ، "حوسین ئەعەلا" سەفیری ئێران لە ئەمریكا و نوێنەری ئێران لە رێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان مەسەلەی مانەوەی هێزەكانی رووسی لە ئێراندا دەوروژێنێ. لەم كاتانەدا دیپلۆماسیی ئێران زۆر بەئەسپایی و هەر لەو كاتەدا زۆر بە وریایی كەڵكی لەو كارتە لە رێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان وەردەگرت. لەو قۆناغەدا ئامریكا نەتەنیا دەبێتە گەورەترین پشتیوان و پشتگری ئێران لە رێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان، بەڵكوو دەبێتە هاندەرێكی گەورەش بۆ ئەوەی تاران بێ‌سڵ كردنەوە و دوو دڵی و رارایی داواكەی بێنێتە گۆڕێ و پێی لەسەر دابگرێ.

قەوام لەو قۆناغەدا لە هەوڵی پێكانی چەند مەبەست بوو: بەرزكردنەوەی نارەزایەتیی ئێران بۆ ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەكگرتوەكان، مانەوەی هێزەكانی روس لە چوارچێوەی كێشەی نێوان دوو وڵات دەرباز بكات و لایەنێكی نێونەتەوەیی پێ بداتو جێ پێی وڵاتانی تر بەتایبەتی ئەمریكا

ئەیوب ئەیوبزادە

بێنێتە مەیدان. لە هەمان کاتیش دا دەرگای دیپلۆماسیی وڵاتەکەی بۆ پێک گەیشتنێک لەگەڵ مۆسکۆ هەروا بە ئاواڵەیی بێڵێتەوە.

"یەک رۆژ پێش لە هەڵوەشانەوەی پارلمانی ئێران، قەوام لە کۆبونەوەیەکی پارلمانی ئێران دا، راپۆرتی سەفەری خۆی پێشکەش کرد. قەوام ددانی بەوە داهێنا کە لە وتوویژ لەگەڵ کاربەدەستانی مۆسکۆ نەیانتوانیوە بە رێکەوتنێک بگەن، بەڵام هیوادارییی خۆی دەربڕی بە هاتنی "سادچیکۆف" باڵوێزی نوێی مۆسکۆ سەر لە نوێ درێژە بە رەوتی وتوویژەکان بدرێ. بەڵام سەفەری قەوام ئەگەر نەیتوانی رێککەوتننامەیەکی هاوبەشی لێ بکەوێتەوە، لانی کەم بۆ لایەنی ئێرانی ئەو دەسکەوتەی هەبوو لە نزیکەوە گوێبیستی ویستو چاوەڕوانییەکانی مۆسکۆ بێ. بەگوێرەی ئەوەی قەوام لە راپۆرتی سەفەرەکی دا لە پارلمانی ئێران دا دەیخاتە روو، لە دوو لاوە کاربەدەستانی ئێران خاترجەم دەکا: یەکەم ئەوەیە کە مۆسکۆ بەهیچ جۆرێک چاوی تەماعی لە تەواویەتی ئەرزیی ئێران نەبڕیوە. مەسەلەی دووهەمیش مەسەلەی ئازەربایجان بوو کە بە راشکاوی لەلایەن کاربەدەستانی مۆسکۆوە بە گرفتێکی نێوخۆیی لە قەڵەم دەدرێ کە دەبێ لەنێوان دەوڵەتی ئێرانو سەرانی فیرقە بەهۆی وتوێژو دانوستانەوە هەوڵی چارەسەرکردنی بدرێ."[28]

تەنیا مەسەلەیەکی کە لەو نێوەدا دەبێتە کۆسپی پێک گەیشتنێکی هاوبەش، مەسەلەی نەوتە. ستالین لە وتوویژەکاندا بەڕاشکاوی تەوەری نەوت دێنێتە نێو ناوەندی وتوویژەکانەوە، بەڵام قەوام بە گوتنی ئەوەی کە وتوویژ لەسەر مەسەلەی نەوت لە سەڵاحییەتی بەرپرسایەتیی ئەو دا نیە لەو قۆناغەدا داواکاریی کاربەدەستانی مۆسکۆ دەداتە دواوە.

لەو ساتەوەختانەدا دیپلۆماسیی ئێران لەسەر دووڕیانێک راوەستابوو: یا دانی ئیمتیازی نەوت یا خۆ ملکەچ نەکردن لە بەرامبەر ئەو داوایەی کاربەدەستانی مۆسکۆ.

بە دانی ئیمتیازی نەوت، دیپلۆماسیی تاران دوو دەسکەوتی بەدەس دێنا. لەلایەک کاتێک بۆ کشانەوەی هێزەکانی رووس لە ئێران دیاری دەکراو لەلایەکی دیکەش دەستوباڵی بەتەواوی بۆ سەرکوت کردنی ئازەربایجان و کوردستان ئاواڵا دەبوو. قەوام لە دانیشتنێکی لەتەک "جورج ئالن"دا دەڵێ:

"مەسەلەی سەرەکیی رووسەکان مەسەلەی نەوتە.قەوام بە دڵنیاییەوە بە "جۆرج ئالن" دەڵێ: ئەگەر رووسەکان ناچار بە هەڵبژاردنێک لە نێوان نەوتو مەسەلەی ئازەربایجان بکرێن، بۆ نەوت حازرن پشت لە ئازەربایجان بکەن."[29]

ئەیوب ئەیوبزادە

دەس پێکردنەوەی سەرلەنوێی وتووێژەکان

بە هاتنی "سادچیکۆف" بۆ تاران و دەس پێکردنەوەی خولی دووهەمی وتووێژەکان دیپلۆماسیی ئێران لە نێوان ئەو دووڕێیانە، ڕێگای یەکەمی هەڵبژارد.

"لە 4ی ئاوریل قەوام و سادچیکۆف (باڵوێزی سۆڤیەت لە ئێران) پەیماننامەیەکیان ئیمزا کرد و ئەو خاڵانەی تێدا بوو:

1_ بەشەکانی ئەرتەشی سوور لە ڕێکەوتی 24ی مارسی 1947ەوە واتە یەکشەمە چواری خاکەلێوەی 1325 لە ماوەی مانگو نیوێک تەواوی خاکی ئێران چۆل بکەن.

2_ ڕێکەوتننامەی دامەزرانی شیرکەتی دوولایەنەی نەوتی ئێران و سۆڤیەت و مەرجەکانی لە تاریخی 24ی مارس تا تەواو بوونی ماوەی حەوت مانگ بۆ پەسند کردنی مەجلیسی پازدەهەم پێشنیار دەکرێ.

3_ سەبارەت بە ئازەربایجان لە بەر ئەوەی ئەمرێکی ناوخۆیی ئێرانە، تەرتیبێکی هێمنانە بۆ ئیسلاحات بەپێی قەوانینی مەوجوود و بە گیانی خێرخوازی بەرانبەر بە خەڵکی ئازەربایجان لە نێوان دەوڵەتو خەڵکی ئازەربایجان دەدرێ."[30]

بە ئیمزا کردنی ئەو ڕێککەوتنامەیە هەوڵ و دیپلۆماسیی قەوام توانی لە گەیشتن بە سەرکەوتن نزیک ببێتەوە. ڕێککەوتننامەکە سێ تەوەری لەخۆدا جێ کردبۆوە کە هەر سێکیان بە قازانجی دەوڵەتی ئێران بوون. تەوەری یەکەم وەرگرتنی ڕەزامەندیی مۆسکۆ بوو بۆ بردنە دەری هێزەکانی لە ئێران. لە ڕوانگەی ئێرانەوە ئەم بەشە لەو بەڵگەنامەیە خاوەنی گرینگیyەکی تایبەتی بوو. دەوڵەتی ئێران بە جێبەجێ کردنی ئەم هەنگاوە جارێکی دیکە سەروەریی سیاسئی بۆ دەگەڕایەوە. لە لایەکی دیکەشەوە بە نەمانی لەشکری ڕوس لە ئێران باشتر دەیتوانی بەرەنگاری ئازەربایجانو کوردستان بێتەوە. ئەم بەرەنگاربوونەوەش بەگوێرەی دەقی ڕێککەوتننامەکە بە مەسەلەیەکی نێوخۆیی لەقەڵەم دراوەو بەگوێرەی یاسای نێودەوڵەتیش هیچ لایەنێکی دەرەکی بۆی نەبوو لە کێشەی نێوخۆیی وڵاتان دا خۆی تێ هەڵقورتێنێ. لە بەرانبەر هەموو ئەو دەسکەوتانەی ئێران بە گوێرەی ئەو ڕێککەوتننامەیە بەدەستی هێنابوو، تەنیا وادەیەکی دڵخۆشکەرانە بۆ مۆسکۆی تێدا دەبینرێ ئەویش ئەوەیە کە دەوڵەتی ئێران لە سەریەتی دوای تێپەڕبوونی حەوت مانگ مەسەلەی وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت بباتە مەجلیس.

ئەیوب ئەیوبزادە

وەرچەرخان لە سیاسەتی مۆسکۆدا

به ئیمزا کردنی ئەو رێککەوتننامەیە وەرچەرخانێکی گەورە لە سیاسەتی مۆسکۆ بەرانبەر بە ئازەربایجان و کوردستان هاتە ئاراوە. ئەگەر لەمەوبەر ئازەربایجانو کوردستان لە سیاسەتی کاربەدەستانی سۆڤیەت دا لایان لێ دەکرایەوە، لێرە بەدواوە بەرژەوەندیی مۆسکۆ لە بەندو بەست و سازان لەگەڵ تاران خۆی دەدیتەوە. واتە لەو قۆناغەدا جێگۆڕکێیەکی گەورە لە سیاسەتی مۆسکۆ دێنە گۆڕێ. سیاسەتی دیفاع و یارمەتی جێگای خۆی دا بە زەخت و فشارهێنان بە مەبەستی لکاندنەوەی ئازەربایجان و کوردستان بە دەسەڵاتدارانی تارانەوە. هێنانە خواری ئاستی داخوازەکان و پاشگەز بوونەوە لە بوونی قەوارەیەکی سەربەخۆی هەر دوو قەوارەی کوردستان و ئازەربایجان کاکڵ و نێوەرۆکی ئەو زەختو فشارەی پێک دێنا.

زەخت و فشاری کاربەدەستانی مۆسکۆ بۆ لکاندنەوەو گرێدانەوەی سەر لە نوێی کوردستانو ئازەربایجان بە ئێرانەوە، تەنیا بە مانای پاشەکشە لە ئامانجو ستروکتوری سەربەخۆی هەر دوو کۆماری کوردستانو ئازەربایجان نەبوو، بەڵکوو کردنەوەی دەلاقەی وتووێژ لەگەڵ تاران بە مانای مەشرووعییەت دانەوەی سەر لەنوێ بە دەسەڵاتی داگیرکەرانەی تاران لە کوردستانو ئازەربایجانیش بوو.

ئیتر لێرەوە پێوەندییەکانی نێوان سەرانی فیرقەو کاربەدەستانی سۆڤیەتی خۆ لە پانتایییەکی تردا دەبیننەوە. کاربەدەستانی مۆسکۆ لە دوای وەرگرتنی وادەو بەڵێنیی وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت لە قەوام، بەر لە هەموو شت هەوڵیان دا سەرانی فیرقە ناچار بکەن لە پلەو ئاستی ئامانجو دەسکەوتەکانیان پاشەکشە بکەنو جارێکی تر خۆیان بە بەشێک لە ئێران بزاننو رابگەیەنن داواکانیان لە چوارچێوەی وڵاتی ئێران دایە.

سەرانی فیرقە لە سەرەتاوە بە هیچ جۆرێک حازر نەبوون لە ژێر پاڵەپەستۆی دیپلۆماسی تازەی مۆسکۆ بۆ سیاسەتی لکاندنەوەی سەر لە نوێ بۆ تاران مل راکێشن. بەڵام لەو قۆناغەدا سیاسەتی مۆسکۆ بەرگری لە هەر چەشنە هەوڵو کردەوەیەک بوو کە ناسەقامگیریی سیاسیو لەرزۆک بوونی دەسەڵاتی ناوەندی لە تارانی لێ بکەوێتەوە. لە وەرچەرخانی سیاسەتی مۆسکۆدا رۆژژمێری بۆ ئەوە دەکرا پارلمانی ئێران هەرچی زووتر دەس بەکار بکاتەوەو وادەی بەڵێنی دراوی قەوام سەبارەت بە دانی ئیمتیازی نەوتی ئێران بە رووس خێراتر پەسند بکات. بۆ گەیشتن بە مەبەستێکی واش، سروشتی بوو لە دژی هەر چەشنە دژکردەوەیەک بوەستێتەوە کە دەیتوانی لە ئازەربایجانو کوردستان بێتە ئاراوە.

ئەیوب ئەیوبزادە

"پێنجەمی ئاوریل لە تەبرێز پیشەوەری، شەبستری، پادگان و جاوید لەگەڵ میرزا ئیبراهیمئۆف، حەسەن ئۆف، ئاتاکیشیف و کەریم ئۆف چاویان بە نوێنەرانی ئازاەربایجانی سوڤییەت دەکەوێت. دوکتور جاوید ڕایگەیاند کە شەوی ڕابردوو لە رادیوی سۆڤیەت لەسەر وتوێژەکانی "سادچیکۆف" و "قەوام ئەلسەڵتەنە" هێندێک خەبەری بیستووە. گۆیا لەم وتوویژانەدا باسی چارەسەرکردنی ئازەربایجان کراوە... لەمبارەوە "میرزا ئیبراهیم ئۆف" ڕایگەیاند: ئێستا هەلومەرجی سیاسیی جیهان و بەتایبەت بارودۆخی ئێران زۆر تێکچراوە. بۆیە هاوکات لەگەڵ سەقامگیرکردنی حکوومەتەکەتان، دەبێ بیر لە داهاتووش بکەینەوە.ئێوە دەبێ پێشبینیی ڕووداوەکانی ئایەندە بکەن،خۆتان بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ئەم ڕووداوانە ئامادە بکەن و لە هێندێک مەوردی دیاردا تەنانەت سیاسەتی خۆتان بگۆڕن. کێشە لەوەدایە کە پاش کشانەوەی هێزەکانی سۆڤییەت ڕەنگە قەوام ئەلسەڵتەنە پێشنهادتان پێ بکات لەسەر کێشەی ئازەربایجان وتوویژی لەگەڵ بکەن. بۆ پێشگرتن لە خوێنڕشتن و بە خاتری سەرکەوتنی کاری هاوبەشی ئێمە، ئێوە دەبێ لە کاتی پێویستدا هێنندێک لە خۆ بوردوویتان هەبێت.ئەم باسە پێوەندیی بە سیاسەتی سۆڤیەت و وتووێژەکانی ئێستای نێوان حکوومەتی تاران و یەکێتی سۆڤییەتەوە هەیە. ڕێبەرانی ئێمە دەستووریان داوە کە ڕا و بۆچوونی ئێوە لەمبارەوە بزانین و بەرە بەرە خۆمانی بۆ ئامادە بکەین."[31]

"پیشەوەری لە نوینەرانی باکوو پرسیاری کرد: ئێوە بەوردی چ لە خۆبوردووییەک لەبەربەر قەوام ئەلسەڵتەنەدا پێشنیار دەکەن؟ "ئاتاکیشیف" و "میر ئیبراهیم ئۆف" لە سەر ئەوەی چ لەخۆبوردووییەک دەبێ ئەنجام بدرێت،هیچیان نەگوت. بەڵام پێشنیاریان کرد کە لە کاتی پێویستدا، حکوومەتی نیشتمانی دەبێ ئامادە بێ لە ئاست حکوومەتی تاراندا ئەوپەڕی لەخۆبوردن لە خۆی نیشان بدات."[32]

بۆ پیشەوەری کە ڕۆژگارێک شان بە شانی "میرزا کووچەک خان" خەباتی کردبوو کێشانەوەی هێزەکانی ئەرتەشی سوور تشتێکی دیکە جیا لە دووپاتکردنەوەی خەمهێنەری ڕووداوەکانی "گیلان" لە ساڵەکانی دوای کۆتایی هاتنی شەڕی یەکەمی جیهانی نەبوو. کارگێڕانی سیاسەتی مۆسکۆ لە ڕابردووشدا بە کێشانەوەی هێزەکانی خۆیان لە "ڕشت" بزووتنەوەی "جەنگەڵیان" کردە قوربانیی تێڕوانینەکانی دیپلۆماتیک و ئەم جارەش لە ئازەربایجان ئەم شێوە کارەیان کردەوە.

هاوچەشنیيەکی کە پیشەوەری لە نێوان بزووتنەوەی "گیلان"و "ئازەربایجان" سەرنجی دەدایە،سەرەڕای هەبوونی هێندێک جیاوازی، هێندەش لێک دوور و بێبنەما نەبوون. ستالین کێشانەوەی هێزەکانی بە لەبەرچاو گرتنی تێبینیەکانی لەمەڕ هەبوونی ئینگلیس و ئەمریکا لە شوێنە

ئەیوب ئەیوبزاده

جۆراوجۆرەکانی جیهان دا بەشێوەیەک دەڕازاندەوە و لینینش ئەم کارەی بەدەستەبەری دامەزراندنی پێوەندی لەگەڵ ئینگلستان وەک پێویستی‌یەکی چارەنووس‌ساز بۆ یەکەمین ساڵەکانی پاش شۆڕشی ئۆکتۆبری لەقەڵەم دەدا. ستالین هەموو سەرنجی خۆی دابووە سەر پەسندکردنی ڕێککەوتننامەی خاکەلێوەی 1325 (ئاوریلی 1946). لینینیش پەسند کردنی قەراردادەکەی مانگی ڕەشەمەی 1299 (فوریەی 1921)ی لەبەرچاو بوو، کە بزووتنەوەی گیلانی دەکردە قوربانیی ئەو ڕێککەوتنە. له هاوچەشنی‌یەکی سەرسوڕهێنەردا قەوام له هەر دووک سەردەم واتە چ له سەردەمی بزووتنەوەی جەنگەڵ و چ له سەردەمی مەسەلەی ئازەربایجان و کۆماردا، هەر چەشنە سازان و ساتوسەودایەکی به مەرجی کێشانەوەی هێزەکانی شورەوییەوە دەبەستەوە.

"زەنجیرە ڕەخنەکانی پیشەوەری له ئاست سیاسەتی سۆڤییەت له مانگەکانی مارس – ئاوریل: ئاماژەی ئەو به هەڵوێستی سۆڤییەت له شۆڕشی گیلان له ساڵی 1920،دڕدۆنگ بوون له ئاست سیاسەتی سۆڤییەت و ئەوەی کە ڕێبەرانی شەورەوی فریویان داون، ببووە هۆی دڵئێشانی ستالین. هەشتی مانگی مای(18ی بانەمەڕی 1325) پێش تەواوبوونی کشانەوەی هێزەکانی سۆڤییەت له ئازەربایجان، ئەو(ستالین– ئەیووبزادە) نامەیەکی تایبەتیی بۆ پیشەوەری نارد."[33]

نامەی ستالین بۆ پیشەوەری

نامەی ستالین به نۆرەی خۆی تا ڕادەیەکی زۆر ڕووناکایی دەخاتە سەر هێندێک لایەنی لێڵ و تەماوی. له نامەی ستالین دا هەم وەرچەرخانی سیاسەتی مۆسکۆ له دوای مۆر کردنی ڕێککەوتننامەی نەوت لەگەڵ تاران بە باشی دەبینرێ و هەم لەلایەکی دیکەشەوە زەختی سیاسەتی مۆسکۆ بۆ لکانەوەی ئازەربایجان به تاران‌و دڵخۆش کردن به ڕیفۆرم‌و ئیسلاحاتی قەوام، دێتە بەرباس. ستالین له نامەکەدا دەنووسێ:

"له ئێران قەیرانی بەهێزی شۆڕشگێڕانە نییە، ئێران له حاڵەتی شەڕ لەگەڵ دوژمنانی دەرەوەدا نییە کە سەرنەکەوتنی ببێتە هۆی لاواز بوونی کۆنەپەرستی‌و قووڵبونەوەی قەیران. تاکوو سوپای سۆڤیەت له ئێران هەبوو ئێوە دەرەتانی درێژەدان به خەباتتان له ئازەربایجان هەبوو و دەتانتوانی بزووتنەوەیەکی دیموکراتیک به داخوازییەکی دووروودرێژ و فراوان ڕێکبخەن. بەڵام سوپای ئێمە دەبوایە له ئێران بکشێتەوە کە کشایەوە،... ئێمە نەمانتوانی ئەوان زیاتر له ئێران بهێڵینەوە. زۆرتر لەبەر ئەوە، مانەوەی سوپای ئێمە له ئێران بنەڕەتی سیاسەتی ڕزگاریخوازانەی ئێمەی له ئاسیا و ئۆرووپادا خەوشەدار کرد. ئەمریکایی و ئینگلیزییەکان به ئێمەیان گوت کە ئەگەر سوپای سۆڤیەتی

دەتوانێ لە ئێران بمێنێتەوە، بۆ دەبێ سوپای ئینگلیز نەتوانێت لە میسرو سوریاو ئەندەنۆزیا و یۆنان و، سوپای ئەمریکاش لە چینو ئیسلەندو دانمارک دا بمێنێتەوە... ئێستاش لە ئێران ئێمە بەرەورووی چین؟ ئێمە تێکهەڵچوونی دەوڵەتی "قەوام"مان هەیە لەگەڵ لایەنگرانی ئینگلیز کە کۆنەپەرستترین داروەستەن لە ئێران. رابردووی کۆنەپەرستانەی قەوام هەرچۆنێک بووە، ئێستا ئەو ناچارە لە بەرژەوەندی‌یەکانی خۆی و، هەروەها پاراستنی دەوڵەتەکەی خۆی، هێندێک ریفورمی دیمۆکراتییانە بکات و بە دوای پاڵپشت لە ناو هێزە دیمۆکراتەکانی ئێراندا بگەڕێت... تاکتیکی ئێمە لەو کەینوبەینەدا دەبێ چی بێ؟ من وا بیر دەکەمەوە کە ئێمە دەبێ لەم تێکهەڵچوونەدا کەڵک وەرگرین بۆ ئەوەی قەوام پاشگەز نەکات، دەبێ پشتیوانی لێبکرێت تاکوو لایەنگرانی ئینگلیز وەلا بخرێن و بەم چەشنە هێندێک پێگە بۆ دیمۆکراتیزە کردنی ئێران پێک بێت."[34]

بەڵام گرتنە بەری سیاسەتێکی ئەوتۆ هەر تایبەت بە سەردەمی دەسەڵاتدارەتیی ستالین نەبوو. قوربانی کردن و پشت کردن لە بزووتنەوەکانی رزگاریخوازانە لە بەرامبەر وەرگرتنی ئیمتیازگەلێکی ئابووری‌و بازرگانی دا، بوو بە بەشێک لە دوکتورینی سیاسەتی دەرەوەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤییەت‌و هەوڵ درا بخرێتە چوارچێوەیەکی تئۆریکی و بۆ خاپاندنی بیروڕای گشتی لە وڵاتە جۆراوجۆرەکان.

ئەو چوارچێوە تئۆریکی‌یە کە لەلایەن تئوریسیەنەکانی مۆسکۆوە بەناوی تئۆریی گەشە کردنی غەیرە سەرمایەداری‌یەوە بە ساڵانێکی دووروردرێژ کات و کاری بۆ تەرخان دەکرا، راست هەر لە درێژەی ئەو رێبازە دابوو. لە ژێر کارتێکەریی ئەو تئۆرییە لە عێراق سیاسەتی سۆڤیەتی لە جێگای دیفاع لە مەسەلەی کورد، پشتیوانیی لە عبدالکریم قاسم کرد. لە سەردەمی رێژیمی شادا لە پێناوی فرۆشتنی چەکو چۆڵ بە ئێران و کێبەرکێ لەگەڵ ئامریکا بۆ دەس بەسەر داگرتنی هەرچی زیاتری دامەزراندنی پێوەندیی بازرگانی، رێژیمی شای بە "مترقی"و پێشکەوتنخواز لەقەڵەم بدا. لە غەنا، لە میسر، لە ئەندۆنزی و لە سەردەمی حکومەتی ئایەتوڵلاکانیش هەر بە هەمان شێوە سیاسەتی دەرەوەی مۆسکۆ بەرژەوەندیی خۆی لە بەرەی ئەو دەوڵەتانەدا دیتەوە.

پیادە کردنی دەقی ئەو سیاسەتە لە دوو قۆناغی هەستیاری ژیانی سیاسیی فیرقەی ئازەربایجان بە باشی دەبینرێ. قۆناغی یەکەم قۆناغی دەسپێکی وتووێژەکانی فیرقە لە تاران بوو. قۆناغی دووهەمیش ئەو کاتە بوو کە قەوام بە بیانووی هەڵبژاردن هێزەکانی بۆ ئازەربایجان رەوانە کرد. "دوکتور نەسروڵا جەهانشالو ئەفشار" لە کاتی نووسینی بیرەوەری‌یەکانی دا دەگێڕێتەوە:

ئەیوب ئەیوبزادە

"له یەکەم رۆژەکانی بانەمەڕەی 1325،حەوتوویەک پێش کشانەوەی دوایین سەربازی شەورەوی له خاکی ئێران ،وتووێژی قەوام و پیشەوەری له تاران دەستییێکرد. سەرەڕای ئەوەی کە پیشەوەری هیوایەکی بە سەرکەوتنی ئەم وتووێژانە نەبوو، بەڵام بەپێی سیاسەتی مۆسکۆ خۆی بە ناچار له بەشداریکردنیان دەدیت. لە تاران دووجاری ئاغای قەوام ئەلسەڵتەنه و دووجار لەگەڵ ئاغای سادچیکوف له باڵوێزخانەی شۆرەوی و چەند جاریش لەگەڵ ئاغای موزەفەری فیرووز له ماڵی خۆیدا له جەوادیه(گەڕەکێک له باشووری تاران– ئەیووبزادە)چاوپێکەوتنی ئەنجامدا."[35]

"چاوپێکەوتنمان لەگەڵ ئاغای قەوام ئەلسەڵتەنه دۆستانه بوو. کاتێک له ناوبڕدا قاوەمان دەخواردەوە،ئاغای قەوام ئەلسەڵتەنه هەلیبۆ رەخسا و خۆی لەمن نزیککردەوە و گوتی جەنابی دوکتور ئێوە بەم ئیستێعدادەی کە هەتانه جێگاتان لای ئێمەیه نەک تەبریز... ".[36]

"کاتێک ئاغای پیشەوەری بە تامەزرۆییەوە باسی داخوازەکانی خەڵکی ئازەربایجانی دەکرد،ئاغای قەوام ئەلسەڵتەنه بزەی دەهاتێ و، مەبەستی ئەوە بوو کە ئەوانه داخوازیی ئێوەیه نەک خەڵکی ئازەربایجان. ئەم دیدارە بە سووکە هیوادارییەکەوە کۆتایی پێهات و درێژەی وتووێژەکە دانرا بۆ دیدارەکانی داهاتوو. ئاشکرا بوو کە ئاغای قەوام خەیکی کات کوشتن بوو."[37]

"پیشەوەری له هەموو چاوپێکەوتنەکاندا گرژیی دەنواند. پێمواية هەر ئەو شەوەی دیداری یەکەم لەگەڵ ئاغای قەوام ئەلسەڵتەنه بوو کە سادچیکۆف ئێمەی بۆ باڵوێزخانەی سۆفییەت بانگهێشت کرد... له چاوپێکەوتن لەگەڵ ئاغای سادچیکۆف بەرێزان پیشەوەری و پادگان و من هەر سێکمان بەشدار بووین...ئاغای عەلی ئۆف ئەندامی وەزارەتی دەرەوەی ئازەربایجانی شەورەوی و کارداری باڵوێزخانەی رووس له تاران وەرگێڕمان بوو.(ئەم عەلی ئوفه پاشان تا دەفتەری سیاسیی حیزبی کومونیستی سۆفییەت هەڵکشا و پاش لێکبلاو بوونی سۆڤیەت، بووبه سەرۆککۆماری ئازەربایجان و ناسیونالیستێکی تۆخ و دەسبەجێ رووی له رۆژئاواکرد . پاش خۆی کورەکەی بووە سەرۆکۆماری ئازەربایجان– ئەیووبزادە) ئاغای سادچیکۆف بە ئاشکرا گوتی ئەرتەشی ئێمە ئێستا خەریکی کشانەوە له ئازەربایجانە. بێگومان هەلومەرجی ئێوە پاش کشانەوەی ئێمە زۆر دژوار دەبێ، بۆیە دەبێ له وتووێژەکانتان لەگەڵ ئاغای قەوام ئەلسەڵتەنه و نزیکایەتی کردنی، لانیکەم مەودایەک بۆ پاراستنی خۆتان دەست بخەن. ئێمە تا ئێستا پارتمەتی ئیوەمانداوە و ئاغای قەوام ئەلسەڵتەنەمان رازی بە وتووێژ لەگەڵ ئێوە کردوە، ئێوەش دەبێ نەرمیەکی زۆر له خۆتان نیشان بدەن. "[38]

"رۆژی پاشتر ئاغای موزەفەری فیرووز هاتە لامان و ئەوەی کە رۆژی پێش بە من و ئاغای

www.helwist.com

ئەیوب ئەیوبزادە

پیشەوەریی ڕاگەیاندبوو،بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ لەحوزووری هەمووماندا دەری بڕێ.کەس قسە یا هەڵوێستێکی نەگرت ،جگە لە ئاغای ئیبراهیمی کە ئەویش لە بەهۆی تێنەگەیشتنیەوە بوو...پاشان ئاغای فیرووز بەتەنیا لەگەڵ من قسەی کرد . ئەو بەمنی گوت کە سادچیکوف لە ئاغای پیشەوەری نارازیە. ئاغای ئیبراهیمیش تێبگەیەنن کە پاش ڕویشتنی ئەرتەشی شەورەوی، ئەرتەشی ئێران دێت بۆ ئازەربایجان، بۆیە هەموو هەوڵی ئێمە ئەوەیە کە لێخۆشبوونێکی گشتی بۆ ئازەربایجان لە مەجلیس وەرگرین و بە ئیمزای شای بگەیەنین."[39]

"دوو ڕۆژ پاشتر دیسان بۆ شەو سادچیکۆف ئێمەی بۆ سەفارەت بانگهێشت کرد. من و بەڕێزان پیشەوەری، پادگان بوین. ئاغای سادچیکۆف تێلگرافی ستالین کە بۆ پیشەوەری ناردبوو پێداین. ناوەرۆکی تەلگرافەکە بەم چەشنە بوو: شۆڕش هەوراز و نشێوی هەیە و ئێستا دەبێ مل بەم نشێوە بدەن و خۆتان بۆ داهاتوو ئامادە بکەن. ئاغای سادچیکۆف تێلگرافەکەی لێوەرگرتینەوە."[40]

چاوپێکەوتنی جاری دووهەمی نێوان قەواموو پیشەوەریو هاوڕێیانی ئاکامێکی ئەوتۆی لێناکەوێتەوە، پیشەوەری لەو کۆبوونەوەیەش دا حازر بەوە نابێ هێزی چەکداری خۆی هەڵوەشێنێتەوەو لەو لاشەوە قەواو و کاربەدەستانی تارانیش بە هیچ جۆرێک قایل بەوە نابن لەگەڵ ئەو داوایە ڕەزامەندی نیشان بدەن. پێداگریی لە ڕادەبەدەری پیشەوەری بۆ هێشتنەوەی باسکی چەکداری فیرقە، بە ئاشکرا بێمتمانەیی ئەوی بەرانبەر بە کاربەدەستانی تاران دەگەیاند. کەچی لەگەڵ ئەوەش لە ژێر زەختی کاربەدەستانی مۆسکۆ، قایل بە کرانەوەی دەرگای وتووێژ لەگەڵ تاران کرا. هەرچەند کە دەیزانی ئەو ڕێگایە پتر لە پێوانی کوێرەڕێیەک نیە. بە واتایەکی تر ڕەنگە باشتر بێ بڵێین چەرخی کاری پیشەوەری لەو ڕۆژانەدا لە نێو کەلافێکی ئاڵۆزو تەماوی دا چەقی بەستبوو. نە دەیهەویست لە دەسکەوتەکانی پاشەکشە بکاتو نە هێزی ئەوەشی هەبوو بۆ پاراستنی قەوارەکەی پێداگری بکات.

لە بەرەبەری کشانەوەی هێزەکانی رووس لە ئێران، قەوام دەستی دایە کۆمەڵێک مانۆڕی هەڵخەڵێنەرانەی تر. پێک هێنانی ڕێکخراوێکی سیاسی کە نوێنەرایەتیی سیاسەتەکانی قەوام بگرێتە ئەستۆ، یەکێک لەو مانۆڕانە بوو. لەو ڕۆژانەدا کۆنەڕێوی پیری ناسیۆنالیسمی فارسیش چووبوو دەکەوڵی بە ڕواڵەت لایەنگری لە دیمۆکراسیخوازییەوەو ناوی حیزبەکەشی نابوو، حیزبی دیمۆکرات... مەبەستی سەرەکیی قەوام لەو هەنگاوەش، بەر لەهەر شتێ جۆرە هەوڵدانێک بوو بۆ چەک کردنی سیاسیی حیزبی تودە. بۆ ئەم مەبەستەش کاکڵو نێوەرۆکی حیزبەکەی بە جۆرێک لە ماف خوازیو دیمۆکراسیخوازی ئاخنی بوو کە ئەگەر لە حیزبی تودە پێش نەکەوێ لانی کەم لەویش

جێ نەمێنێ. هاوکات لەگەڵ ئەوەش لە هەوڵی ئەوە دابوو، بۆ جارێکی تر کاربەدەستانی مۆسکۆ لەوە دڵنیا بکاتەوە، سیاسەتی ئەو سیاسەتی ریفورمو دمکراتیزە کردنی ئێرانە. بەڵام دروست کردنی "حیزب" دوایین وێستگەی گیرسانەوەی مانۆڕەکانی قەوام نەبوو.

لە رۆژی 10ی گەلاوێژی 1325 ڕێگای دا سێ وەزیری تودەیی لە کابینەکەی دا جێ بکاتەوە. قەوام لەم بارەیەوە بە ئەمریکایییەکان دەڵێ: "ئەم هەنگاوە دوایین کارم دەتوانێ ببێ بۆ بەدەس هێنانی ڕەزامەندیی مۆسکۆ و خاترجەم کردنیان".[41]

قەوام بەو هەنگاوەشی دوو مەبەستی گرینگی تریشی پێکا. لە رواڵەت دا مەبەستی بەجێهێنانی زۆرترین چاوەڕوانیەکانی مۆسکۆ لەلایەک و ڕاکێشانی پشتیوانیی گەورەترین حیزبی سیاسیی ئەو کاتەی ئێران بۆ لای خۆی لە لایەکی تر بوو. واتە کابینەی هاوبەش بۆ قەوام هەم مەسرەفی دەرەکی هەبوو،هەم ناوخۆیی. لە بواری دەرەکی دا ئاراستەی هەنگاوەکەی ئاشکراو دیار بوو. قەوام دەیهەویست بڵێ بەکردەوەو بۆ جێبەجێ کردنی چاوەڕوانیەکانی مۆسکۆ لە هەوڵ دا دەبێو بەرژەوەندییەکانی دەپارێزرێ. بەڵام لە پشتی ئەو هەنگاوە قەوامیش مەبەستی شاراوەو نەدرکاوەی خۆشی هەبوو.

"حیزبی تودە لەو رۆژگارەدا توانیبووی لە ڕێکخراوە کرێکارییەکانی ئێراندا پێگەیەک بۆ خۆی بەدەس بێنێ، بەتایبەتی لە وەڕێ خستنی مانگرتنی کرێکارانی سەنعەتی نەوتی خوزستان دەوڵەتی قەوامو بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتی ئینگلیستانی خستبوە مەترسییەوە. ئەم بزووتنەوەیە ئینگلستانی تا ئەو رادەیە تەنگەتاو کردبوو هێزی سەربازی لە "بەسرە" دابەزێنێ. لە کەشو هەوایەکی ئاڵۆز و قەیرانیی وا دا بە هێنانە گۆڕی بیرۆکەی کابینەی هاوبەش لەگەڵ حیزبی تودە، قەوام هەوڵی دا پێگەی کۆمەڵایەتیی حیزبی تودە بقۆزێتەوەو حیزبێکی کە تا ئەو کات ڕۆڵی هاندەرانە و ڕێکخەرانەی لە نێو کرێکاران دا دەگێڕا، لە سەر داوای قەوام پوزیسیۆنی نێوبژیکەرانەی لە نێوان دەوڵەت و کرێکارانی پێئەسپێردرا بۆ ئارام کردنەوەی وەزعەکە".[42]

بەڵام لەبەر ئەوەی هەموو ئەو هەنگاوانەی قەوام پتر هەنگاوگەلێکی "کاتی" و "تێپەڕ"و "تاکتیکی" بوون و وەک شانۆسازییەکی بیرلێکراوەیی دەستکردو بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ قەیرانەکان دەهاتنە ئاراوە، بەخێراییش دەخرانە دواوە. هەر بۆیە کابینەی هاوبەشیش نەیتوانی پتر لە 75 ڕۆژ زیاتر تەمەنی هەبێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشو هەر لەو ماوە کورتەدا قەوام توانی ئەوپەڕی کەڵکی پێویستی خۆی لێوەربگرێ.

ئەیوب ئەیوبزادە

لە خولی دووهەمی وتووێژەوە بۆ دانی فەرمانی داگیرکردنەوە

شکست و سەرنەکەوتنی خولی یەکەمی وتووێژەکانی نێوان تەوریزو تاران بە مانای کۆتایی هاتنی هەوڵەکان نەبوو. لە پشتی پەردە جموجۆڵی دیپلۆماسی بۆ وەگەڕخستنەوەی خولێکی تر لە گفتوگۆ و دانوساندن هەر بەردەوام بوو. سادچیکۆف و موزەفەری فیروز هەر لە کەینوبەین دابوون. بەرژەوەندییەکانی ئێرانو مۆسکۆ لەو رۆژانەدا لە هەموو کاتێک زیاتر لە خانەیەکی هاوبەش دا دەگیرسانەوە. هەر دوو لە هەوڵی ئەوە دابوون مەسەلەی ئازەربایجان، رێککەوتنی نێوان مۆسکۆو تاران لەگەڵ گرفت رووبەروو نەکاتو کار نەکاتە سەر ئەو وادەو بەڵێنییانەی بە یەکتریان دابوو.

بۆیە لە ئاکامی ئەو هەولانەدا وتووێژی بە ئاکام نەگەیشتووی تارانو تەوریز، سەر لە نوێ بە هاتنی شاندێکی دەوڵەتی قەوام بە سەرۆکایەتیی "موزەفەر فیروز" بۆ تەوریز دەستی پێکردەوە. وتووێژەکانی ئەم جارە زۆری نەخایاندو سەرئەنجام لە 23ی جۆزەردان ئیمزای رێککەوتنامەیەکی دوو قۆڵیی هاوبەشی لێکەوتەوە. نێوەرۆکی رێککەوتننامەکە 15 ماددەی لەخۆ دەگرت، بەڵام کاتێ لە کۆی ئەو 15 ماددەیە دەروانی کەمتر ماددەیەکی هەیە "تەبسرە"یەکیشی پێوە نەلکابێ. بەشی زۆری ئەو "تبصرە"انەش بۆ بێنێوەرۆک کردنی ماددەکانی پەسندکراوەکە بوون. کە بەروالەت دەبوایە لە خولی پازدەهەمی پارلمانی ئێران پەسند کرابایە. گرینگترین ماددەکانی ئەو رێککەوتننامەیە کە لێرەدا پێویست بکات هەڵوێستەیەکیان لەسەر بکرێ، ئەمانەن:

"1_ سەبارەت بە مادەی 1ی راگەیاندنەکەی حکومەت، سەرۆکی دارایی بە پێشنیاری ئەنجومەنی ئەیالەتی و پەسند کردنی حکومەتی ناوەندی دائەنرێ.

2_ ئەنجومەنی ئەیالەتی چەند کەس بۆ ئوستانداری دیاری دەکاتو وەزارەتی کیشوەر یەکێکیان لێهەڵدەبژێرێ.

3_ بە لەبەرچاوگرتنی ئەو گۆڕانکارییانە لە ئازەربایجان دا هاتوونەتە گۆڕێ، مەجلیسی میللی ئازەربایجان وەکو ئەنجومەنی ئەیالەتی دەناسێو لە دوای دامەزراندنی مەجلیسی پانزدەهەم دانانی قانوونی تازەی ئەنجومەنی ئەیالەتیو ولایەتی کە لە لایەن حکومەتەوە پێشنیار دەکرێ، بەگوێرەی ئەو یاسایە ئەنجومەنی ئەیالەتی ئازەربایجان هەڵدەبژێردرێ.

4_ بۆ دیاری کردنی چارەنووسی هێزەکانی ئازەربایجانو فەرمانەکانیان بەگوێرەی ئەو رێککەوتننامەیە دەبنە بەشێک لە ئەرتەشی ئێران. بۆ ئەم مەبەستەش کومسیۆنێکی هاوبەش لە

ئەیوب ئەیوبزادە

نوێنەرانی دەوڵەتی قەوام و ئەنجومەنی ئەیالەتی ئازەربایجان دادەمەزرێ‌و رێگا چارەسەرەکانی خۆیان بۆ پەسند کردن پێشنیار دەکەن.

لە ماددەی 12هەم دا هاتوە: "لە قوتابخانەی ناوەندی‌و بەرز خوێندن بە دوو زمانی فارسی و ئازەربایجانی دەبێ بە پێی وەزارەتی فەرهەنگ. ماددەی سێزدەهەمی رێککەوتننامەکە بۆ باس لەسەر کوردە و نووسراوە "حکومەت موافەقەت دەکات کوردەکانی ئازەربایجان لە (مەزایای) ئەم رێککەوتنە کەڵک وەربگرن‌و تا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بە زمانی خۆیان بخوێنن".[43]

لە هەر روویەکەوە لە کاکڵ‌و جەوهەری رێککەوتننامەکە بروانی ئەوەی دەبینی دەستی باڵای هەیە دەسەڵاتی تارانە. ئەوەی لە ماوەی ئەو چەند ساڵە دا پێکەوە نرابوو، بە وتووێژێک پاشەکشەی لێکرا، بۆ وێنە: "پارلمانی ئازەربایجان هەڵوەشێنرایەوەو ئەنجومەنی ئەیالەتی جێگای گرتەوە. پیشەوەری دەبوو وەک سەرۆک وەزیری حکومەتەکەی دەستی لەکار بکێشایەوەو لە جێگای ئەو "سەلام ئەڵای جاوید" وەک ئۆستانداری ئازەربایجان جێ گرتبایەوە."[44]

کەچی سەیر ئەوە بوو دوابەدوای ئیمزا کردنی ئەو رێککەوتننامەیە: "لێپرسراوانی تەوریزو رۆژنامەکانی ئازەربایجان دەستیان بە پێداگرتن لەسەر ئەو مەسەلەیە کرد کە: ئازەربایجان هەمیشە بەشێکی جوێ نەبووە لە ئێران بووە...".[45]

"بۆ تاران پاشەکشەی ئازەرییەکان لەو قەوارەیەی کە پێکیان هێنابوو، بۆ ئاستی ئەنجومەنی ئەیالەتی، سەرکەوتنێکی گەورە بوو. ئەم سەرکەوتنە چ لە قسەکانی "مەزەفەر فیروز" کە لە رادیۆی ئازەربایجانەوە بڵاو کرایەوە و چ لە وتەکانی قەوام بەباشی دەبینرێ."[46]

بەگوێرەی وتەی "مظفر فیروز" "کۆتایی هێنان بە ئاژاوەی سەربەخۆیی‌خوازی" یەکەم هاندەری دەوڵەتی قەوام لە وتووێژەکان بوو."[47]

هەڵەی گەورەی سەرانی فیرقە ئەوە بوو هەموو دۆزی نەتەوەکەیان لە یاسایی کردنی داخوازەکانیان دا دەدیتەوە و لایان وا بوو بە یاسایی کردنی کۆمەڵێک داخوازی کولتوری‌و ئیداری، دوارۆژی سیاسی‌یان مسۆگەر دەبێ. بەبێ ئەوەی بیریان لە بوونی هێزی پاراستنی ئەو کۆمەڵە ئیمتیازانە کردبێتەوە.

بەڵام دەسکەوتەکانی قەوام هەر بە تەنیا ئەوانە نەبوون. هەوڵدان بۆ تێکدانی پێوەندی‌یەکانی نێوان کورد و ئازەر یەکێکی تر لەو مەبەستانە بوو کە دەوڵەتی قەوام بە خشکەیی لە هەوڵی بە ئەنجام گەیاندنی دابوو. بەپێی رێککەوتننامەیەکی کە لە نێوان کورد و ئازەری دا لە مانگی ئاپریلی 1946 بەسترابوو بریار درابوو: "هەرکاتێک پێویست بێ لەگەڵ حکومەتی تاران قسە بکرێ دەبێ بە

موافقی نەزەری حكومەتی میللی ئازەربایجانو حكومەتی میللی كوردستان بێ". بەڵام سەرانی فیرقە بێ لەبەرچاو گرتنی خاڵەكانی ئەو پەسند كراوە لەگەڵ كۆمار، نزیكترین هاوپەیمانی خۆیان خستە ژێر زەختو پەراوێزەوە.

لە سەرێكی دیكەشەوە ئاكامی ئەو ڕێككەوتنە ئەو قازانجەشی بۆ تاران لەگەڵ خۆی هێنا، خێراتر بە دوای جێبەجێ كردنی دوایین سناریۆی خۆی بكەوێ. ئەم كارئاسانیيە مرۆڤ كاتێ پتر هەستی پێ دەكات كە لە دواهەنگاوەكانی قەوام وەرد بینەوە. ئیتر لێرەوە قەوام لە دوای ئەو ڕێككەوتننامەیە بە شێوەیەكی یاسایی مافی ئەوەی هەبوو بە بیانووی پارێزگاری كردن لە هەڵبژاردنەكانی خولی پازدەهەمی پارلمانی ئێران هێزەكانی تاران بۆ ئازەربایجان ڕەوانە بكاتو لە ژێر ئەو دەمامكە دەسەڵاتداریێتیی داگیركەرانەی تاران جارێكی تر بسەپێنێتەوە.

كاتێك لە 30ی گەلاوێژی 1325، شاندێكی فیرقەی دێمۆكراتی ئازەربایجان پێك هاتوو لە "شبستری، دوكتور جاویدو سادقی پادگان" بۆ وتووێژ دەچنە تاران، لە دوای 2 مانگ مانەوە لەوێ توانیان لە بوارگەلێكی دیاریكراودا لەگەڵ تاران بە جۆرە ڕێككەوتنێك بگەن. یەكێك لەو بوارانە پاشەكشە كردنی هێزەكانی فیرقە لە شاری "زنجان" بوو.

"ئازەربایجان بە قەبوول كردنی ئیدیعاكانی دەوڵەت لە سەر ئەوەی كە ویلایەتی خەمسە(پێنجەم– ئەیووبزادە) لەباری دابەشكردنی دەوڵەتیيەوە بەشێك لە ئازەربایجان نیيە، ڕازی بە كشانەوە لە زەنجان و تەحویل دانی بەحكوومەتی ناوەندی بوو، بەو مەرجەی دە ڕۆژ پاش گەڕانەوەی زەنجان بۆ حكوومەتی ناوەندی،شارۆچكەكانی تیكاب و سەردەشت بخرێنە سەر ئازەربایجان."[48]

لەگەڵ ئەوەی زنجان بەگوێرەی ڕێككەوتننامەیەكی دوو قۆڵی نێوان سەرانی فیرقەو كاربەدەستانی تاران لەلایەن فیرقەوە دوو دەستی تەحویلی تاران درا، بەڵام: " هەر پاش چوونە ژووری لەشكەری ئێران و بەكرێگیراوانی زولفەقاری بۆ ئەم شارە قەلاچۆكردنی خەڵك و تالان دەستیپێكرد."[49]

دەست بەسەر داگرتنەوەی زنجان لەلایەن هێزەكانی دەوڵەتەوە، سەرەتایەك بوو بۆ دەسپێكردنی هێرشێكی یەكجارەكی بۆ سەر ئازەربایجان. هەر بۆیە دوابەدوای گرتنی زنجان، نورەی خۆسازدانی هێرشێكی یەكلاكەرەوی سەرانسەری بۆ سەر ئازەربایجان و كوردستانیش نزیك دەبۆوە. قەوام لەمێژ بوو لە هەل و دەرفەتی لەبار دەگەڕا. بە كشانەوەی هێزەكانی سۆڤیەتی لە ئێرانو ڕاكیشانی پشتیوانیی ئامریكا و ئینگلیس، كۆسپ و تەگەرەی هەرە گرینگ بۆ سەركوتی ئازەربایجان و كوردستان وەلا نرابوون. ئێستا ئیتر نورەی ئەوە هاتبوو دەمامكی فریودەرانە و شانۆسازییەكانی قەوامیش بێنە كۆتایی.

ئه‌یوب ئه‌یوبزاده

هه‌ر بۆیه‌ش له‌گه‌ڵ پاشه‌کشه‌ی هێزه‌کانی ڕوس له ئێران، به‌ره‌به‌ره شانۆسازی‌یه‌کانی قه‌وامیش دێنه قوتاربوون. ئه‌گه‌ر تا له‌مه‌وبه‌ر دروشمی چاره‌سه‌رکردنی هێمنانه‌ی مه‌سه‌له‌ی ئازه‌ربایجانی به‌رز کردبۆوه و له پێویستیی ریفۆرم و چاکسازی له ئێران ده‌دوا و، له کابینه‌که‌ی دا سێ وه‌زیری حیزبی توده‌ی جێ کردبۆوه و ژماره‌یه‌ک له نه‌یارانی سیاسه‌تی مۆسکۆی له ئێران وه‌ک "سه‌ید زیا، ئه‌رفع، تاهیری و کاشانی" بۆ رازی کردنی کاربه‌ده‌ستانی رووس زیندانی کردبوو، له قه‌ڵه‌مبازێک دا خۆی له هه‌موو ئه‌و هه‌نگاوانه دزی‌یه‌وه.

لکاندنه‌وه‌ی ئازه‌ربایجان و کردنه‌وه‌ی ده‌رگای گفتوگۆ له گه‌ڵ تاران، پاشه‌کشه‌یه‌کی رواڵه‌تیو کاتی نه‌بوو. له دڵی ئه‌و لکاندنه‌وه‌یه‌دا به‌خێرایی رچه بۆ شکان و نه‌مانی حکومه‌تی ئازه‌ربایجان خۆش کرا. جارێکی دیکه هێزو ره‌وایی به ده‌وڵه‌تی داگیرکه‌ری تاران درایه‌وه‌و فیرقه له گه‌لێک ده‌سکه‌وتی گه‌وره‌ی نه‌ته‌وه‌یی که تا ئه‌و کات وه‌ک قه‌واره‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی به‌ده‌ستی هێنا بوو، پاشگه‌ز بۆوه. ئیتر لێره‌وه هه‌وڵ دان بۆ خۆ ته‌یار کردن به‌مه‌به‌ستی پاراستنی ده‌سکه‌وته‌کان، جێگای خۆی به سیاسه‌تی چاوه‌ڕوانیو کات کوشتن بۆ گفتوگۆ له‌گه‌ڵ تاران دا.

له پێوه‌ندی ده‌گه‌ڵ فه‌رمانی گه‌ڕاندنه‌وه‌ی له‌شکری تاران بۆ ئازه‌ربایجانیش به هه‌مان شێوه له ئاکامی نه‌خشه‌و پلانێکی له‌پێش دا دارێژراو بوو. له که‌شو هه‌وای سیاسیی ئه‌و کاتدا گه‌ڵاڵه‌یه‌کی وا نه‌ی‌ده‌توانی بڕیارێکی یه‌کشه‌وه بێ. ئه‌و بڕیاره پشتیوانیو ره‌زامه‌ندیی ده‌وڵه‌ته‌کانی ئه‌مریکاو ئینگلیسو سۆڤیه‌تی گه‌ره‌ک بوو.

له‌پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ راکێشانی پشتیوانیی ئه‌مریکاو ئینگلیس بۆ دانی بڕیاری شه‌ڕ به دژی ئازه‌ربایجان، قه‌وام پێویستی به خۆماندوو کردنێکی ئه‌وتۆ نه‌بوو. به‌رژه‌وه‌ندیی هه‌ردووک زلهێز، به‌هێز کردنه‌وه‌ی ده‌وڵه‌تی ناوه‌ندیو لابردنی هه‌موو ئه‌و کۆسپو ته‌گه‌رانه بوو که به‌جۆرێک له جۆره‌کان ببوونه له‌مپه‌رێک له‌سه‌ر رێی سه‌قامگیریی ده‌سه‌ڵاتی سیاسی له تاران. هه‌ر بۆیه هه‌ر دوو زلهێز بۆخۆیان به‌شێک بوون له کۆی ئه‌و هاوپه‌یمانه‌تی‌یه.

"له هه‌مبه‌ر دژکرده‌وه‌ی مۆسکۆش، قه‌وام له‌سه‌ر ئه‌و باوه‌ڕه بوو به‌ڵێنی وه‌رگرتنی ئیمتیازی نه‌وت، ده‌توانێ مۆسکۆ به ته‌واوی بێ‌ده‌نگ و چاولێکه‌ر بکات."[50]

"له به‌ڵگه نهێنی‌یه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌دا وا ده‌رده‌که‌وێ که دوای ئه‌وه‌ی ئه‌مریکا بۆ ماوه‌یه‌ک شا و قه‌وامی هانده‌دا که به پشتیوانی ئه‌مریکا هێرش به‌رنه سه‌ر ئازه‌ربایجان. ده‌وڵه‌ت و ئه‌رته‌شه شپرێوه‌که‌ی پێنج مانگ دوای وه‌ده‌رکه‌وتنی سوپای سوور له ئێران هێشتا وره‌ی شه‌ڕ کردنیان نه‌بووه. "ئالن" له بروسکه‌ی 8ی نوامبری بۆ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی ئه‌مریکا نووسی که له دیداری خۆی

لەگەڵ قەوام لەو ڕۆژانەدا پێی گوتوە کە: "ئەمریکا لە سیاسەتی خۆی بۆ پاراستنی تەواویەتی خاکی ئێران هیچ شل نەبۆتەوە، بەڵام ئێرانیش دەبێ وەک ئەمریکا شێلگیر بێ لەو مەسەلەیەدا. قەوام بە سەفیری گوت کە سوورە لەسەر ئەوەی هەتا دە ڕۆژی دی زنجان بگرێ، ئەگەر پێویست بێ بەشەڕ، سەفیری ئەمریکاش پیخۆش بوونی خۆی دەربڕیو بە قەوامی گوت کە گرتنەوەی زەنجان بەس نییە، بەڵام بە لانی کەمەوە دەست پێکردنێکە. قەوام گوتی: مەبەستی ئەوەیە کە بەرەبەرە بۆ پێشەوە هەنگاو بنێ."[51]

"ڕۆژی 21ی نوامبر بەرابەر بە (30ی خەزەڵوەر) قەوام بەڕەسمی ڕایگەیاند بە مەبەستی پاراستنی نەزمو ئاسایش لە کاتی هەڵبژاردنی حەوتمی دیسامبر 1946 (16ی سەرماوەزی 1325) هێزەکانی دەوڵەتی بۆ هەموو شوێنو ناوچەو مەڵبەندەکانی وڵات دەنێرێ. لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئەو بڕیارە سەرانی فیرقە لە سەرووی هەمووان پیشەوەری زۆر بەتوندی بەگژ ڕاگەیاندراوی قەوام دا چوونەوەو لەو پێوەندییەدا پیشەوەری لە وتارێکدا بەتوندی لە بەرانبەر گەڕانەوەی لەشکری ئێران بۆ ئازربایجان هەڵوێستی گرت."[52]

لەو کاتەدا ڕێبەرانی فیرقە بەهۆی نووسینی نامەیەک دەستی یارمەتی بۆ کاربەدەستانی مۆسکۆ ڕادەکێشن. لە بەشێکی ئەو نامەیەدا هاتوو:

" ئێمە هەشت مانگی ڕەبەقە کە بەپێچەوانەی هەستی خەڵکەکەمان، بەپێچەوانەی ئاوات و خواستی ئەندامان و چالاکانی فیرقە، بەمەبەستی چوونە پێشیی کارەکان و چارەسەریی هێمنانەی ناکۆکییەکان، بە لەبەر چاوگرتنی سیاسەتی جیهانی و دۆستی گەورەمان یەکێتی سۆڤییەت و بە سەرنجدان بە ناوبژیوانیی دەوڵەتی شۆرەوەی، هەوڵماںداوە سیمای قەوام دیموکراتیک و پێشکەوتوو نیشان بدەین و تەنانەت هێندێک جار بە پێچەوانەی بیروباوەڕی خۆمان،بە شان و باڵێدا هەڵمانداوە.مەبەستیش ئەوە بووە کە کارەکان لە لایەن ئێمەوە تەگەرەیان تێ نەکەوێت. تەنانەت کاتێک کە فیداییانی ئێمە توانای گرتنی قەزوێن،ڕەشت و تارانیان هەبوو، ئێمە لە ئیعتباری خۆمان کەڵکمان وەگرت و پێشمان پێگرتن تاکوو بیانوویەک بەدەستیەوە نەدەین. ئەم لەخۆبوردوویەی ئێمە هەمووخەڵکی جیهان دەیزانن و ئێوەش زۆرتر لە هەموو ئاگاداری هەن. ئێمە بۆ جێبەجێ کردنی ئەو ڕێککەوتنامە، حکوومەتی نیشتمانیی خۆمان هەڵوەشاندەوە، مەجلسی نیشتمانیمان کردە مەجلسی ئیالەتی، هێزەکانی فیدائیمان کردە سازمانی نگابان،ئامادە بووین ئیختیار و فەرماندەریی قشوونی نیشتمانیمان بدەینە دەستی ئەوان و دەستمان کردە تەحویلدانی داهاتی خۆمان بە خەزانەی ئەوان واتا بانکی میللی. هەموو ئەمانە بۆ ئەوە بوو کە بیانوویەکمان نەدابێتە دەستیانەوە. "[53]

"قەوام بە دیتنی ئەم داشکاندنەی ئێمە هەموو رۆژێک داخوازەکانی خۆی زیادکرد و سەرەنجام گەیشتوەتە ئەو ڕادەیە کە دەیهەوێ بە هێرشێک بەتەواوی کۆتایی بە ئازادی بێنێ. ئەو پرسی نەوتی بۆیە هێناوەتە ئاراوە کە کشانەوەی ئەرتەشی سووری پێ دەستەبەر بکات و بزووتنەوەی نیشتمانیی ئازەربایجانی پێ تێکرمێنێ."[54]

"گەلی ئازەربایجان،ڕێبەری ئەو گەلە واتا فیرقەی دێموکرات و ڕێبەرانی فیرقە دوو چاوەڕوانیيان لە دەوڵەتی سۆڤییەت هەیە، یەکەم:مادام کە سنوورەکانمان کراوەن و دەسەڵاتی نیشتمانیمان لە سەرپێیە، هێندێک چەک و تەقەمەنیمان پێ بدەن....

دووەم: ئێستا کە قەوام شەڕی دەسپێکردوە و دەستی داوەتە ڕشتنی خوێنی برایانی ئێمە،ئیزن بدرێ ئێمەش لە هەموو لایەکەوە زەختی بخەینە سەر، تا لەم ڕێگەوە بواری ڕاپەڕینی ئازادیخوازانی هەموو ناوچەکانی ئێران خۆش ببێ و بزووتنەوەیەکی گەورە لە سەرانسەری ئێران دا دەستپێبکەین و بە رووخاندنی حکوومەتی کۆنەپەرستی تاران، حکوومەتێکی دێموکراتیک لە جێگەی دانێین. ئەگەر ئەمەش بە سەڵاح نازانن، با هەموو پێوەندیەکانمان بپچڕێنین و حکوومەتی نیشتمانیی خۆمان پێک بێنین. خەڵکی ئێمە زۆرتر حەزیان لەم ڕێگەچارەیە..." "[55]

کاربەدەستانی موسکو نەتەنیا بە پیر داواکاریيەکانی سەرانی فیرقەوە نەهاتن، بەڵکوو ئەوەی تەنیا بیریان لێ دەکردەوە، قازانجو بەرژەوەندیی نەتەوەیی خۆیان بوو. "ئەنتەرناسیۆنالیزمی پرۆلتێری"و "هەستی هاوچارەنووسی لەگەڵ بزووتنەوەکانی ڕزگاریخوازی" لە دەزگای فیکری حیزبو ڕێبەرانی ئەو وڵاتە، تەنیا تا ئەو کاتە شیاوی بایەخو ئاوڕلێدانەوە بوو کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆو سەرەکی لە خزمەت بەرژەوەندیيەکانی ئەو وڵاتە دابن.

واتاگەلێکی وەک: "ئەنترناسیۆنالیزمی پرۆلتێری"و "هەستی هاوچارەنووسی لەگەڵ بزووتنەوە ڕزگاریخوازەکان" لە دەزگای فیکریی حیزبو ڕێبەرانی ئەو وڵاتەدا، میوەجاتێکی گەلار بوو، بۆ خاپاندنو چەواشەگەریی بزووتنەوەکانی ڕزگاریخوازی. ئەم دەمامکە لە باشترین حاڵەتی خۆیدا تەنیا تا ئەو جێگایە شیاوی بایەخو ئاوڕلێدانەوە بوو، کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ خزمەت بە بەرژەوەندیيەکانی ئەو وڵاتە بکات. هەر بۆیە بە کردەوە بەتەواوی دەستی شای ئێرانو قەوامیان ئاوەڵا کرد بۆ ئەوەی هەنگاو بە هەنگاو لە ئامانجەکانیان نزیک ببنەوە.

لەو نێوەدا سەیر ئەوە بوو قەوام تەنانەت لە ئاخرین رۆژەکانیش دا لە هەوڵی ئەوە دا دەبێ مەبەستی ڕاستەقینەی خۆی بۆ داگیرکردنەوەی ئازەربایجانو کوردستان بشارێتەوەو کوردستانو ئازەربایجان لە گومانو دوودڵی دا بێڵێتەوە. "هەر بۆیە لە ڕاگەیانراوێکی رەسمی دا ڕایگەیاند

مەبەستی ناردنی هێزەکانی دەوڵەتی بەهیچ جۆرێک لایەنی لەشکرکێشی نیە، جگە لە چاوەدێری بەسەر ئاسایشی سەندووقەکانی دەنگدان دانەبێ."[56]

لە هەمان رۆژ واتە لە 19ی 9ی 25 سەرئەنجام قەوام دەستووری لەشکرکێشی بۆ سەر ئازەربایجان دەدا، لەگەڵ حەرەکەتی هێزەکانی دەوڵەت بۆ ئازەربایجان لە شاری میانە شەڕ دەستی پێکرد. لەم شەڕەدا کە ببوو بە دوو قۆڵەوە، دەوڵەت دەتوانێ لە سەنگەرەکانی بەشی جنوبی سەرکەوتن بەدەس بێنێ بەڵام لە قۆڵی شیمالەوە تووشی شکانو پاشەکشە هاتو هاوکات لەگەڵ ئەوەش دەستەکانی پارتیزانی فیدایی سەر بە ئازەربایجان توانییان خۆ بگەیەننە ئیزگەی "قەرەبولاغ" لە نێوان شارەکانی زەنجانو تاکستانو پردی رێی ئاسنی "قەرەبولاغ" بتەقێننەوە.

"پیشەوەری هەم بە قسەو هەم بە کردەوە دەیەویست هێزی فیدایی دەست بکاتەوە و وەک سەردەمی شۆڕشی مەشرووتە تارانیش بگرن و ئازادی بکەن. رۆژی 11ی سەرماوەز رۆژنامەی ئازەربایجان دەنگی فیرقە نووسی: "مردنی بە شەرافەت لە ژیانی کۆیلەتی و بەمەینەت باشترە." رۆژی 12ش رۆژنامە رایگەیاند کە ئەو جار بە یەکجاری بەرەنگاری داگیرکەران دەبین و "ئاخر قسەی خەڵکی ئازەربایجان ئەوەیە: مردن هەیە گەڕانەوە [بۆ ژێر دەسەڵاتی دەوڵەت نییە]". پیشەوەری لە میتینگێکی گەورە لە تەوریز گوتی: "حکومەتی تاران حکومەتێکی جینایەتکارو پەرپوتە، ئێمە ئەو حکومەتە لەناو دەبەین و حکومەتێکی میللی لە جیاتی وی دادەنێین... دوژمن لە بەرانبەر گەلی ئێمەدا تێکدەشکێ..."[57]

"بەڵام لە رۆژی 11ی دیسامبری ساڵی 1946 (20ی سەرماوەزی 1325) "قولی‌یۆف" جێگری کونسولی لە شاری تەورێز نامەی ستالین دەگەیەنێتە دەستی پیشەوەریو باقی سەرانی فیرقە. لەو نامەیەدا هاتووە: قەوام وەک سەرۆک وەزیری ئێران لەو مافە بەهرەمەندە بۆ گشت ناوچەو شوێنێکی ئێران و هەروەها بۆ ئازەربایجانیش هێز رەوانە بکات. لەو رووەوە درێژەی شەڕی چەکدارانە نە بە قازانج و نە بە پێویست دەزانرێ. وا باشە رابگەیەنن کە بۆ پاراستنی هێمنایەتی لە کاتی هەڵبژاردن، بە دژی هاتنی هێزەکانی دەوڵەتی بۆ ئازەربایجان نین. ئێوە ئەو کارەی خۆتان وەک هاوپێوەندی لەگەڵ گەلانی دیکەی ئێران بۆ ئازادیو سەربەخۆیی لێک گرێ بدەن."[58]

بە گەیشتنی ئەو بڕیارەی ستالین، کونسولگەری شورەوی لە تەورێز، پتر لە هەمیشە زەختی بۆ رێبەرانی فیرقە هێنا کە بیر لە بەرەنگاریی عەسکەری نەکەنەوە و لە بەرانبەر زەخت و فشاری کاربەدەستانی مۆسکۆ، رێبەرانی فیرقە رێگای چەک دانان و راکردنیان گرتە بەر. بەم بڕیارە خۆ

ئەیوب ئەیوبزادە

بەدەستەوەدەرانەی سەرانی فیرقە، ناسیۆنالیزمی چاو لەبەری فارس گیانی لوتبەرزانە و داپلۆسێنەرانەی هاتەوە بەرو لە هیچ چەشنە جنایەتێک دەستی نەپاراست.

"یازدەی دێسامبر (20 سەرماوەز 1325)کۆبوونەوەی نائاسایی ڕێبەرایەتی فیرقە و سەرکردەکانی حکوومەت پێکهات.لەم کۆبوونەوەدا مانەوەی پێشەوەری و پادگان لە ڕیبەرایەتیی فیرقە بە سەلاح نەزانرا. پیشەوەری کە دژی خۆبەدەستەوەدان لە بەرابەر ئەرتەشی ئیران بوو، هەستی دەکرد لە هەلومەرجێکی لەچار نەهاتوودا گیری کردوە. ئەو سەبارەت بەربەرەکانێ نەکردن بۆ چالاکانی حیزب،فەرماندەکانی هێزی نیزامی و سەرکردەکانی فیدایی هیچ بڕیارێکی بلاو نەکردەوە و تەنیا بە هەلبژاردنی ڕێبەرانی نوێ بۆ فیرقە قەناعەتی کرد. موحەممەدی بیڕیا وەک سەرۆکی کاتیی فیرقە... هەلبژێردرا. هەر ئەم ڕۆژە ئەنجومەنی ئیالەتیی ئازەربایجان سەبارەت دەستهەڵگرتن لە خۆڕاگری و پێشنەگرتن بە چوونە ژووری لەشکری ئێران بۆ نیو ئازەربایجان بڕیارێکی دەرکرد کە لەلایەن "شەبستەری" و "جاوید"ەوە واژۆ کرابوو . ئەم بڕیارە بۆ شا و قەوام نێردرا. بە ڕەچاوکردنی ئەم بڕیارەی ئەنجومەنی ئیالەتی، ئازەربایجانیەکان دەستیان لە چالاکیی نیزامی هەڵگرد و کاتژمێر چواری پاشنیوەڕۆی هەر ئەو ڕۆژە لەمبارەوە باکۆیان ئاگادار کردەوە."[59]

"پاش ڕاگەیاندنی بەربەرەکانێ نەکردنی ئازەربایجانیەکان،هێزەکانی ئەرتەشی ئێڕان بۆ چوونەناو شارە گەورەکان هیچ پەلەیان لەخۆ نیشان نەدەدا. سەرەتا هێزی ئینتیزامی و دەستەکانی بەکرێگیراوی مڵکدارە کۆنەپەرستەکان و ژاندارمە بە جلوبەرگی سیڤیلەوە کەوتنە ڕێگە. رادیوی تاران و ڕۆژنامەکانی ئێران ئەم دارودەستانەیان کە لەژێر فەرمانی ئەفسەرانی ئەرتەشدا بوون، "نیشتمانپەروەرانی ئێران"ناوزەد کرد. "[60]

"ئەرتەشبود حوسینی فەردوست لە بیرەوەرییەکانی دا دەنووسێ: لە ڕۆژی 22ی سەرماوەزی 1325ی هەتاوی لەسەر بڕیاری شا بە تەیارە گەیشتینە تەورێز... ساختومانی فرۆکەخانە هێشتا دەسووتا. بە ماشێن چووینە ناو شار... لە قەراخ شەقامەکان تەرمی ئێعدام کراوەکان زۆر دەبینرا. ژمارەی نزیک بە 2 تا 3 هەزار کەسیان ئێعدام کردبوو."[61]

" لە تەبرێز و شارە گەورەکانی ئازەربایجان، قەڵاچۆکردن بەمانای ڕاستەقینەی وشەکە دەستیپێکرد بوو.یەکەمین دادگای سەحرایی نیزامی دەستی بەکار کرد. سەرهەنگ زەنگەنە کە لە دڵرەقیدا ناوبانگی هەبوو،کرا بە دادستانی نیزامی تەبرێز.هێشتا ئەو کردارەی کە منداڵی سەرلانکەی دێموکراتەکانی لە تەنوور هاویشتبوو لەبیر نەکرا بوو. لە زیندانەکانی تەبرێز ئیتر جێگە نەمابوو، بۆ کردنەوەی شوێن بۆ گیراوانی نوێ، دەستە دەستە چالاکانی فیرقەی دێموکراتیان گوللەباران

دەکرد. سەدان ئەفسەر و سەربازی "قوشوونی نیشتمانی" و فیدایی لەسەر بڕیاری دادگای سەحرایی ئیعدام کران. بەماوەی چەند رۆژ رادەی گوللەباران کراوان گەیشتبووە سێ هەزار کەس. "[62]

شکستی ئازەربایجان و گەڕانەوەی دەسەڵاتی حکومەتی پاشایەتی بۆ ئازەربایجان تەنیا بەرهەمی باڵادەستیی عەسکەریی هێزەکانی تاران نەبوو لە بەرەی شەڕدا. هەر بەهەمان شێوە ئەو سەرکەوتنە لە ئاکامی ورەی بەرزو هێزی پۆشتەو پەرداخی هێزەکانی سەرکوتی دەوڵەتی پاشایەتیش نەهاتە دی. ئەم شکستە پتر شکستێکی سیاسی بوو تا عەسکەری. گوێڕایەڵی بۆ سیاسەتی چەوتی مۆسکۆو نەبوونی سەربەخۆیی سیاسیو فیکریی سەرانی فیرقە، هەنگاو بە هەنگاو ئەوانی لە چارەنووسێک نزیک کردەوە کە ئاکامەکەی جگە لە شکست نەیدەتوانی شتێکی تر بێ. ملکەچ کردنی سەرانی فیرقە لە هەمبەر زەختو فشاری مۆسکۆ بۆ لکاندنەوەی دۆزەکەیان بە تارانەوە گەرای ئەو شکستەی لە هەناوی خۆیدا پەروەردە کرد.

کەشو هەوای سیاسی دوای دامەزرانی کۆمار

کۆمار هەڵکەوتوو لە دورگەیەکی بەتاق کەوتوو، هەڵبڕاو لە کارتێکەرییەکانی دەوروبەرەکانی نەبوو. بە پێچەوانە، هەڵکەوتەی کۆمار بۆخۆی لەدایک بووی ئەو دۆخە سیاسییە بوو. دەسپێک و ئاکامی هەموو جووڵەو کێشەو ململانەکان بەجۆرێک لە جۆرەکان کاریگەرییان لەسەر داهاتووی کۆمار دادەنا. لەونێوەدا کرانەوەی دەرگای وتووێژی نێوان مۆسکۆو تاران کە بە سەفەری قەوام بۆ ئەو وڵاتە دەستی پێکرد، بوو بە دەسپێکی سەرهەڵدانی کەشو هەوایەکی نالەبار بە زیانی کۆمار.

ئەگەر تا ئەو کات هەڵوێستو ململانەی نێوان زلهێزەکان بە گشتی و ئاسۆی گرفتەکانی مۆسکۆ و تاران بەتایبەتی بە نادیاری مابوونەوە، بە چوونی قەوام تروسکاییەک لە پێوەندییەکانی ئەو دوو وڵاتە بۆ پێک گەیشتن بە دیارکەوتن و بەستەڵەکی پێوەندییەکانی هەر دوو لا بەرە و توانەوە ملیان نا. سەفەری قەوام بۆ مۆسکۆ لە 29ی ریبەندان دابوو. راگەیاندنی کۆماری کوردستانیش لە رۆژی دووهەمی هەمان مانگی ئەو ساڵەدابوو. واتە کورد تەنیا 27 رۆژ بوو کۆماری راگەیاندبوو، هێشتا بەتەواوی بناغەکانی دەسەڵاتەکەی و دامودەزگا ئیدارییەکانی دانەمەزراندبوو، کەچی بەتەواوی خۆی لە حاند کەشو هەوایەکی دیکە دا دیتەوە. نەتەوەیەکی زۆرلێکراو لە دوای پێوانی دەیان ساڵ ژێردەستیو کۆیلەتی 27 رۆژ بوو تامو چێژی سەربەستیو رزگاریی لە دەسەڵاتی داگیرکەرانەی تارانی تاقی دەکردەوە، کەچی لە وەرچەرخانێکی سیاسیدا خۆی لەبەر ئاڵۆزترین گەمەی دیپلۆماسی چەند

ئەیوب ئەیوبزادە

زلهێزی دەوڵەتی دا دیتەوە، کە لە ناوەندی بەرژەوەندیی‌یەکانی ئەواندا دۆزی کوردو کۆمار جێگایەکی بۆ نەبوو.

لە جیهانی سیاسەت دا گۆڕانی بەرژەوەندیی‌یەکان کارێکی ڕۆژانەی ئاسایی‌یە، بەتایبەتی لە پێوەندیی‌یە نێودەوڵەتی‌یەکاندا ئەمە بەشێکە بە بەردەوامی کار بۆ دەستەبەرکردنو بەرهەم‌هێنانەوەی هەرچی زیاتری ڕۆژانەی دەکرێ. بەڵام ئەوەی لەو نێوەدا دەتوانێ نائاسایی بێتە بەرچاو، جیاوازیی کاریگەرییەکانی گۆڕانی ئەو بەرژەوەندیی‌یە لەنێوان ئەو نەتەوەیە کە لە مێژساڵە توانیویەتی دەوڵەتی ناسیۆنالی خۆی پێک بێنی لەگەڵ ئەو نەتەوەیەی کە تازە چەند ڕۆژێکە سەروەریی سیاسیی خۆی بەدەس هێناوە.

لە مودێلی یەکەم دا نەتەوەی خاوەن دەوڵەتی لەمێژ ساڵە، ئەوپەڕی خەسارو زیانی لە بوارگەلێکی ئابووریو بازرگانی دەگیرسێتەوە. بەڵام لە وێنەی دووهەم دا ئەوە کارەساتێکی گەورەی نەتەوەیی‌یە. سنووری ئەو کارەساتەش تەنیا لە بواری خەساری ئابووریو بازرگانی دا قەتیس نامێنێتەوە. بەلکوو هەموو قەوارەو ژیانی نەتەوە دەخاتە مەترسی‌یەوە. بۆ کۆماری کوردستانیش گۆڕانی سیاسەتی مۆسکۆ بەرانبەر بە دەوڵەتی ئێران، ڕۆڵێکی وەهای بینی بوو. مۆسکۆ لەنێوان سێ زلهێزی ئەو سەردەمە، تەنیا لایەنێک بوو بە شێوەیەکی سنووردارو لە بەر خاتری بەرژەوەندییەکانی خۆی ئاوڕێکی لە کورد دەداوە، بەوەرچەرخانی ئەو سیاسەتە، هەر چەشنە فاکتەری یارمەتیدەر لە ئاستی دەوڵەتان دا لە کورد بڕا.

لە کاروانی خەبات و تێکۆشانی ئەو نەتەوانەی لە دروست کردنی دەوڵەتی ناسیۆنالی خۆیان دا وەدرەنگی کەوتوون بۆ بەدەوڵەت بوون، دوو هۆکاری یارمەتیدەری سەرەکی هەیە.یەکیان "مەعنەوی"یە، واتە ئەوە "ویستە" کە جۆری کارەکە دیاری دەکات. ئەوی تریشیان "ماددی"یەو بە فاکتەری هێز پرۆسەی ئەو کارە پراکتیزەو دەستەبەر دەکات. لە ژیانی نەتەوەی بێدەوڵەت بۆ بەدەوڵەت بوونی، پێوەندیی نێوان "ویست"و "هێز" پێوەندیی زیندوو و لێک دانەبڕاوە. نەتەوەیەک هەر ئەندازە هەلی لەباری بۆ هەڵکەوێ یاخۆ خاوەنی ژێرخانێکی بەهێزی ئابووریو کۆمەڵایەتیش بێ، بەبێ بوونی "ویستی"ی بەدەوڵەت بوون، ناتوانێ ببێتە خاوەن دەوڵەت.

لەم پانتایی‌یە دا گەلێک جار "ویست" هاندەرە و خوڵقێنەری دەرفەتە، کار بۆ ڕەخساندن و قۆزتنەوەی هەلی لەبارو گۆڕانی دۆخی نالەباری داسەپاو دەکات. لەو نێوانەدا بوونی "ویست" لە ژیانی نەتەوەکاندا بۆ بەدەوڵەت بوون، یارمەتیدەرێکی گەورەیە بۆ ئەوەی بیری بەدەوڵەت بوون لە خەونو خەیاڵەوە بۆ قۆناغی عەقڵیو لە قۆناغی عەقلێشەوە بۆ قۆناغی پراکتیزە کردن ڕێگە ببڕێو

www.helwist.com

ئەیوب ئەیوبزادە

بکەوێتە رێ. واتە دەمانهەوێ بڵێین لە زۆر بڕگەی مێژووییدا لە ژیانی نەتەوەگەلی "بێدەوڵەت" دا "ویست" دەبێتە خوڵقێنەری هێزو رەخساندنی دەرفەت.

بەڵام لێرەدا کاتێ قسە لە گرینگیو رۆڵی هاندەرانەی "ویست" بۆ "هێز" دەکرێ، مەبەست ئەوە نیە بڵێین "ویست" خودی "هێز"ە. ململانەو سەرکەوتن لە پێناوی "دان پێدانان بە من" و "خۆ رزگار کردن لە ژێر دەسەڵاتی داگیرکەرانەی ئەوی تر دا" تەنیا بەرهەمی ویست نیە، بەڵکوو تواناییو دەسەڵاتی پراکتیزە کردنیشی گەرەکە، ئەم دەسەڵاتەش لێرەدا بە مانای هێزە. "هێز" لەگەڵ ئەوەی پێناسەیەکی دیاریکراوی رەهای بۆ نیەو لەگەڵ گۆڕانی کاتو شوێنی دیاریکراودا ئەویش بێ نێوبڕ لە گۆڕان دایە، بەڵام تا ئەو جێگایەی بۆ بەستێنی کاری ئێمە لێرەدا دەگەڕێتەوە، بە مانای دەستەبەر کردنی هێزی مانەوەیە. لێرەدا مەبەست لە هێز، ملکەچ پێکردنی ئەوەی ترو یەکەی پراکتیزە کردنی ویستە.

لە کەیسی کۆماریشدا مەسەلەی "ویست" کە خۆی لە بەدەوڵەت بوونی کورددا دەدیتەوە، پرۆژەیەکی هەردەم زیندووی پێشەواو ژێکاف بوو. لەو قۆناغەدا تایبەتمەندیی هەرە گرینگی فکریی رێبەرایەتیی کوردو عەقڵو روحی کوردی گەیشتبووە ئاستی ئەوپەڕی لەخۆتێگەیشتنو خۆناسینو بەدوای مۆدێلێک لە دوا چارەسەری دەگەڕا کە تەعبیر لە بوونو کەسایەتیی نەتەوەیی ئەو بکات، ئەوەی لەم بەستێنەش دا دەیتوانی تەعبیر لە بوونو کەسایەتیی نەتەوەیی کورد بکات، بە توندوتۆڵی بەسترابۆوە بە دەوڵەتی نەتەوەیی. هەر بۆیە کەشو هەوای لەباری دوای برانەوەی شەڕ، هیچ کات بە تەنیایی بۆ راگەیاندنی جمهوری نەیدەتوانی بڕیادەر بێ. بۆ کەڵک وەرگرتن لە کەشوهەوای لەبار، فەلسەفەو تامەزرۆیی "ویست"یش گەرەک بوو.

لەم جۆرە کاتانەدا "ویست"ی بەدەوڵەت بوون فانتازیاو خەوی گەورەی نەتەوەیی، بۆ ئەندامانی نەتەوە دەورووژێنێ. بەمەبەستی گەیشتن بە خەوی گەورە، گرفتو بەرژەوەندییە گچکەکان دەخرێنە پەراوێزو خانەی فەرامۆشییەوە. هەربۆیەش بوو کورد توانی بەخێرایی ریزەکانی خۆی رێک بخا. لەوەش گرینگتر بەهەڵبژاردنی پێشەوا وەک رێبەری بزووتنەوەکە، کۆتایی بە هاتنە ئارای قەیرانی پێشەوایەتی هێندرا. شان بە شانی ئەوانە، بەرەو بەدەوڵەت بوون هەنگاوی ناو بۆ دروست کردنی دەزگاو دامەزراوی دەوڵەتی هەموو وزەو هێزی خۆی خستە کار. لە ماوەیەکی کەم دا دیوی ناوەوەی جمهوری بەرەو گەشانەوەو سەقامگیری دەرۆیی.

کورد لە ماوەی ئەو یازدە مانگەدا نیشانی دا دەتوانێ کاری دەوڵەتدارەتیو بەرپرسایەتیی بەڕێوەبردنی وڵاتەکەی بەئەستۆوە بگرێ. بەپێچەوانەی روانگەی مێژوونووسیی حیزبی هۆکاری سەرەکیی هەرەسی جمهوری هۆکاری نێوخۆیی نەبوو. ئەوەی لەو نێوەدا بەشێوەیەکی سەرەکی

 مافی بڵاوکردنەوەی ئەم بابەتە بۆ نووسەر پارێزراوە

www.helwist.com

ئەیوب ئەیوبزاده

تەمەنی جمهوریی بەرەو کۆتایی برد، هەڵکردنی زریانێکی دەرەکی بوو. زریانێک کە قەوارەیەکی ساوای 11 مانگە، تەنیا بە پشت بەستن بە هێزی خۆی‌و بێ هیچ فاکتەرێکی یارمەتیدەرو لاکەرەوەی دەرەکی، نەیدەتوانی لە خۆی دوور بخاتەوە یاخۆ بە گژی دا بچێتەوە.

گرفتی کورد لەو قۆناغەدا گرفتی هێز بوو. هێزی بەرەنگاربوونەوە نەتەنیا لەگەڵ دەسەڵاتی داگیرکەرانەی تاران، بەڵکوو لەگەڵ چەند زلهێزی جیهانی و چەند دەوڵەتی ناوچەیی کە بە شێوەی دیارو نادیار یارمەتییان بە تاران دەکرد. "ویست"و "تامەزرۆیی" کوردی لەهەر ئاستێک بایە، "هێز"ی ئەوەی نەبوو پراکتیزەی ویستی مانەوەی کۆمارەکەی بکا، هەروەک چۆن بۆ لەدایک بوونی کۆمار بوونی "ویست" و "کەشو هەوای لەبار" پێویست بوو، لەهەمبەر ململانەیەکی واش کۆمار پێویستی بە "هێز"ی پێویست بوو کە بتوانێ مانەوەی خۆی دەستەبەر بکات.

بەڵام سەرەڕای ئەم کەشو هەوایە لە دەسپێکی کاری کۆماردا، پێشەوا لە برینی هەنگاوەکانی شلوێ نەبوو، کار کردن بۆ جێخستنی بیچمو نێوەرۆکی قەوارەکەو هەوڵ دان بۆ پتەو کردنی بناغەکانی لە زمرەی گرینگترین غەمو کارەکانی پێشەوا بوون.

بە دەسپێکردنەوەی خولی دووهەمی وتووێژەکانی نێوان تاران و مۆسکۆ کە هەر دوو لا توانیان رێککەوتننامەیەکی هاوبەش مۆر بکەن، مەترسییەکانی بەردەم کۆمار چوونە خانەیەکی هەرە جیددییەوە. ئەگەر بمانەوێ لە گۆشەنیگای کورد و پەنجەرەی ماڵی کوردەوە جارێکی دیکە بۆ ئەو کاتە بگەڕێینەوە و لە کۆی ئەو رێککەوتننامەیە بڕوانین، جگە لە دەسپێکی رۆژانێکی مەترسیدار بۆ کورد و قەوارەکەی شتێکی تری تێدا لێ بەدی ناکرێ. هەموو ئاماژەکان لەوە دەدوان، مەترسییەکان بۆ سەر کۆمار روو لە زیاد بوون دایە.

لەو نێوەدا لە دوو قۆڵەوە دەتوانین ئاماژە بە سیاسەتی ئەو قۆناغەی کاربەدەستانی رووس بکەین. قۆڵی یەکەم ئەو کاتە بوو کورد دەیویست پەلاماری ئەو شارو ناوچانە بدا کە بەدەست تارانەوە مابوون.

"هاشمۆف" کونسولی رووس لە ورمێ، لە گوندی "سەرا"ی نێوان بۆکان و سەقز چاوی بە پێشەوا و ژمارەیەک لە کاربەدەستانی کۆمار کەوت و وتی:

"واز لە هێرشەکەیان بهێنن، ئەگینا لەوانەیە تووشی رووبەڕوو بوونەوە ببن لەگەڵ هێزی بەریتانی. چونکە بەریتانیا قازانجی ژیانی لە نەوتی کرماشان دا هەیە، ئەگەر تووشی رووبەڕوو بونەوە ببن لەگەڵ هێزی بەریتانی، ئەوا ناتوانن حیساب لەسەر پشتیوانی روس بکەن و ناشتوانێ رێگا لە ئەرتەشی ئێرانی بگرێ ئەگەر لە قۆلیکی ترەوە پەلاماری حکومەتی کوردستان بدات."[63]

ئەیوب ئەیوبزادە

قۆڵی دووهەمیش ئەو کاتە بوو دەسەڵاتی داگیرکەرانەی تاران بەبیانوی هەڵبژاردن داگیرکردنەوەی کوردستانی خستە بەرنامەی کاری خۆیەوە.

"لەسەرەتای مانگی دسامبر شاندێکی حکومەتی کوردستان چاوی بە "هاشمۆف" کونسولی سۆڤیەتی لە شاری رەزاییە کەوت. "هاشمۆف" شاندە کوردییەکەی دلنیا کرد کە دەوڵەت تەنیا هێزێکی زۆر کەم بۆ پاراستنی هێمنایەتی هەڵبژاردنی پارلمانی ئێران دەنێرێو لە دوای کۆتایی هاتنی هەڵبژاردنەکە ناوچەکە جێ دەهێڵێ."[64]

لەم نێوەدا لە هەموو شتێ سەیرتر جۆری روانگەی مێژوونووسیی حیزبییە سەبارەت بە رۆڵی سیاسەتی مۆسکۆ لە دوارۆژەکانی کۆمار دا. لەم بارەیەوە بەسەرسوڕمانەوە دەخوێنینەوە:

"راستییەکی تریش دەبێ لێرەدا بگوترێ یەکیەتیی سۆڤیەتی چۆن لە کۆماری کوردستان دیفاعی کردبا؟ ئەگەر کۆماری کوردستان خۆی بەربەرەکانی لەشکری کۆنەپەرەستی ئێرانی کردبا و ئەو بەربەرەکانێیە ماوەیەکیش درێژەی هەبا، ئەو وەختە لەوانە بوو یەکیەتیی سۆوێتی یارمەتیی کۆماری کوردستان بدا."[65]

بەپێچەوانەی خوێندنەوەی مێژوونووسی حیزبی وەک دەبینین لە هەر دوو وێنەدا سیاسەتی مۆسکۆ نەتەنیا پاراستنی بەرژەوەندییەکانی تارانە بەڵکوو لەو نێوەدا بەدانی زانیاریی ناراست هەوڵ دەدەن هەر چەشنە ئامادەکاری و خۆ تەیار کردنێکی کۆمار لەبار بەرن. کەچی لە بەرانبەردا و لە دوای مور کردنی رێککەوتننامەی نێوان قەوام و سادچیکۆف گرژی و ئاڵۆزییەکانی پێوەندییەکانی مۆسکۆو تاران بەخێرایی جێگای خۆی دا بە ئاسایی بوونەوە. ئیتر لێرەوە مانەوەی کۆمار نەتەنیا خزمەتێکی بە بەرژەوەندییەکانی مۆسکۆ نەدەکرد، بەڵکوو راستییەکەی ئەوەیە جۆرە کۆسپێکیش بەحیساب دەهات. بەگوێرەی رێککەوتننامەی نێوانیان، سۆڤیەت بەڵێنی دا لە ماوەی یەک مانگونیو دا گشت هێزەکانی لە ئێران بکشێنێتەوە. ئەمەش بۆ تاران بە مانای گەورەترین دەسکەوتو سەرکەوتنی سیاسی بوو، شاو قەوام تەنیا بە کشانەوەی هیزەکانی رووس بوو دەیانتوانی بیر لە هێرش بۆ سەر ئازەربایجانو کوردستان بکەنەوە. بەڵام بۆ تێگەیشتن لە قووڵایی سیاسەتی بەرژەوەندیخوازانەی مۆسکۆ، تەنیا بە راوەستان لەسەر کشانەوەی هێزەکانی لە ئێران ناتوانێ خاڵی کۆتایی ئەم باسە بێ.

وەرچەرخانی سیاسەتی مۆسکۆ تەنیا لە بازنەی سازانی خۆی لەگەڵ کاربەدەستانی تاران نەگیرسایەوە، هەوڵ دان بۆ لکاندنەوەی سەرلەنوێی مەسەلەی ئازەربایجان بە تارانەوە، بەشێکی

ئەیوب ئەیوبزادە

تری ئەو سیاسەتە بوو. لە ناخی ئەو سناریۆیەش دا هێندەی دیکە یارمەتی بە دەسەڵاتی داگیرکەرانەی تاران کرا، بۆ ئەوەی دەس بەسەر ئازەربایجانو کوردستاندا بگرێتەوە.

تەسلیم بوونی ڕێبەرانی ئازەربایجان بۆ لکاندنەوەی سەرلەنوێی کێشەی نەتەوەکەیان بە دەسەڵاتی داگیرکەرانەی تارانەوە، پێشەوای لەسەر دووڕیانێکی سەختو دژوار دا دانابوو. ڕێگای یەکەم درێژەدان بە سیاسەتی پاراستنی قەوارەی سەربەخۆیی کۆمار لە تارانو هەوڵدان بۆ پتەوتر کردنی بناخەکانی ئەو دەسکەوتە مێژووییە بوو. ڕێگای دووهەمیش لکاندنەوەی سەرلەنوێی مەسەلەی کورد بە تارانەوە بوو کە بە ناچاری کورد دەبوایە لەگەڵێک لە دەسکەوتەکانی کە تا ئەو کات بەدەستی هێنابوو ماڵئاوایی بکات.

لە کەشوهەوایەکی وادا بە مەبەستی بەرپەرچدانەوەی هەر چەشنە پاشقولو بەندو بەستێکی نێوان تارانو تەورێز لە هەمبەر دۆزی کوردو مافە ڕەواکانی، پێشەوا سەردانی تاران دەکاتو دوو جار لەگەڵ قەوام چاوپێکەوتنی دەبێ. بەڵام بەبێ ئەوەی چ ئاکامێکی لێ بکەوێتەوە دەگەڕێتەوە بۆ کوردستان. "خاڵی لێک جیاکەرەوەی نێوان ئازەربایجانو کوردستان لێرەدا ئەوە بوو ئەگەر سەرۆک وەزیرانی حکومەتی میللی ئازەربایجانو مەجلیسی میللی ئازەربایجان بۆخۆیو بەدەستی خۆیو بە شێوەیەکی فەرمی دوای تێپەڕ بوونی شەش مانگ لە تەمەنی خۆی هەڵوەشاندەوەو بۆ ئاستی ئەنجومەنی ئەیالەتی دابەزێنداراو پیشەوەری پۆستی سەرۆک وەزیرانی بۆ "جاوید" وەک ئەستانداری ئازەربایجان جێهێشت، لە کەیسی کۆمار دا ئەمە ڕاست بە پێچەوانە بوو."[66]

واتە نە هیچ ڕێککەوتننامەیەک ئیمزا کراو نە کۆماریش هەڵوەشانەوەی خۆی ڕاگەیاند. کۆمار تا دوایین ڕۆژی خۆی، هەر بە هەمان ناو و ستروکتور مایەوە کە لە ڕۆژی ئیعلامی جمهوری دا بۆی دەس نیشان کرابوو.

پێشەوا لەو قۆناغەدا بە تیژی چاو دەبڕێتە ڕەوتی ئاڵوگۆڕەکانو هەنگاوەکانی تەنیا لە چەمسەرێکی دیاریکراوی تایبەتی قەتیس ناکاتەوە. قازی وەک مێشک و بیرکەرەوەی کۆمار، بەخێرایی لە مەترسییەکانی ئەو قۆناغە تێدەگا. لەونێوەشدا بەتایبەتی چۆنیەتیی هەلومەرجی سیاسەتی نێونەتەوەیی بە وردی دەخاتە ژێر نەزەرو لەم بارەیەوە لە یەکێک لە نامەکانی پێشەوادا بۆ حەمە ڕەشید خان فەرماندەری بۆکانو ناوچەوی سەرا هاتووە:

"هەر کارێکی جوزئی ئەلئان دەبێ لەگەڵ ئەوضاعی بەینەالمللی تەطبیق بکری چە جای کاری مە کە کوللیە لەبەر ئەوەی ئەمە مەجبوورین لە ڕیی صولحەوە تا مومکین بی ناتوانین بەری دی دابرۆین. ئەو تاخیرە هی وەیە دەنا ئەمن لە تۆ بەپەلەترم."[67]

هەرەشەی پێک گەیشتنی تاران و مۆسکۆ پێشەوا هان دەدا بۆ رەواندنەوەی مەترسی‌یەکانی سەر قەوارەکەی، روو لە تێکۆشانێکی دەس پێشخەرانەی دیپلۆماسی تر بکات. بۆ ئەم مەبەستەش لە دەرگای دیپلۆماسیی ئامریکا دەداو پیوەندی بە "دوهر" جێگرێکی کونسولی ئەمریکاوە لە تەورێز دەکات. "لەم چاوپێکەوتنەدا قازی محەممەد دەریدەبڕێ کە ئەو زۆر حەز دەکا بزانی کە سروشتی سیاسەتی ئەمریکا بەرامبەر بە کورد چیە. بەڵام "دوهر" وەڵامی داوەتەوە کە ئەمریکایەکان ناخوازن دەست لە کاروباری ناوخۆی ئێران وەردەن. لەگەڵ ئەوەشدا قازی هەر سوور بووە لەسەر ئەو باوەڕەی کە ئەگەر ئامریکاییەکان ئەم هەنگاوە بهاوێژن ئەوا رێزی ئەمریکییەکان لای کوردەکان زیدە دەبێ، بەڵام ئەو بۆچوونو خواستەی قازی بەپێی قسەی "دوهر" سەرسوڕهێنەر بوو."[68]

"لەهەمان کاتدا بەپیی سەرچاوە بریتانییەکان قازی محەمە دەیخواست کە ئەمریکییەکان پشتگیری بکەن لە کۆماری کوردستان بەتایبەتی لە بواری پیشەسازیو کشتوکاڵ و فیر کردن دا".[69]

"جێگەی سەرنجە کە قازی محەممەد ئەو چاوپێکەوتنەی لەگەڵ "دوهر" لە بارودۆخێکی سایکۆلۆژیو سیاسی تایبەت دابووە. لە بەرواری چاوپێکەوتنەکە کە کۆتایی مانگی ئاپریل (نیسان)ە، دیارە کە قازی مەحمەدو سەرکردایەتی کۆماری کوردستان ئا لەم کاتەدا هەستیان کردوە بەوەی کە لە یەکتر نزیک بوونەوەی چڕو بەپەلە هەبووە لە نێوان مۆسکۆو تاران بۆ گەیشتن بە پەیمانێکو خۆکێشانەوەی هێزەکانی سوڤیەت لە ئێران. دیارە ئەم ترسە بووتە هۆی ئەوەی کە بە لای قازی‌یەوە گرنگ بێت، گەرچی ئیشارەتێکی کەمی یارمەتیو دەستگرتنیش بێت لەلای ئامریکاییەکانەوە، ئەوا ئەوە وەکو یارمەتیدەرێک دەبێ بۆ زامنکردنی مانەوەی کۆمار... کەچی لەلایەکی ترەوە "دوهر" وا دەزانێ کە خۆ نزیک کردنەوەی قازی لە ئامریکاییەکان هۆکەی دەگەڕایەوەی بۆ هەستی سەرکردایەتی کۆماری کوردستان بەوەی کە سۆڤیەتەکان پەیمانی خۆیان بە یارمەتی دانی کۆمار بە چەکی قورس بەجێ نەگەیاندوە...".[70]

کۆماری کەم خایەن

"نەوت و شەڕی سارد خەونی سەربەخۆیی کورد لە بار دەبەن"

ئامریکاو بەریتانیا لە بنەڕەت را لە دژی کۆماری کوردستان بوون. ئەم دژایەتی‌یەش بە هیچ جۆرێک لەبەر ئەوە نەبوو کۆماری کوردستان و بزووتنەوەی رزگاریخوازانەی کورد لە نێوان هەر سێ زلهێزدا نزیکایەتی و دۆستایەتی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت هەڵبژاردبوو، بەڵکو بەر لە هەر شتێ چ بۆ ئامریکاو چ بۆ ئینگلیس گشت کیان و مافخوازێکی کوردیان بەهۆی پارچە پارچە کردنی تەواویەتیی

ئەیوب ئەیوبزادە

ئەرزیی ئێران و تێكدانی ئاسایشی نەتەوەیی توركیا و عێراق و سوریا لەقەڵەم دەداو هەر لەو سۆنگەیەشەوە سەرجەم دۆزی كوردیان بە هەڕەشەیەک بۆ سەر قازانجو ستراتیژی‌یەكانی خۆیان دا ئەنا. بۆ وێنە:

" له 1320 (1941) له دوای تێک شكان و خۆبەدەستەوەدانی هێزەكانی ئێران له بەرامبەر هێرشی هاوپەیمانان، چەرچیل وتی: شادمانم بەوەی كه له كاتی سەركەوتنی ئێمەدا سەربەخۆیی ئێرانیش پارێزرا."[71]

یاخۆ "دیوید مک داول" له بارەی سیاسەتی بریتانیا بەرانبەر بە كورد دەنووسێ:

"تشتێک كه بریتانیا خوازیاری نەبوو، پشت كردنی كورد له ناسنامەی ئێرانی بوونو گەیشتن بە جۆرێک له ئۆتۆنۆمیو سەربەخۆیی بوو. گرێدراوێكی عەسكەریی بریتانیا دەیوت: ئەگەر كوردەكانی ئێران بە یارمەتیی ئێمە بە ئۆتۆنۆمی‌یەكی ناوچەیی بگەن، ئەوسا عەرەبی خوزستانو خوا ئەزانێ چ گرووپگەلێكی تریش داوایەكی وا بەرز نەكەنەوە. له هەموو شتێ خراپتر ئەوە بوو، مەسەلەیەكی ئەوتۆ دەبووە هاندەرێكی گەورە بۆ قەبیلەكانی عێراقیو ئاژاوەگێڕانی ناسیۆنالیستی سولەیمانیو كەركوكو ئەمەش بە مانای ڕوودانی كارەساتێكی گەورە بوو. جگە لەوەش بریتانیا زۆر بەباشی ئەوەشی دەزانی كه توركیە بەهۆی لایەنگری كردنی له ئاڵمان، بە تەواوی لەوە دەترسا كه هاوپەیمانان ببنە هاندەری كوردەكان بۆ مەسەلەی ئۆتۆنۆمی. ئەوەش دەبووە هۆی ئاڵۆزیی پترو كوردستانی توركیەشی بەرەو ڕاپەڕین دەبرد. هەر لەبەر ئەوە بریتانیا خوازیاری ئەوە بوو هێزو نیزامی ئێران بە هەمان شێوە كه بوو، (بەڵام بەدەر له توندو تیژی سەردەمی ڕەزاشا) هەروا بپارێزرێ."[72]

هەر بۆیەش كاتێ ئێران هێرشی بۆ سەر ئازەربایجانو كوردستان دەس پێكرد، ئامریكاو ئینگلیستان نه تەنیا هیچ چەشنە ڕەخنەو ناڕەزامەندی‌یەكیان بەرز نەكردەوە، بەڵكوو بە كردەوە هاوكاری‌و پشتیوانی‌یان له تاران كردو داگیر كردنەوەی ئازەربایجانو كوردستانیان بە مافێكی ئاسایی دەسەڵاتی داگیركەری تاران لەقەڵەم دا.

"جرج ئالن له 6ی سەرماوەز بەرامبەر بە 27ی نوامبر له وتووێژێكی دا دەڵێ: هەرووەک تا ئێستا زۆر جار ڕاگەیاندراوە سیاسەتی ئامریكا بە دایم پشتیوانی كردن بووە لەسەربەخۆیی‌و تەواویەتی ئەرزیی ئێران، هەر لەو ڕووەوە بڕیاری دەوڵەتی ئێران بۆ ناردنی هێزەكانی بە مەبەستی پاراستنی هێمنایەتی بۆ گشت ناوچەو مەڵبەندەكانی ئێرانو هەروەها ئەو شوێنانەی كه ئێستا له كۆنترۆلی دەوڵەتی ئێران دانین، بە باوەڕی من كارێكی بە تەواوی ئاسایی‌و بەجێ‌یە".[73]

ئەیوب ئەیوبزادە

هەر بۆیە لە کەش و هەوایەکی سیاسیی وا دا هەوڵە دیپلۆماسیی‌یەکانی پێشەواش لەگەڵ ئەوەی ئەوپەڕی هەستیاریو وریایی پێشەوای لە خوێندنەوەی مەترسیی‌یەکانی دەگەیاند بەڵام دیسانیش نەیدەتوانی سەرکەوتن بەدەس بێنێ. لە ناوەندی سیاسەتی ئامریکاو ئینگلیس دا، جێگایەک بۆ لاکردنەوە لە دۆزی کورد نەبوو. دیارە ئەم سیاسەتەش بۆ پێشەوا شتێکی نامۆ نەبوو. کاتێ "رۆزڤێلت" وابەستەی سەربازی لە سەفارەتی ئامریکا لە تاران سەردانی پایەتەختی کۆمار دەکاو لە نزیکەوە چاوی بە پێشەوا دەکەوێ، پێشەوا لە چەند رستەی کورت بەڵام بەنێوەرۆک و راشکاودا بەرووی رۆزڤێلت دا دەداتەوەو دەڵێ:

"ئەگەر ئامریکا لە جیاتی ناردنی شەست هەزار سەرباز بۆ ئێران، تەنها سەد مامۆستایان بۆ ئەم وڵاتە بناردایە چ دەبوو؟ بەڵام ئامریکاییەکان لە بڕی یارمەتیدانی ئێمە، یارمەتیی دوژمنانی ئێمەیان دا. بۆ نمونە یارمەتیی تورکەکانتان دا لە رێی پێدانی چەکو کەلوپەلەوە بەوان، بۆ سەرکوتکردنی کوردەکانی ئێمە. دواتر وتارێکی کورتی دا بۆ سەرزەنشتکردنی ئینگلیزییەکانو کارە جۆراوجۆرەکانی ئەوانی بژارد کە بە درێژایی دەیەکانی رابردوو بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشگێڕانی کورد کردوویانە."[74]

"کوردەکان ناچارن کۆمەک لەلایەن هەر کەسێکەوە بێت قەبوولی بکەن. بەڵام ناچنە ژێر باری دەسەڵاتی هیچ کەسێک. ئێمەی کورد سکالایەکمان بەرز کردەوە لەسەر بنەمای شکاتکردن لە سێ دەوڵەتی سەرکەوتووی بەشدار بوو لە کۆنفرانسێکی ئۆرووپایی (پۆتسدام) بەڵام بەریتانیاو ئامریکا ئاوڕیان لێ نەدایەوە هەموو کوردەکان ئومێدوار بوون کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئامریکا یارمەتی کورد بدات بۆ زاڵ بوون بەسەر دواکەوتییەکەیاندا."[75]

"جگە لەوەی کە ئەمریکییەکان فشاری زۆریان خستە سەر یەکیەتی سۆڤیەت راستەوخۆو ناراستەوخۆ بۆ کشانەوە لە ئێران، ئەوان (واتە ئەمریکییەکان) راستەوخۆ پشتگیری ئێرانیان کرد لە هەڵمەتی کۆتایی هێنانی بوونی کۆماری کوردستان. بۆ نمونە سەفیری ئەمریکا لە تاران جورج ئالن رۆڵێکی گرینگی بینی لە رێکخستنی چاوپێکەوتنێک لە نێوان سەرۆک وەزیرانی ئێران "قوامالسلطنه"و "عەمەرخانی شکاک" (کە کەسایەتێکی گرنگی لەشکری کۆمار بوو خێڵەکەشی هێزێکی پشتگیری گرنگ بوو بۆ کۆمار)، بە مەبەستی ئەوەی کە عەمەرخان هەر زوو واز بێنێ لە کۆمار بەر لە دەستپێکردنی هەڵمەتی سەربازی".[76]

"ئەوە بوو هەر زوو کە هەندێ عەلامەتی کەوتنی ئازەربایجان دەرکەوتن خێڵی شکاک و هەکی وازیان لە کۆمار هێنا".[77]

ئەیوب ئەیوبزاده

بەڵام گرفتی كوردو پێشەوا تەنیا ئەوه نەبوو له خوێندنەوەی هیچ كام له سێ زلهێزەكانی ئەو كاتەی ئێران نەدەچووه خانەی بەرژەوەندییەكانیانەوه، بەڵكوو له ئاستی سیاسەتی دەوڵەتانی ناوچەكەش دا به قەدرایی كونه دەرزییەك تروسكەی ڕووناكایی بەدی نەدەكرا. بارودۆخو هەڵكەوتی جوغرافیایی‌و جیوپۆلیتیكی ڕۆژهەڵاتی كوردستان چ فەرقو جیاوازییەكی لەگەڵ بەشەكانی تری كوردستان نەبوو. دەوڵەتەكانی عێراق، توركیەو سوریه بوونی كۆماریان به هەڕەشەیەكی ڕاستەقینه دادەنا بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی دەوڵەتەكانیانو لەو ڕووەوه نه تەنیا ئەو وڵاتانه نەیاندەتوانی پشتی جەبهەیەك بن بۆ كۆمار بەڵكوو بەپێچەوانه هێزی ئەو دەوڵەتانه هێزێك بوو بۆ دەسەڵاتی داگیركەرانەی تاران. لەو ڕۆژگاره تاریكو ئەنگوسته چاوەدا تەنیا لایەنێك كه كورد دەتوانی هیوای پێ بێ، حكومەتی میللی ئازەربایجان بوو. ئازەربایجان له زۆر بارەوه له كۆمار پۆشتەو پەرداختر بوو. هێزی نیزامی و جۆری چەكو خەزێنەی ماڵی، به چەند قات لەسەرەوەی كۆمارەوه بوو. شكستو تەسلیمی لەنەكاو و چاوەڕوان نەكراوی ئازەربایجان له بەرانبەر گەڕانەوەی هێزەكانی تاران، هێندەی دیكه كۆماری خسته ناو گەمارۆی دوژمنانییەوه. له ڕاستیدا به دوای تەسلیمی حكومەتی ئازەربایجان پشتێندی گەمارۆی كۆمار له گشت لاوه تەنرابوو. بەشێك لەو سنوورەی كه لەلایەن حكومەتی میللیی ئازەربایجانەوه بووه لەمپەرێك له بەرانبەر هێرشی هێزەكانی تاران، ئیتر به هێزی دوژمن پڕ كرایەوەو ئاڵقەی گەمارۆی كۆمار هەتا دەهات تەنگتر دەبۆوه. له باری سایكۆلۆژیشەوه شكستی ئازەربایجان له كوردستان شوێنەوارێكی زۆر خراپی دانا. كورد له هەموو بارێكەوه هەستی به تەنیایی دەكرد و هیوای هەر چەشنه خۆڕاگرێكیشی له كوردستان كز كرد.

كاتێك هەموو نیشانەو دیاردەكان لەوه دەدوان كه مانەوەی كۆمار بەر له هەر تشتێ به چۆنیەتیی پێگەو جێگەی كورد به پێوەندییه نێونەتەوەییەكانەوه گرێ دراوەو له پێوەندییه نێونەتەوەییەكانیشدا هیچ دەرفەتێك بۆ مانەوەی كۆمار له ئارا دا نەبوو، كوردیش ئەو هێزو توانایەی نەبوو وەك ئاكتەرێكی سەربەخۆو پشت ئەستوور به هێزی تاقانەی خۆی ڕووبەڕووی دژایەتیی چەند زلهێزی جیهانیو دەوڵەتی ناوچەكه ببێتەوەو ئازەربایجانیش بەو شێوەیەی كه باسی كرا، خۆی دا بەدەستەوه، دیوی ناوەوەی جمهوریش تووشی قەڵشتو لێك ترازان هات. بیرتەسكیو كورت بینیو نەبوونی هیچ زهنیەتێكی مێژوویی، ژمارەیەك له سەرۆك عەشیرەتەكانی هان دا خۆ له بەرەی هێزی داگیركەردا ببیننەوه.

هەڵسوكەوتی ئەو ژمارەیه له سەرۆك عەشیرەتەكان له حاند كۆمار بەگوێرەی نرخاندن چۆنیەتیی پارسەنگی هێزەكان بوو. كاتێ هەستیان بەوه كرد دەسەڵاتی داگیركەرانەی تاران تا دێ

ئەیوب ئەیوبزادە

روو له گەشەیە، هەنگاوەکانی ئەوانیش بۆ نزیک بوونەوە له دەسەڵاتو دژایەتی کردن لەگەڵ دەسەڵاتی خۆماڵی خێراتر بوو.

کاک کەریمی حیسامی ژمارەیەک لەو کەسانە بەم شێوەیەی خوارەوە گوڵ چین دەکات:

"قەرەنیاغای مامەش تا مردو پاشان کوڕو تایفەشی دەستیان له خزمەتی عەجەم هەڵنەگرتو وازیان له دژایەتی جووڵانەوەی رزگاریخوازیی کورد نەهێنا. عەلیاغای حاجی ئیلخانیو کوڕەکانی له جیاتی بەشداری له جووڵانەوەی کورد خزمەتی حکومەتی تارانیان هەڵبژارد. عەولای مەحمودئاغا هەر به رەسمی بوو به چڵکخۆری حکومەتی تاران‌و دژی جووڵانەوەی کورد وەستا. حکومەتی ئێران که له کوردستان دا دەسەڵاتێکی نەمابوو ئەم جارەش خەریک بوو به هۆی نۆکەرە کوردەکانی خۆیەوە جێ پێی خۆی له کوردستان بکاتەوە. عەلیاغای حاجی ئیلخانی کرد به حاکمی شاری مەهاباد. بەڵام وریایی کۆمەڵانی خەڵک... رێگای نەدا پیاوی حکومەتی تاران بەسەر خەڵکدا حاکم بێ. عەلیاغا له فەرمانداری کەوتو کاروباری شار کەوتە دەست خەڵک."[78]

مامۆستا هەژاریش ئەنگوستی تاوان بۆ هێندێکی تر رادەکێشێ:

"حەمەدەمین ئاغا دەستی بۆ سۆپە را داشت، گوتی "هەموو رۆژێ گوزارشیکم نوسیوە، رەنگه پڕ بەو سۆپە ببن. من هەواڵی دەوڵەت بووم". قاسم ئاغاش گوتی: ئەگەر قازی نەفەوتابا ئێمە هەموومان دەفەوتاین."[79]

له بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیش دا هاتووە:

"به شانازی دەزانم قسەکانی زۆر سەرنجراکیشی قاسم ئاغای ئیلخانیزادەی عەشیرەتی دێبوکریتان سەبارەت به وەزعی کوردستان پێ رابگەیەنم. ئەو دوێنێ چاوی به من کەوت... قاسم ئاغا به گشتی گوتی کاروباری حکومەتی نیشتمانی کوردستان، له قوڕ چەقیووەو چ پارەیەکی [بۆ راپەراندنی کاروبار] بەدەستەوە نیه... ئەو گوتی داوای یارمەتی له سەرتیپ هومایونی، فەرماندەی ئێرانی له سەقز کردوە، بەڵام سەرتیپ به ساردی وڵامی داوەتەوە... ئەو رایگەیاند ئەگەر دیبوکرییەکان لەلایەن بریتانیا را بریکیان یارمەتی پێ کرابایە، دەیانتوانی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان‌و گشت بزووتنەوەی نیشتمانی ئەو دواییانە تەنانەت بەر لەوەش که دەست پێبکا تێک بڕووخێنن."[80]

به هاتنه ئارای ئەو دۆخه پاراستنی کۆمار وەک قەوارێک له رێگای هەڵبژاردنی شەڕی چەکدارییەوە، کارێکی غەیره مومکین بوو، راوەستان به مەبەستی پارێزگاری له پێتەختی کۆمارو باقی شارو ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی کۆمار، کوردی دەخستە ناو بازنەی شەڕی جەبهەییەوە. بۆ

ئەیوب ئەیوبزادە

شەڕی جەبهەییش کەرەسەو جبەخانەی چەکی قورس پێویست بوو، کە ئەویش بۆ کۆمار نەیدەتوانی دابین ببێ.

ئێستا ئیتر پشتێندەی گەمارۆی کۆمارو پێشەواکەی بەجۆرێک تەنراوە، لە هیچ لایەک بروسکەیەکی رووناکایی بەدی نەدەکرا. لە هیچ ئاستێکدا فاکتۆرێکی یارمەتیدەر لە ئارادا نەمابوو، بۆ ئەوەی پێشەواو کۆمارەکەی خۆ لە شەڕێکی سەرو ماڵ دا تێوەگلێنن. ئەم راستی‌یانە، پێشەوا دێنێتە سەر ئەو باوەڕە شەڕێکی وا، شەڕێکی نابەرانبەرەو کورد ناتوانێ بێ هیچ هێزێکی یارمەتیدەر تەنیا بەهێزی خۆی لە شەڕێکی واوەگلێ.

بەگوێرەی هەموو سەرچاوەکان تەنانەت ئەوانەی بە پێنووسی دوژمنانی گەلی کوردیش نووسراوە، پێشەوا هەر لە رۆژی یەکەمەوە لە دادگای نیزامیی دەزگای جەورو ستەم دا، نە تەنیا هەموو بەرپرساریەتێکی خستە سەر شانی خۆی، بەڵکوو بەوپەڕی بوێری‌و ئازایەتی‌یەوە پارێزگاریی لە کۆمارو ویستی رەوای خەڵکی وڵاتەکەی کرد.

ئەمە نە ئاشبەتاڵ بوو نە خۆ بەدەستەوە دان‌و متمانە بەخۆنەبوون. هیچ کام لەو دەستەواژانە شیاوی پێشەوای هەردەم زیندوو نین. ئەم بڕیارە پێش هەموو شتێک بەراوردێک بوو لە چۆنیەتیی پارسەنگی هێزەکان، نەبوونی هیزی پێویست بۆ پاراستنی کۆمار پێشەوا دێنێتە سەر ئەو باوەڕە کورد بە هۆی شەڕەوە ناتوانێ‌و لە توانای دانیە کۆمار بپارێزێ.

بەڵام بڕیاری شەڕ نەکردنی بە مانای راکردن‌و پاشگەز بوونەوە لە ئامانجە رەواکانی نەتەوەخوازیی کورد نەبوو. پێشەوا تا ئەو کاتەی گڵەبانی چاوی کرا، بەو ئامانجە وەفادار مایەوە. لەو ساتەوەختانەدا هەموو غەمو پەژارەی پێشەوا دەبێتە ئەوەی کە: ئەگەر ناتوانێ مەوجوودییەتی کۆمارەکەی بپارێزێ بە هۆی شەڕەوە، لانی کەم بە مانەوەی خۆی لە نێو خەڵکی وڵاتەکەی سنوورێک بۆ زیان‌و تێداچوونی پتر دابنێ. ئەو بە پێی خۆی بەرەو پێشوازی مەرگ چوو، بۆ ئەوەی نەتەوەکەی لەوە زیاتر تووشی خەسارو زیان نەبێ.

پێشەوا دەیزانی هێنانە خواری ئاڵای ئێران و بەرزکردنەوەی ئاڵای کوردستان‌و ئیعلامی جمهوری‌و پێکەوەنانی دەوڵەت و دروست کردنی هیزی پێشمەرگەو پێوەندی لەگەڵ دنیای دەرەوە بۆ نیزامێکی کە بەردی بناغەکەی لەسەر نکۆڵی کردن لە ناسنامەی کورد دامەزراوە لێبوردنی بۆ نابێ.

کوشتن‌و لە سێدارەدانی رێبەرانی کورد لە بارەگای حکومەتەکانی ئێرانی بۆ پێشەوا شتێکی نامۆ نەبوو. پێشەوا زۆر باش ئەو کولتورەی دەناسی و دەیزانی کە سێدارە چاوەڕوانیەتی. پێشەوا زۆر جار لە ئاخافتنەکانی دا لەمەڕ کولتوری گەندەڵ فەلی‌و تۆڵەئەستاندنەوەی حکومەتەکانی ئەو وڵاتە

ئەیوب ئەیوبزاده

بەرانبەر بە کوردو رێبەرانی کوردی پێ وشیار کردبۆوەو لە یەکێک لە سوخەنرانییەکانی راست لەو باسە دەدوێ و دەفەرمێ:

"کێ بێ نەی بیست بی کە بە چ فێلو نامەردییەکی دە زەمانی قەجەراندا جعفر ئاغای شکاک لە تەوریزی کوژرا، کوشتنی حمزەئاغای مەنگور و هەزاران ئەمثالی وایان نەبیست بێ؟ کی بێ نەیبیستبێ کە چ ناجەوانمەردییەکی قشونی رەزا خانی پەهلەوی چۆن دە وەختێک دا کە ئاڕاڕاتی گەرمی شەڕێ لەگەڵ تورکان بوون چ ناپیاوانەو ناجەوانمەردانە وەنێو ژنو منداڵی کوردان کەوتن... جەلالی چۆن هەموو بار کردن و دەگەڵ هەزاران مالی کوردی لای وان هەر یەکەی بۆ نوقتێکی ئێرانێ بران..."[81]

بەلاّم وێڕای زانینی هەموو ئەو مەترسییانە، پێشەوا بڕیاری مانەوە دەداو تەنیا شتێکی لەو نێوەدا بیری لێ ناکاتەوە، پاراستنی گیانی خۆیەتی. ئەو دەیویست ژیانو گیانی خۆی لە پێناوی ئەسپاردەیەکدا بتاوێنێتەوە. پێشەوا بە مانەوەی خۆی لەنێو خەڵکی وڵاتەکەیو بە دیفاعی ئازایانەو لێبڕوانەی لە ئامانجەکانی کۆمار لە گرتووخانەی دوژمن دا، هەم لەلایەک وەفاداریی خۆی بەو سوێندو پەیمانە دووپات کردەوە کە لە رۆژی راگەیاندنی کۆمار دا بەڵێنی دابوو، هەم لەلایەکی دیکەشەوە کولتوری خۆنەویستی، کولتوری قەبول کردنی بەرپرسایەتی لە شکانو رۆژی لێقەومان بۆ نەوەکانی داهاتوو بەجێ هێشت.

قازی هەروەک لە رۆژی 2ی رێبەندان دا قایل بەوەبوو شان بداتە بەر قەبوول کردنی بەرپرسایەتێکی مێژوویی دۆزی ئاڵۆزی نەتەوەیەکی دابەشکراو، بە هەمان شێوەش لە رۆژە سەختەکانیشداو لەو رۆژانەی دەیزانی سێبەری مەرگ بەخێرایی لێ نزیک دەبێتەوە، بەلاّم لە خەڵکی وڵاتەکەی خۆی هەڵنەبڕاندو خوازیارانە بەو پێشوازی مەرگەوە چوو.

وێ دەچێ لەم کاتانەدا ئەو هۆنراوەیەی سیف لە هەموو شتێ زیاتر گەورەترین کارتێکەریی لەسەر پێشەوا دانابێ کە دەڵێ:

سەرچونی تەخت: رۆینی سەر داری پێدەوێ
خۆشیمە لەم شەهادەی شێخانە نێوبەنێو"[82]

مامۆستا هێمن کە لەو رۆژانەدا هەمیشە لە خزمەت پێشەوا دا دەبێ، لە بیرەوەرییەکانی دا دەنووسێ: "دەمدیت پەشۆکابوو. بەلاّم نەک لە ترسان، بەڵکوو لە داخانو لەبەر ناهومێدی".[83]

لەو چرکەساتانەدا، کۆمار و کورد لە هەموو کاتێک زیاتر، قەوارە و نەتەوەیەکی نەبیسراو و لەبیر کراو بوون. نە رەوشی سیاسەتی جیهانی لای لێدەکردەوەو نە بە تەنیاشو بەبێ هیچ هێزێکی

ئەیوب ئەیوبزاده

یارمەتیدەر دەیتوانی مەوجودیەتی كۆمارەكەی بپارێزێو پرۆسەی بەدەوڵەت بوونی خۆی به ئاكامی سەركەوتوانه بگەیەنێ. لەو دۆخەدا به ناوی پارێزگاری سەرداری نەتەوەییەوە، هەموو كارئاسانیو پشتیوانییەک كرا بۆ ئەوەی سەرداری نەتەوەیی دەوڵەتی ناسیۆنالی فارس سەر له نوێ باڵی ڕەشی بەسەر كوردستاندا بكێشێتەوەو ناسیۆنالیسمی بەرزەفڕی فارس جارێكی تر بتوانێ درێژه به سیاسەتی داگیركردنەوەی كوردستان بداتەوە.

كورد لەو سەردەمەدا له هیچ كام لەو دوو بەرەیەی ڕۆژئاواو ڕۆژهەڵاتدا، نەدەخوێنرایەوە، هەر دووک بەره به یەک چاو له دۆزی كوردیان دەڕوانی. پرسی كورد له جێگیریی هاوسەنگیو بەرژەوندەیی هیچ لایەكیان دا جێگایەكی بۆ نەبوو. پێشەوا بەدرێژایی هەموو ئەو ماوەیه، بەوپەڕی ژیریو لێهاتوویییەوە هەوڵی دا به مەبەستی شكاندنی ئەو گەمارۆیەو بۆ كرانەوەی كەلێنێک بۆ دەرباز بوون له ژیانی ژێردەستەیی له هەموو دەرگاكانی سیاسەتی نێونەتەوەیی بدا، بەڵام تەمەنی كۆمار دەسپێكی شەڕی سارد بوو. له سەردەمی شەڕی ساردیش چەمكی سەروەری بەتەواوی بەستراوەی بیرو بەرژەوەندیی دەسەڵاتی سیاسیو دەوڵەتان بوو. تێگەیشتن له چەمكی سەروەری به شێوەیەكی ڕەهاو موتڵەق دەمامكێک بوو بۆ سەركوتو داپڵۆسینی خەباتی نەتەوه زۆرلێكراوەكان. بەتایبەتی دوای كۆتایی هاتنی شەڕی دووهەمی جیهانیو سەرهەڵدانی ڕێكخراوه نێودەوڵەتییەكان ڕەوایەتی نێودەوڵەتیی به پرەنسیپی یەكسانیی دەوڵەتان له سەرداریتی دراو سەركوتو خاشەبڕ كردنی بزووتنەوەكانی ڕزگایخوازیی بەخێرایی دەیتوانی ڕەوایەتی نێودەوڵەتی وەربگرێت.

به درێژایی سەدەی بیستەم بزووتنەوەكانی كورد تووشی گەورەترین زیانو كارەسات هاتن. دەوڵەته داگیركەرەكانی كوردستان چەمكی یەكسانی سەرداریی دەوڵەتو دەست تێوەرنەدان له كاروباری ناوخۆیان كرده پاساو و بیانوویەكی یاساییو شەرعی بۆ خنكاندنی گشت مافخوازییەكی كوردو بێ هیچ پرینگانەوەیەک سیاسەتی قڕ كردنی كوردیان گرتبووه بەر. تا قوتاربوونی شەڕی سارد سەروەری نیشتمانیو نەتەوەیی دەوڵەت ئەو دەمامكه بوو كه دەوڵەتانی داگیركەری كوردستان لەژێر سێبەری هەموو مافخوازێكی كوردیان سەركوت دەكردو كۆمەڵگای نێودەوڵەتیش هەر بەو پاساوە، بێ هیچ چەشنه دژكردەوەیەكو به سانایی وەک گرفتێكی نێوخۆیی كه هیچ پێوەندییەكی به ئاسایشو سیاسەتی نێونەتەوەیییەوە نەبوو، بەلایدا تێدەپەڕین.

"لەو كاتەدا چەمكی سەروەری به یەكێ له گرینگترین تایبەتمەندییه سەرەكییەكانی دەوڵەت له بواری پێوەندییه نێودەوڵەتییەكاندا دادەندرا. ئەو پرەنسیپه بەجۆرێكی ئەوتۆ سەیر دەكرا كه وەک دیاردەیەكی پیرۆزو نەگۆڕ لێی بنواڕدرێ. ئەگەر چەند نمونەیەكی وەكو پاكستانو دروست بوونی

ئیسرائیلی لێدەرچێ، دەبینین لەو کاتەدا گۆڕانێک لە نەخشەی سیاسیی جیهاندا رووی نەداو سەروەریی دەوڵەتان بەدەس لینەدراوی مایەوە. لەو خوێندنەوەیەدا بۆ چەمکی سەروەری، مافەکانی مرۆڤ و قەڵاچۆ کردنی نەتەوەکان، بە بابەتێکی ناوخۆیی دادەنرانو بە شیاوی ئەوەی نەدەزانران بە هۆی ئامرازەکانی سیاسەتی دەرەوە بەدوا دا چوونیان لەسەر بکرێ. بەبێ ئەوەی بمانەوێ پەسندبێژی و پاکانە بۆ دنیای پاش شەڕی سارد بکەین، کورد لە سەردەمی شەڕی سارد دا تووشی گەورەترین کارەساتی ژیانی نەتەوەیی خۆی هاتووەو هەر لە سەرەتای دەسپێکی شەڕی ساردەوە کرایە قوربانیی بەرژەوەندییەکانی جیهانی دووجەمسەری. کۆماری کوردستانو شۆڕشی ئەیلوول نموونەی هەرە زیندووی ئەو راستیەن".[84]

دوایین وتەی نووسەر :

سوپاس و پێزانین بۆ ماڵپەڕی هەڵوێست بۆ بڵاوکردنەوەی زەنجیرەیی "لە ژ.ک بۆ کۆمار" و ئارشیو کردنی. هەروەها سپاسی زەحمەتەکانی کاک خەلیل غەزەلی، هێژای دەست ڕەنگین دەکەم کە لە ماوەی بڵاوکردنەوەیدا، بە وردبینییەوە بە ڕێنووسی تێکستەکەداچووەتەوە و بە دڵسۆزییەوە ئەو فاکتانەی کە لەبەشی چواردەی کتێبەکەدا بە فارسیی هاتبوون، کردنی بە کوردی. ئاواتمە نموونەی کەسانی دڵسۆزی وەکو ئەو زۆر بن.

ئەیووبی ئەیووبزادە

پەڕاوێزەکان

[1] مامۆستا حەسەنزادەو پۆلیمیکی سیاسی؟! لە نووسینی کاک حەسەنی ئەیوبزادە. ناسراو بە مامۆستا گۆران.
[2] "کوردستان" ئۆرگانی کومێتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) ژمارە 32 ڕێبەندانی 1352 فیوریەی 1979 پروانە وتاری چەند دەرسێک لە مێژوو.
[3] چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی دا. دوکتور قاسملوو. ل59

مافی بڵاوکردنەوەی ئەم بابەتە بۆ نووسەر پارێزراوە

---

[4]"کوردستان" ئۆرگانی کومێتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) ژمارە 32 رێبەندانی 1352 فیوریەی 1979 پروانە وتاری چەند دەرسێک لە مێژوو.

[5]"کوردستان" ئۆرگانی کومێتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) ژمارە 32 رێبەندانی 1352.

[6] "کوردستان" ئۆرگانی کومێتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) ژمارە 32 رێبەندانی 1352 فیوریەی 1979 پروانە وتاری چەند دەرسێک لە مێژوو.

[7] "کوردستان" ئۆرگانی کومێتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) ژمارە 32 رێبەندانی 1352 فیوریەی 1979 پروانە وتاری چەند دەرسێک لە مێژوو.

[8] "کوردستان" ئۆرگانی کومێتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) ژمارە 32 رێبەندانی 1352 فیوریەی 1979 پروانە وتاری چەند دەرسێک لە مێژوو.

[9]راپۆرتی کومێتەی ناوەندی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) بۆ کۆنگرەی سێهەم

[10] "کوردستان" ئۆرگانی کومێتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستان (ئێران) ژمارە 32 رێبەندانی 1352 فیوریەی 1979 پروانە وتاری چەند دەرسێک لە مێژوو.

[11]چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی. لە نووسینی دوکتور قاسملوو ل 58

[12]ئەنتۆنی سمیس. نەتەوەخوازی. تیۆری و ئایدۆلۆجی‌و مێژوو. لە وەرگێرانی کاک هوشیار عەبدورحمان سیوەیلی ل 17

[13]ئەنتۆنی سمیس. نەتەوەخوازی. تیۆری و ئایدۆلۆجی‌و مێژوو. لە وەرگێرانی کاک هوشیار عەبدورحمان سیوەیلی ل 17

[14]چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی. لە نووسینی دوکتور قاسملوو ل 67

[15]بەیاننامەی کومێتەی ناوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بەبۆنەی شەستەمین ساڵرۆژی دامەزرانی کۆماری کوردستان بە قەڵەمی ماموستا عەبدوڵا حەسەنزادە

[16]حکومەتی کوردستان. نەوشیروان مستەفا ئەمین. چاپی دووهەم. ل 261

[17]حاج مخبرالسلطنه هدایت، خاطرات و خطرات. ل 439 بە نەقل لە کتێبی حکومەتی کوردستان، کورد لەگەمەی سۆڤێتی دا، لە نووسینی نەوشیروان مستەفائەمین ل 261

[18]نەوشیروان مستەفا ئەمین. حکومەتی کوردستان. چاپی دووهەم، لاپەرەکانی 267و 268

[19]حکومەتی کوردستان. کورد لە گەمەی سۆڤیەتی دا.. لە نووسینی نەوشیروان مستەفا ئەمین ل 261

[20]خاطرات ایرج اسکندری. موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی ل 197.

[21]سخنرانی قاسمی یکی از رهبران حزب توده ایران، "رهبر" 10 شهریور 1325

[22]هەموو ئەو زانیاریانە لە کتێبی: ایران بین دو انقلاب. پرواند آبراهامیان وەرگیراوە. چاپ دوم 1378 تهران نشر مرکز، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس آوری. محسن مدیر شانەچی.

[23]حبیب‌الله لاجوردی. مصاحبه با مهدی حائری یزدی. وەرگیراو لە کتێبی در تیر رس حادثه زندگی سیاسی قوام‌السلطنه، حمید شوکت، چاپ اول 1385. ص 217.

[24]ظهور و سقوط سلطنت پهلوی جلد اول. خاطرات ارتشبد سابق حسین فردوست، انتشارات اطلاعات تهران 1374 ص149.

[25]ایران و قدرتهای بزرگ در جنگ جهانی دوم ص224 بر پایه گزارش جرج کنان

[26]فراز و فرود فرقه دمکرات...

[27]پروانە فرازو فرود فرقه دمکرات آذربایجان . لە نووسینی جمیل حسنلی ترجمه منصور همامی.

[28]پروانە سخنان قوام‌السلطنه در مجلس شورای ملی. پیرامون گزارش سفر به مسکو. وەرگیراو لە کتێبی از زندان رضاخان تا صدر فرقه دمکرات آذربایجان. علی مرادی مراغەای. تهران 1981.

[29]پروانە: فراز و فرود فرقه دمکرات آذربایجان به روایت اسناد محرمانه اتحاد شوروی. لاپەرەکانی 187و 188

[30]پروانە گزنگ ژمارە 13 وتاری دوکتور ئەمیری حەسەنپور بە ناوی ستالین قەیرانی شۆرش‌و رووخانی کۆماری ئازەربایجان‌و کوردستان.

[31]فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان به روایت اسناد محرمانه آرشیوهای اتحاد جماهیر شوروی. جمیل حسنلی. ترجمه منصور همامی. نشر نی . لاپەرەکانی 161و 162.

[32] فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان به روایت اسناد محرمانه آرشیوهای اتحاد جامهیر شوروی. جمیل حسنلی. ترجمه منصور همامی. نشر نی . ل 163.

[33] فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان به روایت اسناد محرمانه آرشیوهای اتحاد جماهیر شوروی. جمیل حسنلی. ترجمه منصور همامی. نشر نی . ل 176.

مافی بڵاوکردنەوەی ئەم بابەتە بۆ نووسەر پارێزراوە

---

[34]ئارشیوی وەزارەتی دەرەوەی یەکێتیی سۆڤیەت. نامەی ستالین بۆ پیشەوەری، وەرگێران لە رووسییەوە ئەفراسیاب حەلیمی. چاپ کراو لە گزینگ ژمارە 13. پاییزی 1375 هەتاوی1996 زایینی
[35]ما و بیگانگان ل 335
[36]ما و بیگانگان. دکتر نصرت‌الله جهانشاهلو افشار. ل 226.
[37]سرگذشت ما و بیگانگان... ل 336.
[38]سرگذشت ما و بیگانگان دکتر نصرت‌الله جهانشاهلو افشار . ل 338
[39]سرگذشت ما و بیگانگان دکتر نصرت‌الله جهانشاهلو افشار . ل 338.
[40]سرگذشت ما و بیگانگان دکتر نصرت‌الله جهانشاهلو افشار . ل 339.
[41]فراز و فرود فرقه دمکرات آذربایجان... ل 186.
[42]بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەوە پروانە: کارنامەی حزب توده و راز سقوط مصدق. عبدالله برهان. جلد اول.
[43]بۆ زانیاریی زیاتر پروانە کتێبی: زندگی سیاسی و اجتماعی شاهزاده مظفرالدین میرزا فیروز. به قلم همسرش مهین دولتشاه فیروز. لاپەڕەکانی 209 تا 212.
[44]بۆ زانیاریی بروانە کتێبی : 12 شهریور تاریخچه نهضت دمکراتیک آذربایجان. انتشارات بابک. ل 165 قرار مجلس ملی آذربایجان
[45] کۆماری کورد لە نووسینی "ویلیام ایگلتون"و وەرگێرانی سید محمد صمدی. یاخۆ بۆ زانیاریی پتر لەم بارەوە پروانە کتێبی 12 شهریور تاریخچه نهضت دمکراتیک آذربایجان. انتشارات بابک.
[46]پروانە : زندگی سیاسی و اجتماعی مظفر فیروز. لاپەڕەکانی 206 تا 217.
[47]پروانە زندگی سیاسیو اجتماعی شاهزاده مظفرالدین میرزا فیروز. بر پایەی یادداشتهای خود او و به قلم همسرش مهین دولتشاه فیروز. لاپەڕی 189
[48]نصرت‌الله جهانشاهلو. ص 249
[49]سلام‌الله جاوید پروانە فرقه دمکرات آذربایجان: از تخلیه تبریز تا مرگ پیشەوری. ترجمه، تحقیق و تدوین: شاهرخ فرزاد. انتشارات اوحدی تهران 1386 ص 657.
[50]فراز و فرود فرقه دمکرات آذربایجان- به روایت اسناد محرمانه آرشیوهای اتحاد شوروی. جمیل حسنلی. ترجمه منصور همامی ص 187 و 188.
[51]ستالین، قەیرانی... رووخانی کۆماری ئازەربایجانو کوردستان. د. حەسەنپور، پروانە گۆڤاری گزینگ ژمارە 13ی پاییزی 1375 ل22.
[52]رۆژنامەی ئازەبایجان ژمارە 68.
[53] نامه رهبران نهضت دمکراتیک آذربایجان به رهبران شوروی. پروانە http//:www.azer-online.com
[54]یک سند نویافتە: نامه رهبران جنبش ملی_ دمکراتیک آذربایجان به رهبران اتحاد شوروی http//:www.azer-online.com
[55]یک سند نویافتە: نامه رهبران جنبش ملی_ دمکراتیک آذربایجان به رهبران اتحاد شوروی http//:www.azer-online.com
[56]پروانە "داد" ژمارە 901 رێکەوتی 18ی 9ی ساڵی 1325 هەتاوی.
[57]د. ئەمیر حەسەنپور، ستالین، قەیرانی... رووخانی کۆماری ئازەربایجانو کوردستان، گزنگ ژمارە 13 پاییزی ساڵی 1375 هەتاوی.
[58]فراز و فرود فرقه دمکرات... لاپەڕی 203
[59]فراز و فرود فرقه دمکرات... لاپەڕی 204
[60]فراز و فرود فرقه دمکرات... لاپەڕی 206
[61]اسناد و دیدگاهها. حزب توده ایران از آغاز پیدایی تا انقلاب بهمن 1357، تهران 1360 لاپەڕی 410.
[62]فراز و فرود فرقه دمکرات... لاپەڕەکانی 206 تا 208
[63]"ئیگلتن لاپەڕی 97"
[64]ویلیام ایگلتون. جمهوری کوردستان. چاپ یەکەم . ترجمه سید محمد صمدی ص204.
[65]کوردستان ئۆرگانی کومیتەی ناوەندی ... ژمارە 32.
[66]پروانە کتێبی : دوازدهم شهریور. به مناسبت دومین سالگرد فرقه دمکرات آذربایجان، نشریه شعبه مرکزی تبلیغات تبریز ص 165.
[67]یەکێک لە نامەکانی پێشەوا بە خەتی خۆی کە بۆ حەمەرەشید خانی نووسیوە. لەم بارەیەوە پروانە کتێبی: جەمهوری کوردستان لە نووسینی کاک مەحموود مەلا عێززەت، سلێمانی 2001 دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ل 346.

---

[68]کۆماری کوردستان لە پەیوەستگەی پەیوەندیە نیونەتەوەیەکاندا. لە نووسینی د. بورهان یاسین. بڵاوکراوە لە گۆڤاری هاڤیبوون. ژمارە 6 ساڵی 1999.
[69]کۆماری کوردستان لە پەیوەستگەی پەیوەندیە نیونەتەوەیەکاندا. لە نووسینی د. بورهان یاسین. بڵاوکراوە لە گۆڤاری هاڤیبوون. ژمارە 6 ساڵی 1999.
[70]کۆماری کوردستان لە پەیوەستگەی پەیوەندیە نیونەتەوەیەکاندا. لە نووسینی د. بورهان یاسین. بڵاوکراوە لە گۆڤاری هاڤیبوون. ژمارە 6 ساڵی 1999.
[71]ایران و جنگ سرد... لوئیس فاوست. ص 306.
[72]تاریخ معاصر کرد. دیوید مک داول. ابراهیم یونسی، چاپ اول 1380 تهران ص396.
[73]اطلاعات. تهران 27 نوامبر 1946، 6 آذر 1325.
[74]کورد لە یادداشتەکانی ئارچی رۆژڤێلت دا. وەرگێرانی لە فارسییەوە کارزان مەحمەد.
[75]کورد لە یادداشتەکانی ئارچی رۆژڤێلت دا. وەرگێرانی لە فارسییەوە کارزان مەحمەد.
[76]کۆماری کوردستان لە پەیوەستگەی پەیوەندیە نیونەتەوەیەکاندا. لە نووسینی د. بورهان یاسین. بڵاوکراوە لە گۆڤاری هاڤیبوون. ژمارە 6 ساڵی 1999.
[77]کۆماری کوردستان لە پەیوەستگەی پەیوەندیە نیونەتەوەیەکاندا. لە نووسینی د. بورهان یاسین. بڵاوکراوە لە گۆڤاری هاڤیبوون. ژمارە 6 ساڵی 1999.
[78]کۆماری دێمۆکراتیکی کوردستان یان خودموختاری. کەریم حیسامی ل 41
[79]مام هەژار، چێشتی مجێور ل84
[80]رۆژهەڵاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا. وەرگێرانی لە ئینگلیسییەوە ئەنور سوڵتانی. شوێنی چاپ سولەیمانی. ساڵی 2005 بروانە لاپەرەکانی 227 تا 285
[81]"کوردستان" ژمارە 50 ساڵی یەکەم، نوتقی حەزرەتی پێشەوای کوردستان لە میتینگی رۆژی 21.2.1325دا.
[82]کوردستان بڵاوکراوەی بیری حزبی دێمۆکراتی کوردستان ژمارە 8 ساڵی یەکەم رێبەندانی ساڵی 1324 پروانە وتاری بە موناسەبەتی یەکەمین ساڵی وەفاتی ابوالحسن سیف قاضی.
[83]پروانە پێشەکیی دیوانی تاریک و روونی مامۆستا هێمن.
[84]گرنگیو پێویستی هەریمی پاراستنو دژەفرین لە رۆژهەڵاتی کوردستان لە نووسینی ئەیوب ئەیوبزادە. 30.8.2005.

مافی بڵاوکردنەوەی ئەم بابەتە بۆ نووسەر پارێزراوە